

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Hay Bin Yakzan

İbn Tufeyl

Tufeyi

siz PD

Hay Bin Yakzan

İbn Tufeyl

Palto Yayınevi 12
Roman 4

İbn Tufeyl
Hay Bin Yakzan

1. Basım: Haziran 2014

ISBN: 978-605-9971-01-0
Sertifika No: 29903

Genel Yayın Yönetmeni: V. Hüseyin Kaya
Editör: Serkan Ozan Özağaç
Kapak Tasarım: Hüseyin Özkan
Mizanpaj: Burhan Maden

© 2014; bu kitabın yayın hakları Palto Yayınevi'ne aittir.

Palto Yayınevi
mimar sinan mah. selami ali efendi cad.
üsküdar kapalı çarşısı no: 30/59
Üsküdar / İstanbul
Tel/Fax: (216) 342 00 99

www.paltokitap.com
bilgi@paltokitap.com
facebook.com/PaltoYaynevi
twitter.com/PaltoYaynevi

Baskı ve Cilt
Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
Adnan Kahveci Mah. Avrupa Cad.
No. 62/A2 Blok Kat: 1
Beylikdüzü/ İstanbul
Tel: 0212 422 79 29

İbn Tufeyl

1106'da Gırmata yakınlarında Vadiül-Aş'ta doğdu, 1186'da Merakeş'te öldü. İşrakî felsefesinin Endülüs'teki en önemli temsilcilerinden biridir. Uğraştığı ve önemli eserler verdiği başlıca konular tıp, felsefe ve gökbilimdi. Günümüze ulaşan ve bütün dünyada tarınmasını sağlayan eseri ise *Hay bin Yakzan* ya da diğer adıyla *Esrarü'l-Hikmeti'l-Meşrikiye'dir*. Dünyada felsefi romanın ilk örneği olan *Hay bin Yakzan*, 14. yüzyıldan başlayarak dünyanın bütün belli başlı dillerine çevrilmiş, başta *Robinson Crusoe*'nun yazarı Daniel Defoe olmak üzere birçok Batılı sanatçı ve düşünürü etkilemiştir.

Babanzâde Reşid

1871'de Süleymaniye/Musul'da doğdu. Birçok bilim, sanat ve devlet adamı yetiştiren ünlü Babanzâdeler ailesinden Abdulfettah Beyin oğludur. İlk öğrenimini Süleymaniye'de tamamlayarak İstanbul'a geldi. Çeşitli medreselerde okuyarak ders verme icazeti aldı (1896). Bir yandan çeşitli orta öğretim kurumlarında dersler verirken bir yandan da öğrenimini sürdürdü. Dersiamlık (1915) ve müderrislik (1920) payesi kazandı. 1920 yılında atandığı İbtidai Hariç İstanbul Müderrisliğini medreselerin kapatılmasına (1924) değin sürdürdü. Açıkta kalan Reşid Bey'in sonraki yaşamına ilişkin bilgi ve yayımlanmış yapıtı saptanamamıştır.

Birinci Bölüm

Hay Bin Yakzan'ın

Dünyaya Gelişi

Birinci Varsayım

Öncekilerin bildirdiğine göre, Ekvator'un altındaki Hint adalarının birinde, anasız-babasız insanlar var olmaktadır. Hatta Mes'udî'nin söylediğine bakılırsa, orada, düpedüz kadın biçiminde meyveler veren ve "Vakvak" olarak adlandırılan bir tür ağaç vardır.⁽¹⁾

Adada böyle olağandışı insan doğumuna neden olan birçok etken vardır kuşkusuz. Bu etkenlerin başında, adanın hava koşulları bakımından yeryüzünün en ılıman ve yüce nurları kabule en yetenekli yeri olması gelmektedir.

Gerçi bu varsayımı, birçok filozof ve hekimin görüşüyle çelişmektedir. Çünkü onlar, yeryüzünün en ılıman yerinin dördüncü iklim⁽²⁾ olduğunu kabul etmektedirler. Bu nedenle de söz konusu adada gerçekleştiği öne sürülen kendinden türemenin olabilirliğini, Ekvator'un, yerel konumu nedeniyle bayındır olmayışı bakımından onaylamakla birlikte, çok sıcak olduğu varsayımına dayanarak reddetmektedirler.

Ne ki, bu düşüncelerinde yanılmaktadırlar. Dünyanın ısınma nedenini araştırarak bu yanılgıyı kanıtlayabiliriz.

-
- 1 Bazı kaynaklara göre, Vakvak Ağacı, Hindistan'da bulunmaktadır. Bir başka kaynağa göre ise, Çin'e bağlı adalardan biri olan Vakvak Adası'ndaki bir ağaçtır. Bu ağacın meyveleri, hurma ağacınınki gibidir fakat olgunlaştıkça, kadına benzer.
 - 2 Eski coğrafya bilginleri dünyanın üzerinde yaşanıldığı kabul edilen kısmını yedi eşit parçaya ayırarak her parçaya bir *iklim* demişlerdir. Bu iklimlerin sınırlarını belirlemek için kabul edilen ölçü, oradaki en uzun günün süresi idi. Ebu'l-Fida'ya göre yeryüzünün yaşanılan kısmı 10-50 kuzey paralel daireleri ile sınırlıdır. Buna göre birinci iklim 10 40' - 20 27' dereceleri arası, dördüncü iklim 33 37, 5' - 38 54' dereceleri arasındır. *İklim* sözcüğü ülke, bölge, eyalet sözcükleri ile anlamdaş olarak da kullanılmaktadır. Ebu'l-Fida buna "avam iklimi" adını, enlem dereceleri ile bağlayan iklimi ise "gercek" ya da "felekî iklim" adını vermektedir.

Birinci Varsayım

Öncekilerin bildirdiğine göre, Ekvator'un altındaki Hint adalarının birinde, anasız-babasız insanlar var olmaktadır. Hatta Mes'udî'nin söylediğine bakılırsa, orada, düpedüz kadın biçiminde meyveler veren ve "Vakvak" olarak adlandırılan bir tür ağaç vardır.⁽¹⁾

Adada böyle olağandışı insan doğumuna neden olan birçok etken vardır kuşkusuz. Bu etkenlerin başında, adanın hava koşulları bakımından yeryüzünün en ılıman ve yüce nurları kabule en yetenekli yeri olması gelmektedir.

Gerçi bu varsayımı, birçok filozof ve hekimin görüşüyle çelişmektedir. Çünkü onlar, yeryüzünün en ılıman yerinin dördüncü iklim⁽²⁾ olduğunu kabul etmektedirler. Bu nedenle de söz konusu adada gerçekleştiği öne sürülen kendinden türemenin olabilirliğini, Ekvator'un, yerel konumu nedeniyle bayındır olmayışı bakımından onaylamakla birlikte, çok sıcak olduğu varsayımına dayanarak reddetmektedirler.

Ne ki, bu düşüncelerinde yanılmaktadırlar. Dünyanın ısınma nedenini araştırarak bu yanılgıyı kanıtlayabiliriz.

-
- 1 Bazı kaynaklara göre, Vakvak Ağacı, Hindistan'da bulunmaktadır. Bir başka kaynağa göre ise, Çin'e bağlı adalardan biri olan Vakvak Adası'ndaki bir ağaçtır. Bu ağacın meyveleri, hurma ağacınınki gibidir fakat olgunlaştıkça, kadına benzer.
 - 2 Eski coğrafya bilgileri dünyanın üzerinde yaşanıldığı kabul edilen kısmını yedi eşit parçaya ayırarak her parçaya bir *iklim* demişlerdir. Bu iklimlerin sınırlarını belirlemek için kabul edilen ölçü, oradaki en uzun günün süresi idi. Ebu'l-Fida'ya göre yeryüzünün yaşanılan kısmı 10-50 kuzey paralel daireleri ile sınırlıdır. Buna göre birinci iklim 10 40' - 20 27' dereceleri arası, dördüncü iklim 33 37, 5' - 38 54' dereceleri arasındır. *İklim* sözcüğü ülke, bölge, eyalet sözcükleri ile anlamdaş olarak da kullanılmaktadır. Ebu'l-Fida buna "avam iklimi" adını, enlem dereceleriyle bağımlı olan iklimi ise "gerçek" ya da "felekî iklim" adını vermektedir.

Bilimsel verilere göre, ısının var oluş nedeni, sıcak bir cisim, hareket ya da ışık olabilir. Acaba dünyanın ısınıp ısınıp oluşturan neden bunların hangisidir?

Dünyanın ısısı, güneşin ısısından gelmemektedir.⁽¹⁾ Çünkü, güneşin kendisinde ısı yoktur. Işığı alma yeteneği, yalnızca parlak ya da mat yoğun cisimlerde bulunmaktadır. Güneş ise yoğun bir cisim değildir. Fiziksel bilimler, güneş gibi arkasını gösteren saydam, yoğunluksuz cisimlerin ışığı almadığını kanıtlamıştır. Kendinden öncekilerin üzerinde durmamalarına karşın İbn Sina, dördüncü önerme üzerine, ortaya yeterli kanıtlar koymuştur. Kısaca, dünyanın sıcaklığı güneşten dolayı değildir. Güneşin kendisinde ısı olmadığına göre, başka bir şeyin ısınmasına neden olması da düşünülemez.

Dünyanın ısısı, hareketinden dolayı da değildir. Çünkü dünya hareketsizdir. Hareket ettiği kabul edilse bile, bu hareketin, ısısına neden olduğu söylenemez. Eğer dünyanın ısısı hareketinden gelmiş olsaydı, gece ile gündüz ve mevsimler arasında ısı farkı olmaması gerekirdi.

Güneşin havayı, dolayısıyla dünyayı ısıtması da söz konusu edilemez. Bu da mümkün değildir. Çünkü yere yakın olan havanın sıcak, yükseklerdeki havanın soğuk olduğunu görüyoruz. Güneş havayı ısıtmış olsaydı, kendisine yakın, dünyadan uzak havanın sıcak ve kendisinden uzak, dünyaya yakın olan havanın soğuk olması gerekirdi.

Anlaşıyor ki, ısı, ışığa bağlıdır ve dünyanın sıcaklığı, güneş ışıklarının etkisinden ileri gelmektedir. Güneş ışığını bir nokta ya da küçük bir daire üzerinde toplayabilen mercekssel bir cam, hatta buz parçası, belirli bir uzaklığa kadar, karşısındaki nesneyi yakabilecek bir ısı oluşturmaktadır. Bu küçük deney, savımızı açık biçimde kanıtlamaktadır.

1 Buradaki bulgulara göre, ısı hareketinden dolayı değil, ışık hareketinden dolayı oluştuğu gözden kaçırılmamalı ve ona göre değerlendirilmelidir.

Matematik bilimi⁽¹⁾ kesin karutlarla ortaya koymuştur ki, güneş ve dünya, birer küre biçimindedir. Güneş, dünyadan binlerce defa daha büyüktür. Yeryüzünün yarısından fazla kısmı, sürekli, güneşten ışık almaktadır. ışık alan bu kısmın en sıcak yeri de, ışık almayan kesimden en uzak ve ışığın en çok yoğunlaştığı orta noktasıdır.

Yeryüzünün büyük kesimini kaplayan ışık dairesi yüzeyinin en sıcak yeri, en çok ışık alan merkez bölümüdür. Bu ışık dairesinin merkezinden uzaklaşıp çevresine doğru yaklaşıkça, ışık ve dolayısıyla sıcaklık, eşit oranda azalmaktadır.

ışık alan kesimin merkezi, burada yaşayanların tepelerine güneşin dikey olarak indiği yerdir. Güneş Ekvator'da oturanların tepelerine biri Koç, diğeri Terazı burcunun başında olmak üzere, yılda iki kez dik iner. Bunun dışında güneş, kuzey burçlarında bulunduğu altı ay süresince, kuzey yönlerinde, güney burçlarında bulunduğu altı ay süresince de, güney yönlerinde doğar ve batar.

Yaz gündönümü denilen Yengeç dönencesi ile Kış gündönümü denilen OĞlak dönencesi altında kalan yerlerde oturanların tepelerine güneş, yılda ancak bir kez dikey durumda gelir. Bu iki nokta arasındaki yerler ise, güneşi yılda iki kere dik olarak alırlar. Fakat kuzey ve güneylerinde güneşin bekleme süresi aynı olmadığı için, ısı derecesinde ılımanlık gerçekleşmez.

Bu iki noktanın kuzey ve güneyinde kalan yerlerde yaşayanlar, güneşi hiçbir zaman dikey olarak alamadıkları için, buralarda sıcaklık ve soğukluk arasında bir denge kurulamaz. Sıcaklık giderek azalır, soğukluk artar. Öyle bir noktaya varılır ki, artık soğuğun şiddetinden dolayı insanların yaşaması imkânsız hle gelir.

1 Bu terim günlük kullarımdaki yalın anlamıyla anlaşılmamalıdır. Matematik (*ulum-u riyaziye*) sayı ve ölçü temeline dayanan nicelik bilimlerinin genel adıdır. Yunanca bilgi anlamına gelen *mathema* szcĞnden türemiştir. Pratik gereksinimlerden doğmuş olan en eski bilimdir.

Bu açıklamalar, sıcaklık ve soğukluğun yalnızca Ekvator'da dengeye kavuştuğunu göstermeye yeterlidir. Ekvator'da sıcak-soğuk dengesi gerçekleştiği için, hava koşulları ılımanlaşır ve burası anasız-babasız doğumlara en uygun ortam durumuna gelir.

Aslında bu görüşün kanıtlanması, yaptığımızdan daha çok açıklamayı gerekli kılar. Fakat bu kadarı da söz konusu adada anasız-babasız doğumların olabilirliğini göstermeye yeterlidir. Bu nedenle, sözü daha fazla uzatmaya gerek görmüyoruz.

İşte kimi düşünürler, bu olabilirliğe dayanarak Hay bin Yakzan'ın ıssız adada kendi kendine türediğini kesin biçimde savunmuşlardır.

İkinci Varsayım

Kimileri de kendinden türemenin saçmalığını öne sürerek Hay bin Yakzan'ın dünyaya gelişine ilişkin şu öyküyü anlatmışlardır:

Hay bin Yakzan'ın ortaya çıktığı adanın karşısında ikinci bir ada daha vardır. İnsanların yaşadığı son derece büyük, zengin ve bayındır bir adadır bu. Bu ada, kendini alabildiğine beğenmiş, zorba ve çok kıskanç bir sultan tarafından yönetilmektedir.

Sultanın çok güzel bir kız kardeşi vardır. Kız, evlilik çağına erdiği hâlde sultan, onu evlendirmekten kaçınmaktadır sürekli. Çünkü, kardeşine kimseyi denk bulmamaktadır.

Sultanın kız kardeşi, akrabalarından Yakzan adlı bir genci sevmektedir. Fakat korkusundan açığa vuramamaktadır. Aşk, engel tanımaz ve korkudan baskın çıkar. Bir gün, iki sevgili, törelerine uygun biçimde gizlice evlenirler.

Zaman geçer. Bir çocukları olur. Adını Hay koyarlar. Kadın, Hay'dan dolayı, gizli evliliklerinin eninde sonunda ortaya çıkacağından, ağabeyi tarafından öğrenileceğinden korkar. Bu, her üçünün de hayatlarının sonu demektir. Dolayısıyla, çocuktan kurtulmaları gerekmektedir.

Annesi Hay'ı, bir gece, güzelce doyurduktan sonra, bir sandığın içine yerleştirir. Su almaması için, sandığı sıkıca kapatır.

Güvenilir hizmetçileriyle birlikte, sandığı deniz kıyısına getirir. Yüreği alev alev yanmakta, içi kan ağlamaktadır. Çocuğunun ölmesi ihtimali, iliklerine kadar titretmektedir genç anneyi. Fakat yapabileceği başka hiçbir şey de yoktur. Tek güvenci Tanrı'dır. Ellerini açar ve yakanır Tanrı'ya:

“Rabbim, bu çocuğu yoktan var ettin. Rahim karanlığında rızkını verdin. Dünyaya gelinceye değin büyümesini,

gelişmesini sağladın. Şimdi, acımasız ve zalim sultanın zulüm ve azgınlığından korkarak onu, yine senin koruyuculuğuna teslim ediyorum. Onu kurtarmanı, korumanı diliyorum. Lütfeyle, onu zorba sultanın ellerine bırakma/

Çaresiz anne, duasını bitirdikten sonra, çocuğuna veda ederek gözyaşları içinde, sandığı denize bırakır.⁽¹⁾

Çocuğun denize bırakıldığı gün, yılda ancak bir kez görülen kabarma zamanına rastlamıştır. Kabaran dalgalar, sandığı, hemen o gece, sürükleye sürükleye karşıdaki ıssız adanın kıyılarına götürür. Deniz yükseldiği için, sular sandığı adanın içlerine, kıydan çok uzak bir yerine sürükler. Dalgalar sandığı rüzgâr, yağmur ve güneşe karşı korunaklı, toprağı yumuşak, ağaçları birbirine girmiş, gönül çelici bir orman içine atar. Sonra deniz yavaş yavaş alçalır, sandığın bulunduğu yerden çekilir. Rüzgâr, sandığın bulunduğu ormanın önüne kumdan bir set oluşturur. Böylece orman, kabarma zamanlarında, su baskınlarından korunur.

Sandığın tahtaları, çivileri dalgalarla şiddetli çarpışmadan dolayı iyice gevşemiş, yerinden oynamış, kolayca sökülecek bir duruma gelmiştir.

Karru iyice acıkan çocuk ağlamaya, tepinmeye başlar. Çocuğun sesini, yitirdiği yavrusunun acısıyla gezinen bir

1 İbn Tufeyl öykünün birçok motifini *Kur'an'dan* almıştır. Hay'ın bir sandık içinde suya bırakılması Musa'nın suya bırakılmasını hatırlatmaktadır hemen. Firavun, İsrailoğulları'nın yeni doğan erkek çocuklarını öldürüyordu. Musa doğunca annesi endişeye düştü. Çünkü diğer çocuklar gibi onu da keseceklerdi. *"Allah: Ey Musa, istediğin sana verildi, dedi. Zaten sana başka bir defa da iyilikte bulunmuş ve annene vahyedilmesi gerekeni vahyetmiştik. Musa'yı bir sandığa koy da suya bırak. Su onu kıyıya atar. Bana da, ona da düşman olan biri onu alır. Ey Musa, gözünün önünde yetişesin diye seni sevimli kıldım."* (Taha, 36-39) Annesi Musa'yı bir sandığa koyup suya bıraktı. Su sandığı Firavun'un bahçesine getirdi. Firavun ve eşi Asiye, Musa'ya sevgi duyarak kanlarına aldılar. Musa böylece Firavun'un sarayında büyüdü.

ceylan duyar. Sesi araştırır ve sandığın yanma gelir. Sesin sandıktan geldiğini anlayınca, ayaklarıyla sandığın tahtalarını çekiştirmeye başlar. Zaten iyice gevşemiş olan tahtalardan bir kısmı sökülür. Ceylan, sandığın içindeki çocuğu kendi yavrusu sanarak süt dolu memesini ağzına verir. Besleyici sütüyle çocuğu bir güzel doyurur. Bir daha da terk etmez onu. Kendince beslemeye, büyütmeye çalışır.

Kendinden türemeyi mümkün görmeyenlere göre, Hay bin Yakzan'ın doğumu, ortaya çıkışı, yukarıda anlatıldığı gibi olmuştur. Hay'ın nasıl büyüdüğünü, yüce aşamalara nasıl ulaştığını, anasız babasız olarak ada doğasının gerektirdiği biçimde türe-diğini savunanların kuramlarını saptadıktan sonra anlatacağız.

Birinci Varsayıma Dönüş

Hay bin Yakzan'ın salt topraktan türediğine inananlar şöyle derler:

Adarun bir yerinde, bir miktar toprak, zaman içinde mayalanmış hamur durumunu alır. Bu çamur, giderek öyle bir kıvama erer ki, sıcak kısmı soğuk kısmına, kuru bölümü yaş bölümüne iyice karışır. Bu nitelikler birbiriyle öylesine kaynaşır ki, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk arasında tam bir uyum ve denge oluşur.⁽¹⁾

Mayalanan çamur, oldukça büyük bir küttedir. Kütlenin bölümleri arasında birleşim ayrımları, dolayısıyla insan doğasına uygunluk ve dört sıvının -kan, balgam, safra ve sevda/meni-oluşumuna⁽²⁾ yetenek kazanma bakımından ayrımlar ve aykırılıklar vardır. Kütle içinde en yetkin birleşim, yani en uyumlu ve insan doğasına en çok benzeyen bölüm, orta kısmıdır.

Kütlenin en yetkin birleşim ve en uyumlu doğaya sahip olan orta kısmı, zamanla, gebe kalmuşçasına kabarmaya, şişmeye başlar. Çünkü çamur, mayalanma ve özleşmenin son aşamasına varmış, içinde çok sayıda hava kabarcığı oluşmuştur.

- 1 Antik inanışa göre evrenin temel öğeleri olan ateş, hava, su ve toprak, bütün nesnelerin hamurudur. En basit bir cansızdan insana kadar bütün varlıklar bu dört öğenin çeşitli nicelikteki birleşiminden oluşur. İnsan gövdesi öğelerin en yetkin birleşiminin sonucudur. Bu dört öğe dört niteliği barındırır: Ateş sıcakla kuru, hava sıcakla yaş, su yaşla soğuk, toprak soğukla kuru niteliklere sahiptir. (Aristoteles'e göre dört temel öğe dört temel niteliğin -ateş sıcakla kurunun, hava sıcakla yaşın, su yaşla soğukun, toprak soğukla kurunun- etkisiyle oluşmuştur.) Temel öğelerin bileşim ve oluşumlarında, barındırdıkları niteliklerin çok önemli bir etkinliği vardır.
- 2 Organizmanın canlılığını bu dört sıvı (ahlat-ı Erbaa) sağlamaktadır. Hatta eski üyeliğin bir görüşüne göre insanın karakteri de bu dört sıvı belirlenmektedir.

Oluşumları tamamlanan kabarcıklar, tam ortalarından ikkiye ayrılırlar. Ortada, kabarcıklarla çevrili bir boşluk meydana gelir. Bu yuva içinde, kendisine uygun ve son derece uyumlu göksel bir cisimle dolu küçük bir kabarcık oluşur.

Çamur, geçirdiği bu oluşumlardan sonra, ruhu kabule hazır duruma gelmiştir. Bunun üzerine Tanrı'ya ilişkinliği ve özgüllüğü nedeniyle "Tanrı emri" olarak anılan ruh,⁽¹⁾ yuvanın ortasındaki küçük kabarcığı dolduran ince cisimle bir daha ayrılmayacak biçimde birleşir.

Tanrıbilim, Tanrı emrinden olan ruhun, güneş ışıkları gibi, bütün evrene sürekli taşıdığını ve nesnelerin yeti ve yetenekleri ölçüsünde onu aldığını, kabul ettiğini, kesin karutlarla ortaya koymuştur.

Güneş doğduğu zaman, her cisim, nasıl kendi yeteneğine göre ondan bir pay alıyorsa, her nesneye, her varlığa da Tanrı emrinden, ruhtan bir pay düşer. Sözelimi güneş ışıkları, ışığı alma yeteneği olmadığı için saydam ve arkasını gösteren saf havaya nüfuz ederler. Havanın gözle görülememesi bu yüzden. Mat ve yoğun cisimler ise, biçim ve renklerine göre ışığı kabul ederler. Bu nedenle de gözle görülürler.

Ayna gibi parlak nesneler, parlaklıkları oranında güneş ışıklarını alırlar, aydınlanırlar. İçbükey ve merceksel aynalar ise, aşırı ölçülerde ışık aldıkları için, belirli bir uzaklığa değin, karşılarında duran nesneyi yakabilecek bir ısı oluştururlar.

Güneş ışıklarını alma konusunda nesnelerin yeti ve yeteneği değişik olduğu gibi, Tanrı emri olan ruhu alma, kabul etme konusunda varlıkların yeti ve yetenekleri de farklıdır. Cansız nesneler gibi, ruhu kabul yeteneği olmayan cisimlerde, Tanrısal emrin etkileri açığa çıkmaz. Bu cansız cisimler, güneş ışıklarının nüfuz ettiği havaya benzerler.

1 "Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh Rabbin emrindedir." (Kur'an: 17/85.)

Bitkiler gibi ruhu alma, kabul etme yeteneği az olan cisimler, Tanrısal emirden ancak büyüme ve çoğalmalarını sağlayacak kadar bir pay alırlar. Bu bitkisel cisimler, örneğimizdeki güneş ışıklarını ancak görülebilecek denli alan mat cisimler gibidirler.

Hayvanlar gibi ruhu kabule tam yetenekli olanlar üzerinde, Tanrısal emrin etkileri, yoğun biçimde açığa çıkar. Bu tür cisimler, andığımız örnekte sözü edilen parlak cisimlerin karşılığıdır.

Parlak cisimler arasında, ışığı kabul yeteneğinin baskınlığı nedeniyle güneşin biçim ve niteliklerini gösteren cisimler olduğu gibi, hayvanlar arasında da, ruhu sınırsız ölçüde alan ve bununla da kalmayarak ruhun biçim ve niteliklerini temsil eden insan türü vardır. Nitekim, "Tanrı Adem'i kendi biçiminde yarattı" anlamındaki Peygamber sözü, insandaki bu yeti ve yeteneğe işaret etmektedir.

İnsanda yansıyan, tecelli eden Tanrısal ruh, eğer insanın doğasında bulunan diğer biçimleri yok edecek kadar güç kazanırsa -bu durum ancak büyük nebiler için mümkündür- insan, anılan örnekteki ışığı alma ve toplamada aşırı ölçülere varan ve karşısına gelen nesneleri yakan merceksel aynanın karşılığı olur.

Yeri geldiği için bu açıklamaları yapma gereği duyduk. Şimdi, asıl konumuza dönelim.

Hay bin Yakzan'ın kendinden türediğine inananlar, kuramlarını şöyle tamamlamışlardır:

Mayalarınmış ve kabarmış çamur kütesinin tam ortasında oluşan kabarcığa Tanrısal ruh girince, Tanrı buyruğuyla, bir insan olmak için gereken diğer insanî güçler, ruha boyun eğerek hizmetine girerler.

Ruhun barınağı olan kabarcığın yanında, bir kabarcık daha oluşur. Bu kabarcık, ince zarlarla üç göze ayrılmıştır. Gözler, birbirine geçen ince yollarla birbirine bağlanmakta-

dır. Bu kabarcığın gözleri, birinci kabarcığı dolduran göksel cisimden daha ince bir göksel cisimle dolar. Gözlerine de ruha yardımcı birtakım güçler yerleşir. Bu güçler, ruhun korunması görevini üstlenirler. Ayrıca, kendilerine gelen yüce ve ince anlamları birinci kabarcıkta bulunan ruha iletme görevini de yerine getirirler.

Ruhun barınak edindiği kabarcığın diğer yanında, ikinci kabarcığın ters yönünde, ilk iki kabarcığı dolduran göksel cisimlerden biraz daha koyu bir göksel cisimle dolu, üçüncü bir kabarcık daha oluşur. Bu kabarcığa da birtakım yardımcı güçler yerleşir ve ruhun saklanması ve işlerinin yönetilmesi görevini üstlenirler.

İşte bu üç kabarcık, mayalanmış çamur kütlesi içinde açılan sırayla oluşan ilk organlardır. Bu üç organda⁽¹⁾ yerleşen ruh ve diğer güçler, birbirlerine sürekli gereksinim duyarlar. Ruhun diğer güçlere gereksinimi, bir toplum yapısı içinde, başkanın halka gereksinimi, güçlerin ruha duyduğu gereksinim de, halkın başkana duyduğu gereksinim gibidir.

Bu ilk üç organ ve barındırdıkları güçler, daha sonradan oluşacak organ ve güçlere göre, başkanlık makamını işgal ederler. Fakat düzeyleri birbirinin aynı değildir. Üçüncü organa oranla, ikincinin başkanlığı daha yetkindir. Ruh ise, mutlak başkandır. Güçlerden birinci takım, ikinci başkanlık; ikinci takım da, üçüncü başkanlık makamında otururlar.

Birinci kabarcıkta bulunan göksel cisim, ruhla birleşince, tutuşarak kor hâlindeki bir çam kozalağı biçimini alır. Buna koştut olarak kabarcık da, aynı biçimdeki katı bir et parçasına dönüşür. Böylece ruhun taşıyıcısı olan göksel cisme sağlam bir korunak durumunu alır. Bu et parçasına “kalp” adı verilir.

Kalbin içerdği yüce sıcaklık, yaşlığı azar azar ayrıştırıp dönüştürdüğü için, gerek yüce sıcaklığa besin olmak ve ge-

rekse ayrılan parçaların yerini almak üzere, sürekli bir yardıma gereksinim ortaya çıkar. Aksi durumda, kalbin varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir.

İşte bu nedenle ruh, bir yandan yakıt ve besin olmak üzere yardıma, öte yandan da kendisine alınması gereken yararlı ile atılması gereken zararlıyı anlama ve ayırt etme gücüne gereksinim duyar. Beyin, sahip olduğu güçler aracılığıyla algılama ve ayırt etme, ciğer de barındırdığı güçlerle besin toplama görevini üstlenir.

Beyin ve ciğer de kalpte yerleşen sıcaklıktan ve kendilerine özgü olmakla birlikte kaynağı kalp olan güçlerden yararlanmak zorundadır. Bunun için, bir yandan kalp ile ciğer, öte yandan da kalp ile beyin arasında damarlar ve atardamarlardan oluşan kimi dar, kimi geniş kanallar, ince şebekeler oluşur.

Hay bin Yakzan'ın anasız babasız, salt topraktan türediğini savunanlar, onun türeyişi, oluşumu hakkında doğa felsefecilerinin, bir bebeğin ana rahmindeki oluşumu hakkında söyledikleri, açıkladıkları hiçbir noktayı savsaklamadan kuramlarını tamamlamaktadırlar. Kuramlarının temel dayanağı da insanın oluşumu için zorunlu olan kemik, deri, damar ve diğer bütün şeylerin oluşum yeti ve yeteneğinin mayalanmış çamur kütlelerinde bulunduğu varsayımdır.

Çocuğun oluşumu tamamlandıktan sonra, kendisini kuşatan balçık rahim yanılır ve çocuk, anadan doğar gibi doğar. Üzerindeki çamur tabakası, güneşin etkisiyle kuruyup dökülünce, çocuk ortaya çıkar. Doğal besini tükendiği ve bu nedenle açtığı için ağlamaya başlar. O sırada, oradan, yavrusunu yitirmiş bir ceylan geçmektedir. Çocuğun sesini duyan ceylan, onu kendi yavrusu sanarak beslemeye, büyütmeye koyulur.⁽¹⁾

1 Kimi yorumculara göre, İbn Tufeyl, Hay'ın bu oluşumunu *Kur'an'ın* ilk insanın yaratılması ile çocuğun ana rahmindeki oluşum biçimini birleştirerek tasarlamıştır. Konunun daha iyi kavranılması için ilgili *Kur'an* ayetlerinden bazılarını vermekte yarar görüyoruz: "*Biz insa-*

İkinci Bölüm
Doğanın Kucağında

Anne Ceylan

Hay'ı kendi yavrusu sanarak anneliğini üstlenen ceylan, kendine barınak ve yurt olarak adanın en otlu, meyve ağaçları en bol ve verimli kesimini seçmişti. Bu nedenle semiz ve sütü boldu. Çocuğun beslenmesine, onu emzirmeye son derece özen gösteriyor, ondan, yalnızca otlanmak üzere ayrılıyordu. Hay'ı öylesine sevmiş, benimsemişti.

Çocuk da ona alışmıştı. Ceylan, her günkü geliş zamanı biraz geçirse, biraz geç kalsa, alabildiğine ağlar, çığlıklar atardı. Hay'ın ağlamasını, çığlıklarını duyan ceylan, hemen ve koşarak gelirdi yanına.

Adada yırtıcı hayvan yoktu. Hay güvenlik içinde büyüdü, bu nedenle. İki yaşına değin ceylanın bol sütüyle beslenerek büyüdü, gelişti. Dişleri çıktı, yürümeye başladı. Artık annesiyle birlikte barınaklarından çıkıyor, otlamaya gidiyordu. Yürürlerken annesi adımlarını onun minicik adımlarına uydurmaya çalışır, yürümesine yardımcı olurdu.

Ceylan, onu, adanın meyvesi en bol, en güzel olan yerlerine götürür, en tatlı yemişleri, meyveleri ona yedirirdi. Kabuklu meyvelerin sert kabuklarını kendi dişleriyle kırar, Hay'a öyle verirdi. Süt zamanı gelince de hiç savsaklamaz, hemen sü-tünü emzirir, susadığı zaman, su başına götürürdü. Elinden geldiğince yakıcı güneşten, soğuktan korurdu. Akşam olunca kanırları tok ve mutlu, barınaklarına dönerlerdi. Ceylan, Hay'ı koynunda yatırır, kendi sıcağıyla, sandık içinden çıkan giysi ve örtülerle sarmalar, ısıtırdı.

Bir gün, bir ceylan yavrusu sığındı yanlarına. Birlikte yaşamaya başladılar. İyice alışmışlardı birbirlerine. Otlaklara, yaylaklara birlikte gidiyorlar, kanırlarını birlikte doyuruyorlar, birlikte koşuyor, oynuyorlar, geceleri de birlikte geçiriyorlardı.

Zamanla Hay, annesine öykünerek onun gibi sesler çıkarmaya başladı. Öylesine ustaca öykünüyordu ki, sesi, bir ceylanın sesinden ayırt edilemiyordu.

Hay, yaratılışındaki farklılıktan, yaratılıştan getirdiği yeteneklerinden dolayı, fazladan olarak, diğer hayvanların, kuşların seslerini de öğrendi. Başarıyla öykünüyordu onlara da. Bununla birlikte doğal olarak en çok öykündüğü sesler ceylanlarınkıydı. Onların haykırıışlarını, bağırıışlarını, birbirlerine seslenişlerini, kısaca kimi özel durumlarda çıkardıkları, kendilerine özgü bütün sesleri öğrenmişti iyice.

İşte bu nedenle, yabanıl hayvanlarla yakınlık kurdu. Ne kendisi onlardan kaçıyor, ne de onlar kendisinden ürküyordu. Her birinin özelliklerini iyice öğrenmiş, birbirlerinden ayırmaya başlamıştı. Yalnız kaldığı zamanlar hayvanların, kuşların biçim ve imgeleri kafasında canlanır, üzerlerinde düşünür, hayretle kimilerine sevgi duyduğunu, kimilerinden de nefret ettiğini görürdü.

Hay zamanla, hayvanlarla kendisi arasındaki ayrımanın bilincine vardı. Hayvanları daha bir ilgiyle gözlemeye, hayvanlar ve kendisi üzerinde düşürmeye başladı. Hayvanlar tüylü, kılılı ya da kürklüydüler. Kendisinden güçlü idiler ve hepsi de daha hızlı koşuyorlardı. Gerektiğinde, kendilerini savunabilecekleri boynuz, diş, tırnak ve pençe gibi doğal silahlara sahiptiler. Kendisi ise, bunların tümünden yoksundu. Onlara göre daha zayıf ve güçsüzdü.

Karnı doyurmaya çalışırken, kimi zamanlar, hayvanların saldırısına uğradı. Böyle durumlarda kendisini koruyamaz, savunamazdı onlara karşı. Dahası kaçamazdı da. Ceylan yavruları, boynuzsuz doğmakla birlikte, kısa bir süre sonra, başlarında ikişer boynuz çıkıyordu. Doğduklarında koşamıyorlardı, ama bir süre sonra, hızlı bir biçimde koşmaya başlıyorlardı. Oysa kendisinde böyle olmamıştı. Ne boynuzları çıkmıştı, ne de onlar gibi koşabiliyordu.

Hayvanlar, doğal olarak örtülüydüler. Gizlenmesi gereken yerleri kuyrukla, kürkle ve benzerleriyle gizleniyordu. Kendisi bunlardan da yoksundu. Bu durum kendisine ağır geliyor, üzülüyordu.⁽¹⁾

Hay bin Yakzan'ın kendisi ile hayvanlar arasında gözlemlediği biçimsel ve türel ayrımlar konusundaki düşünceleri uzadıkça uzadı. Artık yaşı da yediye yaklaşmıştı. Kendisinde eksik ya da büsbütün olmayan, bu yüzden zararını çektiği organ ve araçların tamamlanmasından bütünüyle umudunu kesti.

Açıklık sorununa bir çözüm olmak üzere, önünü, geniş yapraklarla örttü. Sarmaşıklardan bir kuşak yaparak beline bağladı ve bir kısmını kuyruk işlevi görmek üzere, arkasına sarkıttı. Ne ki yaprak ve sarmaşıklar, kısa sürede kuruyup dökülüyordu. Bu nedenle, daha dayanıklı olabileceğini düşündüğü şeylerle örtünmeyi denedi. Bunların da tümü, çok kısa bir zaman sonra, aynı sona uğruyordu.

Bu sıralarda ağaç dalından kendine bir sopa yaptı. Ucunu sivrilttiği bu sopayla zayıf hayvanlara saldırmaya, saldırganlara karşı da kendini savunmaya başladı. Düşünerek elleriyle bu gibi şeyler yapabileceğini anlayınca, gözünde kendi yeri ve değeri önem ve ayrıcalık kazandı. Ellerinin hayvanların ellerinden daha üstün ve becerikli olduğunu anladı. Sopayı elleriyle yapmış, gizlenmesi gereken yerlerini onunla örtmüştü. Daha önceleri gıpta ettiği, kendisinde de olmalarını istediği hayvanlarınkine benzer doğal araç ve silahlara gereksinimi yoktu. Gereken şeyleri düşünebilir, elleriyle de yapabilirdi.

Yaşı yediyi geçtiğinde, örtünmek amacıyla yaprakları, sarmaşıkları yenileyip durmaktan usandı Hay. Arada sırada

1 Hay'da ortaya çıkan ilk duygu utanmadır. "**Ağacın meyvesini yedi - leri zaman kendilerine ayıp yerleri göründü, cennet yapraklarından oralarını örtmeye koyuldular**" (7/22) âyetinin belirttiği gibi Âdem ile Havva cennette yasak meyveyi yer yemez, bir bakıma meleksi saflıktan insanî yapaya geçişte ilk olarak utanma duygusu kendini göstermektedir.

ölen hayvanların kuyruklarını kullanmayı düşünüyor, fakat hemen vazgeçiyordu bu düşüncesinden. Çünkü hayvanların leşlerden iğrendiklerini biliyordu.

Günün birinde, ölmüş bir kartal buldu. Hayvanların ondan ürkmediğini görünce, kartal aracılığıyla amacına ulaşacağını sezinledi. Eline geçen bu fırsatı kaçırmamalıydı. Kartalın derisini, kuyruk ve kanatlarının sağlam kalmasına özen göstererek yüzdü. Bununla, kanatları kolları üzerine, kuyruğu arkasına gelecek biçimde örtündü. Böylece, hem örtünmesi gerekli yerlerini sağlam bir örtüyle örtmüş, hem de kendisini soğuk ve sıcakın etkilerinden korumuş oldu.

Edindiği giysi, hayvanlar arasında, kendine ayrı bir yer kazandırdı. Hayvanlar kendisinden çekinmeye, korkmaya başladılar. Bu olaydan sonra, kendisiyle çekişen, annesi ceylandan başka yanma yaklaşma yürekliliğini gösteren olmadı.

Ceylanın Ölümü

Ceylan iyice yaşlanıncaya kadar birbirlerinden ayrılmadılar. Ceylan iyice yaşlanıp güçten düşünce, bu kez de Hay onu gözetmeye, doyurmaya başladı. Onu bol meyveli, güzel otlı yerlere götürüyor, meyvelerin en güzelini, en tatlısını ona veriyordu. Ne var ki, ceylan hastalanmış, son günlerini yaşıyordu. Hay'ın gösterdiği bütün özene karşın, her geçen gün biraz daha zayıfladı. Sonunda, yakalandığı ölümcül hastalıktan bitkin düşerek öldü.

Hay, yığılıp kalan ceylanın hareket etmediğini, elinin ayağının kıpırdamadığını görünce, bağırıp çağırmaya başladı. Üzüntüsünden helak olacak bir kerteye gelmişti. Birbirlerini çağıra-geldikleri üzere seslenerek yanıt vermesini, hareket etmesini istediye de boşuna. Hiçbir tepki alamadı.

Hay, ceylanın gözlerine, ellerine, ayaklarına ve diğer organlarına baktı, teker teker inceledi. Hiçbirinde belli bir rahatsızlık, hastalık belirtisi göremedi. Bununla birlikte, ceylanın ölümüne neden olan hastalığın merkezini bulup iyileştirebileceğini, ceylanı yeniden eski durumuna döndürebileceğini umuyordu. Fakat bütün umutları boşa çıktı. Hiçbir şey yapamadı, başaramadı.

Önceki birtakım deneyimlerinden yola çıkarak saynılığın kaynağını, çıkış yerini araştırmaya karar verdi. Şöyle düşündü: Gözlerini yumduğunda ya da önüne bir engel geldiğinde görmiyor, gözünü açtığı ya da önündeki engeli kaldırdığı zaman görüyordu. Parmaklarını kulaklarına sokunca duyamıyor, parmaklarını çekince eskisi gibi duyuyordu. Yine, burnunu tuttuğu zaman hiçbir kokuyu alamıyor, bırakınca yeniden kokuları almaya başlıyordu.

Öyleyse ceylanın organlarını çalıştırmayan, onu hareketten alıkoyan temel bir neden, bir engel vardı. O engel ortadan

kaldırılırsa, ceylan, eski durumunu yeniden kazanabilirdi. Ne var ki, ceylana ilişen hareketsizlik, yalnızca bir organını, bir duyusunu değil, bütün organlarını ve duyularını etkilemişti. Ceylanın bütün gövdesi hareketten yoksun kalmış, canlılığını yitirmişti.

Buradan yola çıkarak şu sonuçlara ulaştı: Gövdenin içinde, gözden gizli bir organ vardır. Diğer bütün organlar, canlılıklarını ondan alırlar ve ona bağımlıdırlar. Hastalık, işte o organdadır. O organı sağlığına kavuşturmak, diğer bütün organları da sağaltmak olacaktır.

Bunun üzerine, söz konusu organın gövdenin neresinde bulunabileceğini araştırmaya başladı.

O zamana kadar görmüş olduğu ölü hayvan gövdelerini düşündü. Hemen tümünde, içinde bir başka organı barındırabilecek üç bölüm vardı: kafa, göğüs ve karn. Bunların dışında, içinde başka bir organı barındırabilecek organ yoktu. Demek ki gövdenin canlılık merkezi, bu üç organın birinin içinde olmalıydı.

Gövdenin canlılık merkezi olabilecek denli değerli olan organı barındırabilecek, koruyabilecek organın, ortada bulunması gerektiğini düşündü. Kendisini yokladı. Göğsünde böyle bir organın bulunduğunu sezinledi.

Aynı ayrı eline, ayağına, kulağına, burnuna, gözüne baktı, üzerlerinde düşündü. Bunlar olmadan da, bunlara gereksinim duymadan da yaşayabilirdi. Aynı şeyi başı için de düşündü ve başsız olmak, başsız yaşamak da mümkünmüş gibi geldi. Göğsünde varlığını sezinlediği organa gelince, ondan bir an bile ayrılması, onsuz yaşayabilmesi olası görünmüyordu.

Hayvanlarla kavga ettiği zaman, onların saldırılarına karşı korumaya en çok özen gösterdiği yeri, göğsü idi. Çünkü güdusel olarak içindeki değerli organın bilincindeydi. Bütün bu belirtilerden sonra, ceylanın hastalanan organının göğsü içinde bulunduğuna ilişkin kanısı pekişti.

Bu organa ulaşmak, sağaltmak amacıyla, ceylanın göğsünü açmaya karar verdi. Bununla birlikte, bir yanlış yaparak sevgili annesi için, başına gelenden daha büyük bir yıkıma yol açmaktan korkuyordu. Böyle bir yanlış yüzünden girişimi, annesinin yararından çok zaranna olabilirdi. Bu nedenle dikkatli ve uyanık olması gerekiyordu.

Hay Canı Arıyor

Hay belleğini yokladı. Acaba diğer hayvanlar içinde, annesinin uğradığı yıkıma uğradıktan sonra, eski durumuna dönen var mıydı? Böyle bir olayla hiç karşılaşmamıştı. Demek ki annesi için de böyle bir ihtimal yoktu. Yine de, annesinin söz konusu hastalıklı organını ele geçirip sağaltırsa, eski durumunu kazanacağı yolunda, az da olsa bir umut taşıyordu. Bu nedenle, zaman geçirmeden, annesinin göğsünü açmayı ve içinde bulunan organı incelemeyi kararlaştırdı.

Sert ve keskin taşlardan, kurumuş kamyş parçalarından bı-çağımsı araçlar yaptı ilkin. Bunlarla kemiklerin arasındaki eti, kaburga kemiklerini saran perdeye kadar yardı. Perde çok sağlam, çok dayanıklıydı. Böylesi bir sağlam korunak, ancak aradığı onurlu organ için olabilirdi. Perdeyi açabilirse, aradığı organı bulacağını umuyordu.

Perdeyi açmak için uğraşmaya başladı. Araçsız gereçsiz, taştan kamyştan uydurulmuş şeylerle çok güç bir işti bu. Araçlarını değiştirmek, keskinleştirmek zorunda kaldı. Perdeyi yarabilmek için değişik yollar, yöntemler denedi. Sonunda başardı.

Perdeyi aralayınca, akciğer çıktı karşısına. Önce, aradığı organı bulduğunu sandı. Evire çevire her yanını özenle inceledi. Hastalıklı bir yer bulamadı. Burası, akciğerin yalnızca bir parçasıydı. Bu parçanın, diğer yana doğru eğimli olduğunu gördü. Oysa, aradığı organın, boylamasına olduğu kadar enlemesine de gövdenin tam ortasında olması gerektiğini düşünüyordu. O nedenle araştırmasını sürdürdü.

En sonunda, son derece sağlam bir kılıfla sarmalanmış, dayanıklı askılarla bağlı, yardığı yandan akciğerle çevrili yüreği buldu. Bu organın, eğer diğer yandan da, bu yandan olduğu gibi korunmuşsa, tam ortada bulunacağını ve dola-

yısıyla aradığı organ olacağını düşündü. Üstelik bu organda biçimsel güzellik, dokusunun sağlamlığı, birtakım korunaklarla çevrenmesi gibi, diğerlerinde benzerini görmediği özellikler de gözleniyordu.

Beklemeden göğsün diğer yanını da araştırmaya başladı. Yürek, bu yandan kılıflarla, askılarla, akciğerle korunmuştu. Bu nedenle, aradığı organın yürek olduğunu anladı. Şimdi yüreği çevreleyen kılıf açmalıydı. Binbir güçlkle, bütün güç ve dikkatini harcayarak kılıf açtı, yüreği çıkardı.

Yürekte herhangi bir oyuk yoktu. Belirli bir hastalık bulunup bulunmadığını araştırdı, hiçbir şey bulamadı. Kuvvetle sıkarak içini yokladı. Esnemesinden, içinde boşluk olduğunu anladı.

Kendi kendine, “İşte aradığım ve şimdiye değin bulamadığım şey, bu organın içinde olmalı,” dedi. Kalbin içini açtı. Birisi sağ, diğeri sol yanda olmak üzere iki göz gördü. Sağ yandaki göz, pıhtılaşmış kanla doluydu. Soldaki ise, tümünden boştu. Aradığı şey, bu iki gözden birinde olmalıydı.

Sağdaki gözde pıhtılaşmış kandan başka bir şey görünmüyordu. Kan, gövde canlılığını yitirmeden önce, pıhtılaşmış olamazdı. Çünkü bu kan da, gövdenin diğer yanlarında bulunan kandanbaşkası değildi. Kan gövdeden çıktıktan sonra pıhtılaşır, sonra da kururdu. Bir de gördüğü kadarıyla kan, salt bir organa özgü değildi. Diğer organlarda da bulunuyordu. Oysa aradığı şeyin bir an bile kendisinden ayrı olunamayacak bu organa özgü olması gerekirdi. Bütün araştırmaları da yalnızca onu ele geçirmek içindi.

Hayvanlar tarafından birçok defa yaralanmış, bu yüzden de çok kan kaybetmişti. Ne var ki bu durum, kendisini önemli bir zarara uğratmamış, hiçbir organının işleyişini engellememişti. Öyleyse, aradığı şey bu gözde olamazdı.

Yüreğin sol yanındaki gözde ise hiçbir şey görülüyordu. Bununla birlikte, bu gözün büsbütün gereksiz, yararsız olması

da düşünülemezdi. Çünkü bütün organların, mutlaka kendine özgü bir işlevi vardı. Gözlemlediği bunca değeri karşın, bu gözün gereksiz ve işlevsiz olması mümkün değildi. Aradığı şeyin bu göz içinde bulunduğu ve fakat buradan çıkmış olduğuna, kuşkusuz kalmadı. O şey, yerini terk etmiş ve gövde canlılığını yitirmiş, algılayamaz, hareket edemez olmuştu.

Yüreğin sağ gözünde bulunan şey, ceylanın gövdesi sağlam, parçalanmamışken yerinden ayrıldığına göre, böyle harap olduktan, parçalandıktan sonra geri dönmezdi. Bunu kesin olarak anladı. Gövde, gözünde bütün değerini yitirdi. Değerli olanın, bir süre gövdede bulunduktan sonra onu terk eden şey olduğunu kavradı. Artık bütün düşüncesini, o şey üzerinde yoğunlaştırmalı, bütün çabasını o şeyi anlamak, bulmak için harcamalıydı.

O şey neydi? Nasıl bir şeydi? Onu gövdeye bağlayan neydi? Gövdeden ayrıldıktan sonra nereye gitmişti? Giderken hangi kapıdan çıkmıştı? Gövdeden kendi isteğiyle mi, yoksa istemeyerek mi çıkmıştı? İstemeyerek çıkmışsa, onu yerinden oynatan, çıkmaya zorlayan etken ya da etkenler nelerdi? Kendi isteğiyle çıkmışsa, onu gövdeden soğutan, tiksindiren nedenler nelerdi? Bu biçimde, türlü türlü sorular sormaya başladı kendi kendine.

Bütün bu karşılıksız sorular karşısında zihni dağıldı, şaşırdı kaldı. Gövdeden bütün bütün iğrendi, kafasından silip attı. Anlaşıyordu ki, kendisine acıyan, doyuran, sevecen kucağına alan gövde değildi. Gövdeden olduğu sanılan işlerle, aslında gövdenin bir ilgisi yoktu. Bütün bu işler, gövdeyi geçici bir süre için yurt edinen ve sonra onu terk eden şeyin eseri idi. O şey için gövde, kendisinin hayvanlarla dövüşmek üzere edindiği sopa gibi, bir araçtan başka bir şey değildi.

Bu düşüncelerinden sonra, gövdeye karşı büsbütün ilgisizleşti. Bütün ilgi ve çabası, gövdeye canlılık veren o şeye yöneldi. Artık tek isteği, tek düşüncesi, o şeyi anlamaktı.

Zamanla, ceylanın leşi kokuşmaya başladı. Çevreye çok kötü bir koku yayılıyordu cesetten. Bu, gövdeye olan tiksintisini daha da artırdı. Hatta görmek bile istemiyordu artık onu.

Tam bu sıralarda, iki karganın kavgasına tanık oldu. İzledi onları. Kavga sırasında, kargaların biri diğerini öldürdü. Diri kalan karga, eşinerek ayaklarıyla bir çukur açtı, öldürdüğü kargayı çukura atarak üzerini toprakla kapattı.

Hay, karganın yöntemini yerinde ve güzel buldu. Bu yöntemi düşünemediği için, kendi kendisine yerindi. Bunu düşünmek, kendisine yaraşırdı oysa. Zaman yitirmeden, yerde büyükçe bir çukur kazdı, ceylanın leşini içine atarak üzerini toprakla kapattı.⁽¹⁾

Ceylanı gömdükten sonra Hay, onun gövdesini hareket ettiren, ona canlılık veren şeyi düşünmeye daldı. Ne olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Diğer ceylanları gözlemledi. Hepsi de annesiyle aynı biçimi taşıyordu. Demek ki, bunlara canlılık, hareket veren şeyle annesini canlı ve hareketli kılan şey aynıydı. Annesine benzedikleri için, ceylanları sevmeye başladı. Onlarla yeniden ilişki ve dostluk kurdu.

Zaman akıp gidiyordu.

Hay da boş durmadı geçen zaman içinde. Hayvanların, bitkilerin özelliklerini, türlerini inceledi. Her hayvan türünün, her bitki türünün çok sayıda bireyleri vardı. Öyleyse kendisinin de bireylerden oluşan bir türden olması gerekirdi. Bu düşünceyle kendisine benzer, kendi türünden birini bulmak amacıyla araştırmalar yaptı. Adanın bütün kıyılarını, köşe bucağını dolaştı, fakat boşuna, kendine benzer bir şey bulamadı.

1 Bu motif de *Kur'an'dan*, Habil ile Kabil meselinden alınmıştır. Habil ile Kabil meseli *Kur'an'da*. şöyle tamamlarur: *"Bunun üzerine kardeşini öldürmekte nefesine uydu ve onu öldürerek zarara uğrayanlardan oldu. Allah kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere ona yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ölüsünü götürebilirken bu karga kadar olmaktan özür kaldım' dedi de ettiğine yananlardan oldu."* (7/30-31)

Ada, dört bir yandan denizle çevrili olduğu için Hay, dünyada başka bir yer olabileceğini düşünemiyordu.

Hay Ateşle Karşılaşıyor

Bir gün, adadaki ormanların birinde yangın çıktı. Yükselen duman ve alevler, Hay'ın ilgisini çekti. Hemen yangın yerine koştu. Ateşi ilk kez görüyordu. İyice yaklaştı yanan ağaçlara. Görünüm müthişti. O zamana değin hiç rastlamadığı, görmediği bir varlıkla karşı karşıyaydı. Uzun bir zaman, uğradığı şaşkınlıkla yerinde kalakaldı.

Sonunda, kendini toparlayarak biraz daha yaklaştı ateşe. Ateşin parlak yalımlarını, önüne çıkan her şeyi, otları, ağaçları hızla yakıp ateşe dönüştürüşünü izledi. Şaşkınlığından, nasıl davranması gerektiğini bilmediğinden, biraz da Tanrı'nın kendisine yaradılıştan verdiği yüreklilikle elini ateşe uzattı. Elini ateşe dokundurmasıyla çekmesi bir oldu. Eline baktı, avucunda ateş yoktu. Düşündü. Yeni tutuşmuş bir dal parçasını tutabilirdi.

Sakınarak denedi. Ucundan henüz tutuşmuş bir dal parçasını aldı. Sonra barınağına götürerek bir köşeye koydu. Ateşi ot ve çalı çırpı ile besleyerek büyüttü.

Ateş çok hoşuna gitmişti Hay'ın. İnanılmaz gücü karşısında şaşkınlıktan kendini alamıyordu. Gece gündüz sürekli besleyerek özenle korudu ateşi. Özellikle geceleri, ateş, daha bir önem kazanıyordu gözünde. Çünkü, kendisine barınak olarak seçtiği mağarayı ısıtıyor, aydınlatıyordu. Bir bakıma güneşin yerini tutuyordu geceleri.

Hay'ın ateşe olan ilgisi, giderek bir tutku durumuna dönüştü. O zamana kadar gördüğü şeylerin en değerlisi, en şerefli olduğu karar kıldı ateşin. Yalımlarının yükseklerle doğru hareket etmesi, ateşin gözlemlediği gök cisimlerinden olduğunu düşündürüyordu kendisine.

Hay, yakma gücünün etkinlik derecesini tartmak düşüncesiyle kendince deneyler yapıyordu ateşle. Önüne çıkan her

şeyden bir miktar atıyordu ateşin içine. Ateşe atılan nesne yanabil-me yeteneğine göre ya hemen ya da aşamalı olarak yanıyor, ateşe dönüşüyordu.

Bu basit deneyini sürdüren Hay, bir gün denizin kıyıya attığı kocaman bir balığı da attı ateşe. Balık, kızarıp yağı ak-maya başlayınca, iştaha gelerek bir parça yedi. Çok hoşuna gitti kızarmış balık. Bundan böyle de yediği etleri hep ateşle pişirmeye, kızartmaya başladı.

Etin lezzetini anlayınca, kara ve deniz hayvanlarını avlamanın yollarını araştırdı. Kısa sürede, birtakım teknik-ler, yöntemler geliştirerek avcılıkta büyük ustalık kazandı. Ateşin önemi ve değeri de daha bir arttı gözünde. O güne değin yiyemediği nefis yiyecekleri, ateş sayesinde elde etmiş, yemeye başlamıştı çünkü.

Ateşin böylesi iyi ve yararlı etkilerini gören, her nesneyi yakıcı, ayrıştırıcı gücünü gözlemleyen Hay'ın ateşe duyduğu ilgi ve sevgi, aşırı boyutlara ulaştı ve kalbinde kökleşti. Bunun sonucu olarak aklında, kendini besleyip büyüten, annelik eden ceylanın yüreğinden çıkan şeyin ateş türünün bir bireyi olabileceği düşüncesi doğdu.

Gerçekten de hayvanların bedenleri canlı iken sıcak, öldükten sonra ise soğuk oluyordu. Hayvanlardaki bu durum hiç değişmiyor, düzen hiç bozulmuyordu. Kendi göğsünün altında da şiddetli bir sıcaklık duyumsardı hep. Bu olgu, düşüncesine iyice güç kazandırdı.

Gerek ölü ve diri hayvanlarda, gerek kendisinde egemen olan bu düzenin değişmezliğinin bilincine erdikten sonra, aklına şu düşünce geldi: Eğer bir hayvanın yüreğini diri iken çıkarırsa, annesinin yüreğinde boş gördüğü gözü bu kez dolu olarak görebilir ve gözü dolduran şeyin ateşin türünden olup olmadığını, dolayısıyla ateş ve ısıktan bir iz taşıyıp taşınadığını anlayabilirdi.

Hemen bir hayvan avlamaya çıktı ve rastladığı ilk hayvanı yakaladı. El ve ayaklarını sıkıca bağlayarak göğsünü, annesinin göğsünü yardığı yerden yardı. Yüreğini bularak sol yanını açtı. Annesinininde boş bulduğı göz, beyaz sise benzer buharlı bir hava ile doluydu. Parmağını içine soktu. Yürek, eli yakacak denli sıcaktı. Fakat, parmağını sokar sokmaz hayvan oluverdi.

Bu deneyinden şu sonuçlara ulaştı: Hayvanları canlı kılan şey, gördüğü sıcak buhardır. Diğer bütün hayvanların yüreğinde de aynı sıcak buhar bulunmaktadır. Sıcak buhar, yürekten ayrılır ayrılmaz hayvanlar ölür.

Daha sonra, içinde, hayvanların diğer organlarını, bunların durum ve düzenlerini, nicelik ve niteliklerini, birbirleriyle olan bağlantılarını, canlılıklarını sürdürebilmek için yürekteki sıcak buhardan nasıl yararlandıklarını, gövdede kaldığı süre içinde buharın nasıl bulunduğunu ve niçin tükenmediğini inceleme ve araştırma isteğı uyandı.

Zaman geçirmeden düşüncesini uygulamaya koydu. Diri olsun, ölü olsun, eline geçen bütün hayvanları parçalayarak büyük bir ilgiyle incelemeye girişti. Öylesine çalıştı ki, kısa sürede, gövdebilimde (anatomi) büyük hekimlerin düzey ve ustalığına ulaştı.

Hayvanlar birçok değişik organa, çeşit çeşit duygu ve davranışa sahiptiler. Ne var ki bunlar, tek bir kaynaktan doğarak diğer organlara dağılmak üzere bölünen hayvansal ruh⁽¹⁾

1 Hayvansal ruh, canlandırıcı ruh. Deyimdeki "hayvansaldık canla - dırcılık anlamındadır. Ruh adıyla anılmakla birlikte özdekseldir. İnce bir cisimdir. Yeri yürektir ve damarlar aracılığıyla gövdenin diğer bölümlerine yayılır. İnsan ve hayvanlarda ortaktır. Gerçek (insani) ruhun bineğidir. Descartes'a göre kandan çıkıp sinirlerde ve beyinde dolaşan gayet ince bir özdektir. Bacon da "Bedende kapalı, hayvanların gövdesinde bulunan basınçlı ve sıvı bir madde ve hava karışımı bir soluk" olarak tanımlar.

nedeniyle bir sayılırlar. Bütün organlar, hayvansal ruhun ya yardımcısı ya da taşıyıcısıdır.

Gövdenin yönetimi konusunda ruhun durumu, değişik silahlar aracılığıyla düşmanla savaşan ya da kara veya deniz avcılığı yapan kimsenin durumu gibidir. Savaşta kullanılan silahlar ya savunma içindir ya da saldırı. Av araçlarının bir bölümü deniz avcılığında, bir bölümü de kara hayvanlarını avlamakta kullanılır. Gövdebilimde hayvanları parçalamak için kullanılan araçlar da böyledir. Bir kısmı kesmekte kullanılır, bir kısmı delmekte. Bunları kullanan insan ise tektir. Araçların her biri, insan tarafından uygun oldukları amaca, taşıdıkları niteliklere göre değişik biçimlerde kullanılır.

Hayvansal ruh da birdir. Göze görme, kulağa duyma, burna koklama, dile tatma gücünü veren, deriyi duyarlı kılan ve diğer dış organlara işlevlerini yerine getirme yeteneği kazandıran bu ruhtur. İç organlar için de durum aynıdır.

Organların her biri için de yardımcı organlar vardır. Hiçbir organ, sinir denilen yollar aracılığıyla ruhtan bir güç almadıkça, görevini yapamaz. Sinir denilen yollar bozulduğunda veya kapandığında, çalışamaz olurlar. Sinirler ruhtan yardımı beyin aracılığıyla alırlar. Beyin de ruhtan alacağını yürek yoluyla alır.

Beyinde çok sayıda ruh vardır. Çünkü, beyin, dağıtım merkezidir. Bu nedenle beyinle ilişkisi kesilen, dolayısıyla ruhtan yoksun kalan bir organ canlılığını yitirir, işçi tarafından kullanılmayarak atılan araç durumuna döner. Hayvansal ruh, eğer gövdeden çıkar, tükenir ya da başka bir biçimde yok olursa, bütün gövde cansız kalır. Dirim, ölüme dönüşür.

Hay bin Yakzan, yirmi bir yaşının sonuna doğru, düşünce yoluyla yukarıda özetlediğimiz bilgi düzeyine erişti.

Geçen bu zaman içinde, nesneleri kullanma yönünde de birçok yöntem geliştirmeyi başardı. Deneylerinde kullandığı hayvanların derilerinden ayakkabı ve giysiler yaptı. Hayvan

kullanı, ebegümeci, hatmı kamışı ve telli otların tellerinden kalınlı inceli iplikler elde etti. İlk giysi ve ayakkabısını sağlam dikenlerden, taşlarla keskinleştirdiği karnış parçalarından yaptığı kanca ve iğnelerle, iplik yerine sazları kullanarak hayvan derilerinden uydurmuştu.

Kırlangıçlardan yapı tekniğini öğrendi. Barınmak için bir oda ve artan yiyeceklerini korumak için bir mahzen yaptı. İşini gücünü görmek için, yerinden ayrılmak zorunda kaldığı zamanlarda, yiyeceklerini hayvanlardan korumak amacıyla, birbirine bitiştirdiği, bağladığı karnışlardan bir kapı yaparak barınağının girişini kapattı.

Avcılıkta kullanmak üzere, yırtıcı kuşlar eğitti. Yumurtalarından ve yavrularından yararlanmak amacıyla birtakım hayvanlar, kuşlar evcilleştirdi, besledi.

Yabanıl öküzlerin boynuzlarından, süngüyü andırır şeyler yaparak bunları, sağlam karnışlara, bambu ağaçlarına taktı. Eğri olanları ateşle doğrulttu, ucu kalın ve küt olanları taşlarla sivriltti. Böylece mızraklar elde ettikten sonra, kalın hayvan derilerinden kalkanlar yaptı. Bütün bunları, hayvanlar gibi doğal silahlardan yoksun olduğu için yapmıştı. Artık adada yaşayan hayvanların hiçbirini, ona karşı koyamıyordu.

Çözümlemesi gereken bir sorunu dahakalmıştı. Avlamak istediği hayvanların büyük çoğunluğu, kendisinden daha hızlı koşuyordu. Onları yakalamakta yetersiz, güçsüz kalıyordu. Bu sorununa da bir çözüm aradı. Uzun uzun düşündükten sonra, hayvanların en hızlı koşanlarından gerektiği kadarını evcilleştirip eğitmeye karar verdi. Bunu başarırda, avlamak istediği hiçbir hayvanı izlemekte, yakalamakta güçlük çekmeyecekti.

Adada yabanıl eşek, at ve kısraklar vardı. Kendince en uygun olanlarını seçerek amacına elverişli duruma getirinceye kadar eğitti. Deriden eyer, dizgin, gem ve üzengi uydurdu. Amacına ulaşmıştı. Artık bütün hayvanları rahatlıkla izliyor,

avlıyordu. Hayvan gövdelerinin özelliklerini, niteliklerini öğrenmek amacıyla yaptığı araştırmalardan edindiği bilgiler nedeniyle, bütün bu işlerde, kısa sürede, beceri ve ustalık kazanmıştı. Doğal olarak, yirmi bir yılın kazandırdığı deneyimleri de yabana atmamak gerek.

Üçüncü Bölüm

Varlığın Özüne Doğru

Canlıların Görünmeyen Birliği

Hay bin Yakzan, gündelik yaşamını belirli bir düzene soktuktan sonra, kuramsal düşünce alanına geçti. Oluş ve bozuluş evrenindeki (âlem-i kevn ü fesad) varlıkları, hayvan, bitki, maden, taş ve toprakları, bunların türlerini ve niteliklerini; suyu, buharı, kar, dolu ve dumanı, yalınımı, koru ve ısıyı araştırmaya başladı. Her birinde ayrı ayrı nitelikler, türlü türlü etkiler, birbiriyle uyuşan ya da çelişen hareketler gözlemledi. Bütün bu ayırım ve ayrıntıları önemle inceledi. Gerçeğe ulaşabilmek için ince girişimlerde bulundu.

Nesneler, kimi nitelikleri bakımından özdeş, kimi nitelikleri bakımından farklıydılar. Özdeş oldukları nitelikler açısından bakıldığı zaman, bütün nesneleri, bir ve aynı saymak olasıyken ayrımları bakımından ele alındıklarında, birbirine karşıt ve çoktular. Hay, nesneleri özgül kılan, birbirinden ayıran özelliklere baktığında, evreni sayılamayacak, saptanamayacak bir çokluk içinde görüyordu.

Bu açıdan baktığında, kaçınılmaz biçimde, kendisinde de çokluk gözlemliyordu. Çünkü, çok sayıda ve değişik organı, her organının kendine özgü bir niteliği ve etkisi vardı. Her organın, birçok nesneden oluştuğu sonucuna vardı. Diğer bütün nesneleri de böyle teker teker inceledi.

Daha sonra, gerek kendisini, gerekse nesneleri farklı açıdan incelemeye, düşünmeye başladı. Kendi organları, her ne kadar çok görünüyorsa da birbirlerine bitişik, bağlı ve aralıksız olmaları bakımından tek bir nesne sayılabilirlerdi. Birbirlerinden ayrılıkları, yalnızca etkilerinin ayrımlarından kaynaklanıyordu. Gerçekte değişik de olsa, etkilerinin temel nedeni birdi. O da, kendisinin özünü oluşturan ve bütün organlarının onun birer aracı olduğu insani ruhtu. Bu bakış açısından, kendisini “bir” olarak nitelemek kaçınılmazdı.

Kendisine ilişkin düşünceleri belirginlik kazandıktan sonra hayvanlara, hayvanların türlerine yöneltti bakışlarını. Hayvanların her bireyini de, yukarıdaki bakış açısından bir saymak zorundaydı. Bunun üzerine at, eşek, geyik gibi türleri ve kuşların sınıflarını gözden geçirdi. Türlerin bireyleri iç ve dış organları bakımından, kavrayış ve davranışları bakımından benzeşiyorlardı. Birbirlerinden ayrıldıkları yanlar çok azdı.

Türlerin bireylerinde ayrı ayrı bulunan ruh da, aslında, tek bir ruhun parçalarından başka bir şey değildi. Bunların ayrı gibi görünmeleri, yalnızca ayrı yüreklerde bulunmalarından ileri geliyordu. Ayrı yüreklerle dağılmış ruhları bir kaptak toplamak mümkün olabilse, tümünün aynı ruhun parçaları oldukları görülürdü. Ayrı yüreklerde bulunan ruhun durumu, değişik kaplara bölünen bir suyun durumuna benzetilebilirdi. Bu nedenle, ister bölünmüş, parçalanmış olsun, ister olmasın, ruh, hep aynı ruhtu. Ruha ilişen çokluk, bulunduğu yerlerin çokluğundan başka bir şey değildi.

Bu açıdan bakıldığında, bir türün bütün bireyleri, gerçekte tek bir varlık sayılırlardı. Çok gibi görünmeleri, bir gövdenin organlarının çokluğundan öte bir anlam taşımazdı.

Hay, daha sonra, hayvan türlerini birer birer inceledi. Bütün türler, beslenmeleri ve istekleri doğrultusunda hareket etmeleri bakımından benzeştirildi. Kısaca, hayvansal ruha özgü bütün durum ve davranışlarda birbirlerine benziyorlardı. Birbirlerinden ayrıldıkları yanlar ise, hayvansal ruhla ilgili değildi.

Araştırmaları sonunda, bütün hayvanlarda bulunan ruhun, gerçekte bir ve aynı olduğu görüşüne ulaştı. Türlerin ruh bakımından farklı görünmeleri, aldatıcıydı. Bu ayrım, ılık ve soğuk kaplara bölünmüş suyun taşıdığı ayrım gibiydi. Isı derecesi aynı olan sular neyse, bir türe özgü hayvansal ruh da oydu. Suyun çok ve ayrımlı görünmesine karşın bir olması gibi, hayvanlardaki ruhlar, dolayısıyla da bütün hayvanlar birdi.

Bütün hayvan türlerini, açıklandığı üzere, tek bir ruha indirgeyen Hay, düşüncesini ve bakışlarını bitkilere yöneltti. Bitkilerin türlerini, türlerin bireylerini inceledi. Bitkilerin dallarının, yapraklarının, çiçeklerinin, meyvelerinin ve eylemlerinin benzeştiğini gördü. Bunun üzerine bitkileri hayvanlarla karşılaştırdı.

Hayvan türlerinin bireyleri arasında nasıl ortak bir ruh var ve bu ruhtan dolayı bütün hayvanları nasıl bire indirgeyebiliyorsa, bitki türlerinin bireyleri arasında da hayvansal ruha benzeyen ortak bir ruh olabilir ve bu ortak ruh nedeniyle, bütün bitkileri, teke indirgeyebilirdi. Hayvanlara ilişkin düşüncelerini bitkilere de uyguladı. Sonunda, sudan ve topraktan beslenişlerinden, büyüyüp gelişmelerindeki benzerliklerinden yola çıkarak bütün bitkilerin de tek ve ortak bir ruhu olduğu sonucuna ulaştı.

Bitki ve hayvanlar üzerindeki araştırmalarından, akıl yürütmelerinden bu sonuçlara ulaştınca, bu kez de iki cinsi birlikte düşünmeye, değerlendirmeye başladı.

Bitkiler, doğrudan su ve topraktan, hayvanlar ise, kendilerine özgü besin maddeleri ve suyla besleniyorlardı. İki cins, beslenmeleri ve büyümeleri bakımından benzeşiyorlardı. Ancak aralarında duygu, algı ve hareket bakımlarından bir ayrım ve hayvanlar lehinde bir üstünlük vardı. Gerçi bitkilerde de çoğu kez hayvanlarınkine benzer algı ve hareket olayları gözlemleniyordu. Örneğin çiçekler yüzlerini güneşten yana çeviriyor, bitkilerin kökleri, besinin bulunduğu yöne doğru hareket ediyordu. Bunlara benzer daha birçok ortak yan gözlemlemek olasıydı.

Bu araştırma, gözlem ve akıl yürütmeleri sonunda, bitki ve hayvanların arasında, barındırdıkları ortak bir nitelikten kaynaklanan bir birlik bulunduğu sonucuna vardı. Söz konusu nitelik, hayvanlarda yetkin bir dereceye ulaştığı hâlde bitkilerde, taşıdıkları kimi engeller nedeniyle yetkinliğe eremiyordu.

Bitkilerdeki engeller görmezden gelinirse, hayvanlarla sahip oldukları ortak nitelik kolayca anlaşılabilirdi. Bu ortak niteliği, birisinde donmuş, diğerinde normal bir suya benze-tiyor ve bu nedenle de gözünde bütün hayvan ve bitkiler tek bir varlık durumunu alıyordu.

Nesnelerin Cisimsel Doğası

Hay bin Yakzan, bitki ve hayvanlar üzerindeki inceleme ve araştırmalarından sonra taş, toprak, su ve ateş gibi algıdan, beslenmeden, büyümeden uzak nesneler dünyasına çevirdi bakışlarını. Söz konusu cisimlerin tümü, bir uzama⁽¹⁾ sahipti. Birbirlerinden, ancak kimi nicel özellikleriyle ayrılıyorlardı. Sözgelimi, kimisi soğuk, kimisi sıcaktı. Kimisi renkli, kimisi renksizdi.

Ne ki sıcak olanlar soğuyor, soğuk olanlar ısınıyordu. Su buhara, buhar yeniden suya dönüşüyordu. Yanan nesneler kor, kül, yalın ve duman oluyor, yükselen duman bir engelle karşılaşınca, yeniden yerel bir nesne durumunu alıyordu. Bütün bu gözlemlerinden sonra, bütün nesneler gözünde tek bir nesne durumunu aldı. Cansız cisimlere ilişen çokluğun hayvanlara ve bitkilere ilişenden farklı olmadığı ortadaydı.

Hayvanlarla bitkileri tek bir varlık durumuna indirmesini sağlayan ortak niteliği, ruhu yeniden düşündü. Hayvan ve bitkiler de, cansız cisimler gibi ene, boya ve derinliğe sahiptiler. Yine hayvan ve bitkiler de cansız cisimler gibi, sıcak ya da soğuktular. Fakat bunlar, cansız cisimlerden sahip oldukları bitkisel ve hayvansal yetenek ve organlara bağlı olarak ortaya çıkan eylemleri nedeniyle ayrılıyorlardı. Ne var ki bu eylemler, bitki ve hayvanların kendi doğalarından gelmiyor, bir başka şeyden bulaşıyordu. Eğer o şey, cansız cisimlere de geçse, bulaşsa, bunlar da, bitki ve hayvanlar gibi beslenebilir, duyumsayabilirdi.

İşte bu ihtimale dayanarak bitki ve hayvanları, ilk başta kendilerinden kaynaklanıyor gibi görünen söz konusu

1 Uzam (*hayyîz, tahayyîz, imtidad, mahân*): Cisimlerin uzayda kapladıkları yer. Uzayın sınırları belli ve ölçülebilen parçasını dile getirir.

eylemlerden soyutlayarak düşününce, onların da sonuçta, bir tür nesne olduklarını gördü. Bu akıl yürütme yoluyla, bütün nesnelerin, gerçekte tek bir varlık oldukları sonucuna ulaştı.

Bütün nesneler gerçekte birdi. Birbirlerinden ayrıldıkları yan, yalnızca kimilerinin barındırdıkları araçlar aracılığıyla birtakım eylemlerde bulunmalarıydı. Hay, bu eylemlerin, o nesnelerin kendilerinden mi kaynaklandığını, yoksa başka bir nedeni mi olduğunu kesin olarak ayırt edemiyordu. Bu sıralarda görebildiği tek şey nesnelerdi.

Hay, bir açıdan baktığında, bütün nesneleri, bütün varoluşu, tek bir nesne gibi algıliyordu. Bir başka açıdan baktığında ise, varoluşta, sınırsız ve sonsuz bir çokluk gözleniyordu. İki bakış açısının çatışması, bir süre ikircim içinde kalmasına neden oldu.

Zamanla bazen bir, bazen çok gördüğü nesnelerin tümünü, canlısını, cansızını yeniden gözden geçirdi. Üzerlerinde yeniden düşündü. Nesneler, genelde şu iki durumun dışında kalamıyordu: Ya duman, yalın ve su altında bulunan hava gibi yükseklerle doğru ya da su, yerel nesneler, bitkiler ve hayvanlar gibi aşağı doğru hareket içindeydiler. Kendilerini alıkoyan bir engel olmadığı sürece, cisimler, bu iki doğal devinimi sürdürüyor, hiçbir zaman durağanlık söz konusu olmuyordu. Nitekim yüksekten düşen bir taş, yeri delemeyi için, devinimini sürdüremiyor, düştüğü yerde kalıyordu. Eğer yeri delmesi mümkün olabilse, hareketi sürerdi.

Taş yerden kaldırıldığında, aşağı olan eğilimi ve inme isteği nedeniyle ağırlığı duyumsanıyordu. Duman da, kendisini durduracak bir engelle karşılaşmadığı sürece, sürekli yükseliyordu. Sözgelimi bir kubbeye rastladığında, sağa sola yayılarak kurtulmaya çalışıyor, kurtulabilirse, yeniden yükselmeye başlıyordu. Çünkü hava, dumanı yükselmekten alıkoyamıyordu.

Bir tulum, havayla şişirilerek ağzı sıkıca bağlanıp suya daldırıldığında, yukarı doğru çıkıyordu. Onu su altında tutan kimse, yükselme eğiliminin zorlamasını, rahatlıkla duyuyordu. Tulum kendi başına bırakıldığında, hemen yüzeye çıkıyor ve durağanlaşıyordu.

Bu iki yönlü devinimden birine eğilimli olmayan bir nesne bulabilmek için, boşu boşuna düşünüp durdu. O âna değin titizlikle incelediği cisimler arasında, böyle bir cisim yoktu.

Bu arayışından amacı, kökeni çokluk olan niteliklerden soyutlayarak salt cisimsel doğayı yoklamaktı. Böyle bir cisim bulamayınca, bakışlarını cisimsel özelliklerin en azmi taşıyan, en yalın olan cisimlere yöneltti. Bunlar da ağırlık ve yeğnilik gibi cisimsel özelliklerden uzak değildiler.

Bu kez, bu iki özelliğin, bir cisimde salt cisimlikten dolayı mı, yoksa cisimlikten başka ve cisme eklenen artık bir nitelikten mi kaynaklandığını araştırmaya başladı. Araştırmaları, onu bu özelliklerin cisimlikten değil, artık bir nitelikten kaynaklandığı sonucuna götürdü. Çünkü salt cisimlik, o iki özelliğin cisme ilişmesini gerektirseydi, her cismin hem ağır, hem de yeğni olması gerekirdi. Oysa ağır ve yeğni nesnelerin her ikisi de cisim oldukları hâlde, ağırı sürekli ağır, yeğnisi de sürekli yeğni ve doğal olarak yukarı ya da aşağı yönünde harekete eğilimliydi.

Buna göre, her nesnede kendine özgü ve cisimliği üzerine eklenmiş ayrı bir nitelik vardı. Bu nitelik nedeniyle yeğnilik ve ağırlık ayrı şeyler oluyordu. Eğer bu nitelik olmasaydı, bütün cisimlerin her konuda eşit olmaları gerekirdi.

Açıklanan bilgilerden sonra, yeğni ve ağır nesnelerin her birinin iki şeyin birleşiminden oluştuğunu anladı. İki şeyden ilki, aralarında ortak olan cisimlik, ikincisi ise, her birine özgülüğünü kazandıran ve birbirlerinden ayrılmasını sağlayan, cisimli-ğe bittiğinde yeğniyi yükseklere doğru

hareket ettiren yeğrülük ve ağırın aşığalara doğru hareket ettiren ağırlık nitelikleriydi.

Bu yaklaşımla, bütün hareketli ve hareketsiz cisimlerin canlı ve cansızlarını inceledi. Tümüünün cisimlikle cisimlikten ayrı birer, ikişer, üçer ya da daha fazla nitelikten bileşen birer gerçeklik ve her cismin kendine özgü bir biçimi (suret, form)⁽¹⁾ olduğunu anladı.

Cisimlerin biçimleri, Hay bin Yakzan'ın anlaşılır evrenden ulaştığı ilk bilgidir. Çünkü biçimler, duyularla değil, ancak akıl yoluyla kavranabilir.

Hay bin Yakzan'ın akıl yürütmeler yoluyla kavradığı ilk şeylerden biri de, yürekte bulunan hayvansal ruhtu. Ruhun özü ve gerçekliği, cisme eklenerek ona duygu, hareket ve algı gibi, kendine özgü, türlü türlü eylem ve etki yeteneği kazandıran cisimlikten başka bir nitelikti. İşte bu nitelik, hayvansal ruhun türel biçimi ve kendini diğerlerinden ayıran özgül ayrımdır.⁽²⁾ Mantıkçıların "hayvansal nefis" dedikleri şey de, ruhun bu özgül ayrımından başkası değildir.

Hayvanlardaki hayvansal ruhu, diğer cisimlerden ayıran bir özgül ayrım olduğu gibi, bitkilerdeki örgensel güce özgü de bir özgül ayrım vardır ki, filozoflar buna "bitkisel nefis" derler. Oluş ve bozuluş evrenindeki bitki ve hayvanların dışında kalan diğer bütün nesnelerdeki güçler için de birer özgül ayrım vardır. Bu özgül ayrım nedeniyle her nesnede

1 Bir nesnenin biçim almamış özdeğinden, içeriğinden ayrılmak üzere onun dışını, dış çizgilerini, ayrı zamanda iç yapısını, kuruluşunu, düzenini belirleyen. Biçim almamış özdeğe karşılık belli bir düzene girmiş olan. Platon'da idea ile ayrı anlamda kullanılır. Genel olanı, değişmez olanı ve kendinden var olanı dile getirir. Aristoteles'te her somut nesne özdek ve biçimden kuruludur.

2 Özgül ayrım (*fasl-ı mümeyyiz, fasl-ı karib*). Bir türü başka türlerden ayıran.

gözlemlediğimiz kendine özgü hareket ve etkiler ortaya çıkar. Filozoflar, bu özgül ayrımlara doğa⁽¹⁾ adını verir.

Hay, bu düşünce yöntemiyle gerçekliğini anlamak amacıyla bütün çabasını harcadığı hayvansal ruhun cisimliğe eklenen bir başka şey olduğunu anladı. Cisimlik, diğer nesnelerde de vardı, fakat tümünde hayvansal ruh yoktu.

Hay, hayvansal ruhun cisim ve cisimlikten ayrı bir şey olduğunu kavrayınca, cisimlik, gözünde bütün değerini yitirdi. Onu önemsememeye başladı. Bütün ilgisi, hayvansal ruha yöneldi ve onun gerçekliğine ulaşma isteği uyandı içinde. Bütün düşüncesini, hayvansal ruhla sınırlandırdı.

Nesneleri cisimlikleri açısından değil, taşıdıkları ve birbirlerinden ayrılmasını sağlayan, kendine özgülüklerini oluşturan biçimleri açısından gözden geçirmeye, gerçekliklerini kavrayabilmek için düşünmeye başladı. Bu noktayı, amacına ulaşmak için bir çıkış noktası kabul etti.

Nesneleri teker teker gözden geçirdi, en ince ayrıntılarına değin belleğine yerleştirdi. Nesneler, kimi etkilerini gözlemlediği biçimleri bakımından benzeşiyorlardı. Bir bölümü ise, ortak biçimlerinden farklı olarak, kendilerine özgü eylem ve etkilere kaynaklık eden başka bir biçime daha sahiptiler. Kimileri de, ortak oldukları birinci ve ikinci biçimden başka, üçüncü bir biçimi daha taşıyorlardı. Nitekim topraklar, taşlar, madenler, bitkiler, hayvanlar ve diğer ağır cisimlerin tümü, ortak oldukları ilk biçim nedeniyle birbirlerine benziyorlardı. Bunlar engellenmedikleri sürece, söz konusu biçim nedeniyle, aşağı doğru hareket ediyorlar, yukarı doğru atıldıklarında, bir miktar yükselmekle birlikte, taşıdıkları biçim nedeniyle, hemen aşağı iniyorlardı.

1 Birçok değişik anlamlarda kullanılan "doğa" sözcüğü burada bir b-reyin kendine özgü çizgilerin tümü, bir bireye özgü olan nitelikler, özel belirtiler (*mahiyet*) anlamında kullanılmaktadır.

Nesnelerin oluşturduğu bütünü birer parçası olan bitki ve hayvanlar, ağırlığı ve aşağıya doğru hareket eğilimini zorunlu kılan biçim bakımından diğer nesnelerle özdeş olmakla birlikte, beslenme ve büyüme kaynaklık eden biçimleri bakımından onlardan ayrılıyorlardı. Bu iki eylem, yalnızca bitki ve hayvanlarda bulunuyor ve ruh olarak adlandırılan biçimden kaynaklanıyordu.

Hayvanlar da, birinci ve ikinci biçimlerde bitkilerle ortak olmakla birlikte, duygu ve hareketlerine kaynaklık eden üçüncü bir biçim nedeniyle onlardan ayrılıyorlardı.

Hayvan türlerinin, her birine özel ve onları birbirlerinden ayıran bir özgürlük vardı. Bu özgürlük, diğer türlerle ortak oldukları biçimden fazla olarak taşıdıkları biçimden, kendilerine özel bir özgül ayrımdan kaynaklanıyordu. Bitki türleri de, hayvan türleri gibi, birbirlerinden bu özgül ayrımları nedeniyle ayrılıyorlardı.

Nesnelere Biçim Veren Aşkın Güç

Hay bin Yakzan, bu gözlem ve araştırmalarından sonra, oluş ve bozuluş evrenini oluşturan nesnelerin bir bölümünün ortak oldukları cisimlik niteliğinden başka, az ya da çok artık niteliklerin birleşiminden oluşan birer gerçeklikleri olduğu sonucuna vardı. Kuşkusuz, bileşenleri az olan nesneleri anlamak, bileşenleri çok olanları anlamaktan daha kolaydı. Bu nedenle, öncelikle bileşenleri en az olan nesneleri tanımalıydı.

Bitki ve hayvanlar, bileşenleri çok olan nesnelerdi. Çünkü, kendilerinde gözlemlenen eylemler çoktu. Onları incelemeyi sonraya bırakarak eylemi, dolayısıyla bileşenleri en az olan su, toprak, ateş ve hava gibi nesneleri incelemeye başladı.

Önceleri, bu dört nesnenin bir bölümünün bir bölümüne dönüşeceğini, aralarında cisimlikten oluşan bir ortak nitelik olduğunu sanmıştı. Bu ortak nitelik, birbirlerinden ayrılmalarnı sağlayan diğer niteliklerden farklı bir şeydi. Söz konusu ortak nitelik, diğerlerinden soyutlanınca, nesnenin ne aşağı ya da yukarı hareket etmesi, ne soğuk ya da sıcak olması, ne de yaş ya da kuru olması mümkündü. Çünkü, açıklanan niteliklerin hiçbirisi, bütün cisimleri kapsayıcı bir nitelik değildi. Bu nedenle nesnelere ilişkileri, salt cisimliklerinden dolayı olamazdı. Cisimlik niteliğinden başka bir nitelik taşımayan bir nesne olabilse, bu özelliklerin hiçbirini taşımazdı. Ancak değişik biçimleri taşıyan bütün nesneleri kapsayıcı ortak bir nitelikten söz açılabilirdi.

Hay bin Yakzan, bu düşüncelerinin hemen arkasından, canlı cansız bütün cisimleri kapsayıcı bir nitelik bulunup bulunmadığını araştırmaya başladı. Bulabildiği tek şey, her

nesnenin bir eni, boyu ve derinliği olduğu, yani bir uzama sahip bulunduğuy idi. Bu uzamın, nesnenin cisimliğinden kaynaklandığı belli ise de, salt uzama sahip bir nesne algılanamıyordu. Duyularla algılanabilmek için, nesnede, uzamdan fazla bir ya da daha çok niteliğin bulunması gerekiyordu.

Hay, sonra uzamın yalnız olarak mı, yoksa başka bir nitelikle birleşerek mi cisimliği oluşturduğunu düşünmeye başladı. Sonuçta, uzamın cisimliği oluşturmak üzere birleştiği maddeyi⁽¹⁾ buldu. Uzam yalnız ve kendi başına bir varlık gösteremiyor, madde de uzamsız olamıyordu. İkisi de birbirlerini gereksiniyorlardı.

Hay, maddeyi daha iyi kavrayabilmek amacıyla, çeşitli biçimlere yatkın duyulur cisimlerle karşılaştırdı. Karşılaştırma yoluyla somutlaştırarak düşündü. Sözgelimi, çamurdan bir küre yapıldığı zaman, o çamurun küre ölçüsünde bir uzamı oluyordu. Kürenin biçimi bozularak küp ya da yumurta biçimi verildiğinde, çamur aynı kalıyor, yalnızca boyutlarının ölçüleri değişiyordu. Bununla birlikte, çamurun uzayda kapladığı yer değişmiyordu. Demek ki, çamur uzamsız olamıyordu. Biçimi bozulsan bile, hemen yeni bir biçim kazanıyordu. Uzam, çamurdan ayrı bir şeydi ve çamur, uzamdan tümüyle soyutlanamıyordu. Öyleyse uzam, çamurun gerçekliğini oluşturan parçalardan biriydi.

Buradan anlaşıldığına göre, bir cismin, salt cisimliği açısından gerçekliği, iki şeyin bileşiminden oluşuyordu. Bu iki şeyden birisi, yapılan örneklemede, istediğimiz biçimi

1 Madde, özdek, *heyula*, *materia*. Yalın anlamıyla insanın biçim ve -diği ya da yararlandığı doğal nesneler. İbn Sina'nın tanımlamasıyla, kendinden başkasıyla birleşmesi ve yavaş yavaş gelişmesiyle yetkinliği kabul eden nesne. Aristoteles felsefesinin özel kavramı olarak, ancak bilim yoluyla gerçeklik kazanacak olan, henüz belirsiz imkân durumundaki şey: a. İlk özdek, salt Özdek, bütün şeylerin temelinde bulunan, kendiliğinden var olmayan, ancak biçimle etkinleşen gerçeklik, b. Son özdek ya da ikinci özdek. Biçim almış özdek.

verebildiğimiz çamurla, diğeri ise, yaptığımız biçimlere koşut uzamla simgelenmektedir. İşte cisim denildiğinde bu iki anlamdan, nitelikten oluşan bir şey anlaşılır. Bu iki niteliğin birbirinden soyutlanması imkânsızdır. Fakat henüz çamur ile uzamın hangisinin cisim, hangisinin biçim yerini tuttuğu belirginlik kazanmamıştır.

Uzam sürekli değiştiği ve bir durumda kalmadığı için cisimde değişim ve dönüşüme yatkın biçimi simgeler. Çamur ise, değişik biçimleri kabule yetenekli olması, buna karşılık, kendisi hiç değişime uğramaması bakımından her türlü biçimi kabule hazır, kendisi hiç değişmeyen ve durumunu koruyan cisimliğe örnektir. İşte çamurla örneklediğimiz bu cismin birinci parçası, filozoflar tarafından madde ya da özdek (heyula) olarak adlandırılmış ve bunun bütün biçimlerden arı olduğu kabul edilmiştir.

Hay bin Yakzan'ın bilgisi bu noktaya ulaştınca ve duyulur dünyadan biraz ayrılıp anlaşılır dünyaya yaklaşıncaya, belirgin bir yabansılık duydu. Hemen alıştığı duyulur dünyayı özlemeye başladı. Bu nedenle, yavaş yavaş geriye döndü.

Mutlak cisim, duyularla algılanacak bir şey olmadığı için, onu terk ederek daha önce gözlemlediği toprak, su, hava ve ateş gibi duyulur cisimlerin en yalın olanlarını ele aldı. Önce su üzerinde düşündü.

Su durumuyla, doğasıyla ve biçiminin gerektirdikleriyle kendi başına bırakıldığında, onda duyularla, soğukluk ve düşme eğilimi gibi iki özellik duyumsanıyordu. Ateş ya da güneşle ısıtıldığı zaman, önce soğukluğu gidiyor, ama aşağı hareket eğilimi sürüyordu. Isı derecesi arttıkça, aşağıya hareket eğilimi, giderek yükselme eğilimine dönüşüyordu.

Hay bin Yakzan, o âna kadar, suyun biçiminden, bu iki eylemden başka bir eylemin kaynaklandığını görmemişti. Su, bu iki nitelikten arındırılarak, biçiminin geçerliliği kalmıyordu. Suda, suyun biçiminden kaynaklanan eylemlerden başka bir

eylem görülmesi, suyun eski biçiminin bir başka biçimle yer değiştirdiğini gösteriyordu. Sonradan gözlemlenen eylemler, bu yeni biçimin ürünüydü.

Sürdürdüğü bütün gözlem ve araştırmalarının sonunda Hay, her cismin madde ve biçimin birleşmesinden oluştuğunu anladı. Madde hiç değişmiyordu. Biçim ise sürekli değişiyor ve her biçim, kendine özgü eylem ve etkilerle kendini gösteriyordu. Biçim değiştikçe, doğal olarak, cisimde gözlenen eylem ve etkiler de değişiyordu. Bu nedenle, eylem ve etkilerin değişmesi, cismin biçiminin de değiştiğini gösteriyordu.

Hay, bütün çabasını kullanarak yaptığı araştırma ve çıkarımlarla bu bilgilere ulaştınca, Tanrı vergisi (ilm-i zarurî)⁽¹⁾ olarak, her yaratılmış için bir yaratıcı bulunması gerektiği bilgisine ulaştı. Buna koşut olarak bütün biçimler için bir özne ve etken bulunması gerektiği gerçeği de zihninde yerleşti. Bunun üzerine, önceden öğrendiği biçimleri yeniden düşündü. Tümü de sonradan olan (hadis), yaratılmış şeylerdi ve her biri için bir öznenin varlığı zorunlu idi.

Hay, daha sonra, biçimlerin ne olduklarını anlamaya çalıştı. Biçimler, cisimlerin kendilerine özgü eylem ve etkilere yatkınlığından, yetenekliliğinden başka bir şey değildi. Örneklemek gerekirse su, son dereceye değin ısıtıldığında yükselme yeteneği kazanıyor ve bu yetenek onun biçimi oluyordu.

Verilen örnekte şu üç şeyden başka bir şey yoktu.

1 - Bir cisim olarak su.

2 - Suda yoktan var olan birtakım nitelik ve hareketler.

3 - O nitelik ve hareketleri yoktan var eden bir özne.

İşte bir cisim olan suyun ancak bir türlü hareketleri kabul etmesi ve başka türlü bir harekete güç yetirememesi, onun biçiminden kaynaklanan yeteneğiydi.

1 Tanrı vergisi (*ilm-i zarurî, ilm-i keşfi*). Tanrı'nın insan zihnine kendiliğinden ve aracasız olarak verdiği bilgi. Düşünme, akıl yürütme ve tasarımıyla hiçbir ilgisi yoktur.

Düşündüğü bütün biçimlerde, ulaştığı sonuçlar aynı oldu. Bu nedenle, daha önce, biçimden kaynaklandığını sandığı eylem ve etkilerin gerçekte biçimden değil, biçimi bir araç gibi kullanan bir Özne'nin eseri olduğunu kavradı.

Hay bin Yakzan'a tecelli eden bu gerçek, "Kulum bana fazladan ibadetlerle yaklaşır. Öyle ki, onu severim. Sevince de onun duyan kulağı, gören gözü, yürüyen ayağı, yapan eli olurum" kutsi hadisi⁽¹⁾ ile "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmamıştın, ancak Allah atmıştı"⁽²⁾ keremli âyetinin dile getirdiği gerçektir.

Her eylem ve olayın ilke ve ilk nedeni olan zorunlu (vacip) ve bağımsız Özne'nin işlerinden bir bölümü ayrıntısız ve genel bir biçimde tecelli edince, Hay bin Yakzan, Özne'yi ayrıntılı biçimde tanıma isteği duydu. Henüz duyulur dünyadan kopamadığı için, bağımsız Özne'yi de duyumlar yönünde aramaya koyuldu. Üstelik, onun bir ya da çok olduğu konusunda da kesin bir yargıya varamamıştı. Önceden tanıdığı, üzerlerinde düşündüğü cisimleri yeniden incelemeye başladı. Bunların tümü, sürekli bir oluş ve bozuluş içindeydi. Ne ki bozuluş, cismin maddesinde değil, biçiminde veya biçimlerinde kendini gösteriyordu. Nitekim suyun ateş nedeniyle havaya, havanın şiddetli soğuk nedeniyle kara dönüşmesi, bu anlamda bir bozulmaydı. Bütün cisimler arasında yaratılmış olmayan, bağımsız Özne'ye gereksinim duymayan tek bir cisim bulamadı. Bunun üzerine, yerel cisimler, gözündeki bütün önem ve değerini yitirdi.

Hay bin Yakzan, bilginin bu aşamasına ulaştığında, yaşı, yirmi sekizi bulmuştu.

1 Kutsî hadis. Tanrı'dan gelen bir anlamın Elçi'si tarafından dile getirilmiş biçimi.

2 Enfal Suresi, 17.

Dördüncü Bölüm
Sıfırdan Sonsuza

Uzayın Sınırları

Hay, yaratıcı Özne'yi tanıma konusunda yerel cisimlerde aradığını bulamayınca, gözlerini göğe ve gök cisimlerine çevirdi.

Gökler ve içindeki yıldızlar da ene, boya ve derinliğe, yani bir uzama sahiptiler. Bir uzama sahip olan şeylerin cisim olması gerektiğinden, gökler ve yıldızlar da birer cisimdi. Onu düşündüren, bu cisimlerin boyutlarının sonsuza değin uzanıp uzanmadığı idi. Bir süre şaşkınlık ve ikircim içinde kaldı. Sonunda, düşünme gücü sayesinde, bunun mümkün olmadığını anladı. Sonsuz bir cismin varlığı, akılla bağdaşacak gibi değildi. Bu yargısını, zihninde belirginlik kazanmış birçok kesin kanıtla doğruladı.

Özetle şöyle düşündü: Göğün ve gök cisimlerinin bana bakan yanlarının sonlu olduğunu, kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkla görüyorum. Kuşku duyduğum karşıt yönlerinin sonsuza değin uzaması da imkânsız ve saçmadır. Bunu anlamak için, göğün, duyumsadığım sonlu yönünden başlamak üzere, diğer yönde, sonsuzca uzayan iki çizgi varsayalım. Bu çizgilerin birisinden belirli bir parçayı keserek çıkaralım. Sonra, bir parçasını çıkardığımız çizginin ucunu diğerinin ucuyla çakıştırarak sonsuz sanılan yönde izleyelim. Eğer o yön gerçekten sonsuz ise, birisi eksik, diğeri tamam iki çizginin sonsuzca uzaması gerekir.

Yani eksik çizginin diğerine eşit olması gerekir. Bu ise saçmadır, akıl dışıdır.

Eğer eksik çizgi sonsuza değin sürmez, bir yerde sona ererse, sonlu demektir. Öyleyse, kendisinden parça çıkarılmayan diğer çizgi de bir süre sonra sona erecek, dolayısıyla o da sonlu olacaktır.

Bu kanıt gösteriyor ki, kendisinde böylesi çizgiler var-sayılabilecek cisimler sonludur, sınırlıdır. Bütün cisimler için böylesi çizgiler varsayılabileceğine göre, buradan, bütün cisimlerin sonlu olduğu gerçeği ortaya çıkar. Demek ki, sonsuz bir cisim varsaydığımız zaman, yanlış bir varsayımda bulunmuş oluruz.

Hay bin Yakzan, doğal yetenekleri nedeniyle ortaya koyduğu bu tür kanıtlar yardımıyla göğün sonluluğunu, sınırlılığını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kavradı. Bunun üzerine, göğün ve gök cisimlerinin biçimlerini, sınırlarını araştırmaya başladı.

Hay, önce güneşe, aya ve yıldızlara baktı. Tümü de doğudan doğuyorlar, batıdan batıyorlardı. Başucu noktasından⁽¹⁾ geçen yıldızlar büyük bir daire,⁽²⁾ başucu noktasının kuzey ve güney yanlarında bulunanlar ise, küçük birer daire çiziyorlardı. Güney ve kuzeydeki yıldızlar, başucu noktasından uzaklaştıkça, daha küçük daireler çiziyorlardı. En küçük daireler ise, güney kutbunu çevreleyen Süheyl dairesi ile kuzey kutbunu çevreleyen Ferkadân dairesi idi.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Hay bin Yakzan'ın bulunduğu ada Ekvator üzerinde bulunduğu için, söz konusu bütün daireler, ufukları yüzeyinde bulunuyordu. Güney ve kuzeydeki dairelerin durumları birbirine benziyor ve Hay, her iki kutbu da görebiliyordu.

Hay, büyük daire üzerinde doğan yıldızlarla küçük bir daire üzerinde doğan yıldızların doğuş ve batışlarını gözlemeye başladı. Aynı anda doğan bütün yıldızlar, yine aynı anda batıyorlardı. Yıldızların doğuş ve batışlarındaki birlikteliğin,

-
- 1 Başucu noktası, yeryüzünün herhangi bir noktasında, çekül doğru -tusunda kalan yön. Ayakta duran bir insanın ayaklarından başlayıp başından geçen dik bir çizginin gökteki noktası.
 - 2 Büyük daire, gök yarıküresini iki eşit parçaya bölen dairedir. Büyük daireye ve birbirlerine koşut olarak kutuplara kadar sıralanan daireler ise küçük dairelerdir.

düzenin bütün zamanlar için geçerli olduğu sonucunu çıkardı, gözlemlerinden. Buradan da göğün yuvarlak olduğu düşüncesine ulaştı. Bu düşüncesini şu gözlem ve çıkarımları da doğruluyor, pekiştiriyordu:

1 - Güneş, ay ve yıldızlar, batıda battıktan sonra yeniden doğuya dönüyorlardı.

2 - Bu cisimler doğduklarında, batarken ve ikisinin arasındaki zamanlarda hep aynı irilikte görünüyorlardı.

3 - Gök cisimlerinin hareketleri dairesel olmasa, kimi zaman yakın, kimi zaman uzak olacaklarından, görünüşleri farklı olurdu. Kimi zaman küçük görünürken, kimi zaman da büyük görünmeleri gerekirdi. Çünkü, hareketleri dairesel olmasaydı, merkezden uzaklıkları değişik olurdu.⁽¹⁾ Dairesel hareket ettikleri için, merkezden uzaklıkları hep aynı oluyordu.

Bütün bu durumlar, göğün küre biçiminde olduğunu açık ve kesin biçimde ortaya koyuyordu.

Hay, ayın ve diğer hareketli yıldızların hareketlerini gözden geçirdi. Tümü doğudan batıya doğru hareket ediyorlardı. Gökbilimde ileri bir düzeye varıncaya kadar incelemelerini sürdürdü.

Gezgin yıldızların hareketleri, üzerlerinde bulundukları göklerin hareketlerine bağlıydı. Göklerin hareketi ise, tümünün üstünde, tümünü kuşatan ve doğudan batıya doğru hareket ettiren büyük bir gök aracılığıyla gerçekleşiyordu.

Hay bin Yakzan'ın bir bilgiden diğerine nasıl geçtiğini açıklamak uzun sürer. Bu bilgiler, gökbilimle ilgili kitaplarda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Biz yalnızca, konumuzla ilgisi bakımından bilinmesi gereken kadarını veriyoruz.

Hay açıklanan bilgiye ulaşınca, içerdikleriyle birlikte, göklerin birbirlerine bitişmiş durumlarıyla tek bir bütün oluşturduklarını anladı. Daha önce incelediği yer, su, hava,

1 Eski gökbilime göre evrenin merkezi dünyadır.

bitkiler, hayvanlar ve benzerlerinin tümü ile gökler büyük bir göğün içindeydi. Bu büyük göğün dışında kalan hiçbir şey yoktu.

Bu büyük gök, içindeki bütün varlıklarla birlikte bir hayvan (canlı) sayılabilirdi. Gökte görülen parlak yıldızlar, hayvanın duyuları; birbirine bitişmiş gökler, hayvanın organları; oluş ve bozuluş âlemi (dünya) ise, hayvanın dölyatağı gibiydi. Hayvanın içinde nasıl yeni bir canlı oluşuyorsa, evrenin dölyatağı gibi olan dünya da oluş ve bozuluş yurduydı.

Yaratıcının Zorunluluğu

Hay, oluş ve bozuluş yurdu dünyadaki cisimleri teke indirgeyen, tek bir şey gibi değerlendirmesini sağlayan düşünüş biçimiyle, gökler ve içerdiklerinin de, aynı şekilde, birleşik olduğu sonucuna vardı. Bütün gökler, içerdikleriyle birlikte, bağımsız bir Özne'ye muhtaç tek bir şeydi. Bu vargısından sonra, evrene bir bütün olarak bakmaya, düşünmeye başladı.

Acaba evren yoktan mı var olmuştu, yoksa başlangıçsız mıydı (kadim), yokluk kendisini hiç öncelememiş miydi? Kuşku ve ikircim içindeydi. Bu iki olasılığın hangisinin doğru olduğu konusunda bir seçim yapamadı, bir karara varamadı.

Bu kuşku ve ikircim nereden kaynaklanıyordu? Evrenin (büyük âlem) başlangıçsız (kadim) olma ihtimali üzerinde durduğu zaman, sonsuz uzama sahip bir cismin imkânsızlığını ortaya koyan kanıtlara benzer birçok engel, başlangıçsız ve sonsuz bir varlık düşüncesini de imkânsız kılıyordu. Üstelik bu varlığın yaratılmışlardan (havadis) anırmuş olmadığını da görüyordu. Yaratılmışlıktan anırmayan bir varlığın, yaratılmışlardan önceliği (takaddüm) düşünülemezdi. Yaratılmışlar üzerine önceliği olmayan herhangi bir varlık da, zorunlu olarak, yaratılmış olacaktı.

Evrenin yaratılmış (hadis) olması olasılığı üzerinde durduğu zaman ise önüne başka engeller çıkıyor, inancını sarsıyordu. Çünkü evrenin, yokluktan sonra yaratılmış olması, zamanın ona öncelik kazanması demektir. Sonradan olmaktan (hudûs) çıkan anlam budur. Oysa zaman, yaratılmış olduğunu varsaydığımız evrenin bir parçasıdır ve ondan ayrılması mümkün değildir. Bu nedenle, evrenin zamandan sonra olması, yaratılması anlaşılır bir şey değildir.

Eğer evren yaratılmış ise, onu yaratmak için bir Yaratıcı gereklidir. O zaman da akla şu soru geliyor: Yaratıcı evreni niçin daha önce yaratmadı da sonra yarattı? Acaba Yaratıcıya evreni sonradan yaratmasını gerektirecek bir şey mi ilişti? Oysa ortada Yaratıcıdan başka bir şeyin bulunması mümkün değildir ki, ona ilişmesi de söz konusu olsun.

Yoksa Yaratıcıda önce yaratmadığı şeyi sonradan var etmesini, yaratmasını gerektirecek bir değişiklik mi ortaya çıktı? Eğer böyle bir değişiklik olduysa, bu değişikliği ortaya çıkaran nedir?

Hay bin Yakzan, yıllarca ikircim içinde kaldı. Sürekli düşündü, sürekli araştırdı. Kanıtlar kıyasıya çarpışıyordu zihninde. Evrenin başlangıçsız ya da yaratılmış, sonradan ortaya çıkma olduğu görüşlerinden birini diğerine seçemedi. Bu kuşku ve ikircimi gidermek -başlangıçsızlık ve yaratılmışlık görüşlerinden birini diğerine yeğlemek- için düşünmekten yorulunca, bu görüşlerin gerektireceği sonuçları düşünmeye başladı. Her ikisinden de birtakım sonuçlar çıkarmak mümkündü.

Evrenin yoktan var olduğunun kabulü şu sonuçları gerektiriyordu: Evrenin kendi kendine var olması mümkün değildir. Onu var edecek bir Özne, Yaratıcı bulunmalıdır. Bu Özne'yi beş duyu ile algılamak olanak dışıdır. Çünkü, duyularla algılanabilecek bir şey, cisimlerden bir cisim, bu nedenle de evrenin parçalarından bir parça olacaktır kaçınılmaz olarak. Dolayısıyla, bir yaratıcıya muhtaç olacaktır. O yaratıcı da üçüncü bir yaratıcının varlığını zorunlu kılacaktır. Bu zorunluluk zinciri, sonsuza kadar sürüp gidecektir. Oysa bir şeyin sonsuzca sürüp gitmesi mümkün değildir. Buna göre evren için, cisim ve cisimsel olmayan bir Yaratıcı gereklidir. O Yaratıcı, cisim olmadığı için, duyular yoluyla algılanması söz konusu olamaz. Çünkü duyular, ancak cisimleri ve cisimsel olan nitelikleri duyumsayabilir.

Yaratıcı duyumsanamayınca, onu imgeleme de (tahayyül) mümkün olamaz. Çünkü imgeleme (tahayyül etme), duyumsanan nesnelerin gölgelerini, biçimlerini zihinde canlandırmak demektir. Yaratıcı cisim olmadığına göre, onun için cisimsel nitelikler de düşünülemez.

Cisimlerin ilk nitelikleri uzamdır. Yani her cismin bir eni, boyu ve derinliği vardır. Evrenin Yaratıcısı ise uzamdan ve buna bağlı niteliklerden yüce ve anı olmalıdır. Yaratıcı, evrenin var edicisi olduğu için, onunla ilişkisi yalnız bilim ve gücü yönündendir. "Yaratan bilmez olur mu? O latiftir, haberdardır."⁽¹⁾

Evrenin başlangıçsız olduğu, eş deyişle yokluğun varlığını öncelemediği, yani şimdi nasıl varsa, ezelden beri öylece var olageldiği görüşünü seçtiğinde, bu kabulü de şu sonuçları gerektirecekti:

Evrenin hareketi başlangıçsız, ezele doğru sonsuz olmalıdır. Var olduğu zaman durağanlık hareketini öncelememelidir. Oysa hareket için mutlaka bir hareket ettirici gereklidir. Bu hareket ettirici, ya bir cisme -o cisim ister hareket ettiricinin kendisi, ister başkası olsun- bulaşan bir güçtür, ya da hiçbir cisme bulaşmayan bir güçtür.

Hareket ettirici, eğer cisme bulaşan (sirayet eden) bir güç ise, cismin varlığıyla var olur, parçalanmasıyla parçalanır. Nitekim taş ikiye bölündüğünde, taşın aşağı doğru hareketini zorunlu kılan ağırlık da ikiye bölünür. Taşa bir taş daha eklenirse, ağırlığı da o oranda artar. Taş sonsuza değin büyüyecek olsa, ağırlığı da sonsuzca büyür. Taşın büyümesi belirli bir sınıra kadar varıp durursa, ağırlığı da o sınırdan kalır.

Ne ki, cismin sınırlılığı, sonluluğu kanıtlandığına göre, cismin taşıyacağı niteliklerin de sınırlı olması gerekir. Eğer

sonsuz bir iş yapan bir güç varsa, bu, cisimde var olmayacak bir güçtür.

Büyük göğün başlangıçsız, kadim olduğunu varsaydığımızda, hareketinin de ebediyen, sonsuz olarak süreceğini kabul etmiş oluruz. Bu nedenle, gökleri döndüren güç, ne göğün kendi cisminde, ne de kendisinin dışındaki başka bir cisimde bulunan bir güç olabilir. Öyleyse o güç, cisimlikten ayrı ve cisimsel niteliklerden hiçbirisiyle nitelenemeyen bir şeyde bulunmaktadır.

Hay bin Yakzan'a, oluş ve bozuluş yurdu, dünya üzerindeki ilk düşünüşünde, cisimlerin varlığının gerçeklik ve doğasını, cisimlerin türlü hareketlere yetenekliliği demek olan biçimin oluşturduğu, maddesi yönünden olan varlığının ise anlaşılması mümkün olmayan zayıf bir varlık olduğu bilgisi tecelli etmişti.

Öyleyse, evrenin varlığı, maddeden ve cisimsel niteliklerden yüce, duyularla duyumsanamayan ve imgelemen (tahayyül) uzanamadığı bir hareket ettiricinin etkisini kabule yetenekli olmaya bağlıdır. Bu hareket ettirici, türlerinin çeşitliliğine karşın, bütün gökleri aynı biçimde hareket ettirdiğine göre, ona güç yetireceğinden, onu bileceğinden kuşku duyulamaz.

Hay, evreni başlangıçsız varsaydığında da, sonradan olma, yaratılmış varsaydığında da, ulaştığı sonuçlar aynı olmuştu. Evrenin başlangıçsız ya da yaratılmış oluşu konusundaki kuşku ve ikircimi, ulaştığı sonucu etkilemiyordu. Her iki durumda da cisim olmayan, ne cisme bitişik, ne ondan ayrı, ne cismin içinde, ne onun dışında olan bir Özne'nin varlığının zorunluluğu kesinlik kazanıyordu. O'na cisimden ayrı demek, cismin içinde olduğunu söylemek kadar anlamsızdı. Çünkü bitişiklik, ayrılık, içte ya da dışta bulunmak, hep cisimlere özgü durumlardır. Söz konusu Özne, Yaratıcı ise, bütün bu durumların üstündedir.

Mutlak ve Tek Varlık

Madde, kendisinin belirmesine, somutlaşmasına neden olan bir -yetenek demek olan- biçime bağımlıdır. Bu biçim olmadan madde varlık kazanamayacağı gibi, gerçeklik kazanması da mümkün değildir. Biçimin varlığı, ancak bağımsız Özne'nin varlığı ile mümkündür. Bu nedenle Hay bin Yakzan'ın zihninde bütün varoluşun o Özne'ye bağımlı, zorunlu olduğu ve o Özne olmaksızın hiçbir varlığın var olamayacağı gerçeği belirginlik kazandı. Demek ki o Özne, bütün varlıkların varoluş nedeni, ilkesidir.

Bütün varoluş, ister yoktan yaratılmış olsun, ister başlangıçsız, yani yokluk kendisini önceleyip zaman bakımından başlangıcı ve öncesi bulunmamış olsun, o Özne'nin eseri, yarattığıdır. Varlıklar, her iki durumda da eserdirler ve bir Özne'ye zorunludurlar. Varlıkları, O'nun varlığına bağlıdır. O var olmasaydı, kendileri de var olamazdı. O sürekli olmasaydı, varlıklar da kalıcı olamazdı. O başlangıçsız olmasaydı, varlıklar da başlangıçsız (kadim) olamazlardı.

Bununla birlikte o Özne, temelde, bütün varlıklardan yüce ve arıdır. Nasıl öyle olmaz ki, O'nun gücüne bir son olmadığı da, bütün cisimlerin, cisimlerle bitişenlerin ya da çok az bir ilgi ile de olsa, onlara ilişkin olanların sonlu, sınırlı oldukları da kesin kanıtlarla ortaya konulmuştur. Bu nedenle, bütün evren, içindeki gökler, yıldızlar ve aralarındaki ve üstlerindeki ve altlarındaki şeylerin hepsi, o Özne'nin eseri ve yarattığıdır.

Varlıklar, zaman bakımından O'ndan sonra olmasalar bile özsel (zâtı) sonralık bakımından sonradırlar. Nasıl, elde tutulan bir cisim hareket ettirildiği zaman, elin hareketi ile cismin hareketi aynı anda başlarsa, cismin hareketi, zaman bakımından elin hareketinden sonra olmasa bile, özsel olarak elden sonra ise, tıpkı bunun gibi, bütün evren, o Özne'nin

yarattığıdır ve zamanca değil, özsel sonralık olarak O'ndan sonradır. *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun buyruğu sadece, o şey 'OV demektir, hemen olur.'"*⁽¹⁾

Hay bin Yakzan, bu düşünüşünün sonunda anladı ki, bütün evren, o Özne'nin eylem ve eseridir. Bu bilgiye ulaşınca, o Özne'nin gücünün karşı konulmazlığı, sanatının şaşırtıcılığı, evrenin her zerresine yumuşaklıkla nüfuz eden bilgeliği ve bilgisinin inceliği karşısında sonsuz bir hayranlığa kapıldı.

Varoluşu, bu duyguyla, yeniden gözlemlemeye, incelemeye başladı. Nesnelerin yüksek tabakalarında değil, en aşağı ve değersiz olanlarında bile O'nun sanatının güzelliğinden, olağanüstülüğünden öyle şeyler görüyordu ki, hayret ve şaşkınlığı en yüksek dereceleri buluyordu.

Gözlemleri sonucunda bu nesnelerin ancak son derece yetkin, mükemmel bir bağımsız Özne'nin eseri olduğu inancı daha bir pekişti, kesinlik kazandı. *"Göklerde ve yerde zerre*

1 *Kur'anı*, 36/82. Tanrı'nın bir şeyi yaratmak için ne maddeye, ne de zamana gereksinimi vardır. Tanrı'nın zatı, istemi, bilgisi ezeli olduğundan ezelde de yaratması mümkündür. Tanrı eğer evreni ezelde yaratmışsa evrene önceliği zamansal bir öncelik değil, özsel bir önceliktir. Bu öncelik ve sonralık sorununu biraz açıklamakta yarar var. Öncelik ve sonralık altı biçimde söz konusu olabilir:

- 1- Nedensel öncelik. Etken nedenin sonuç üzerine olan önceliği.
- 2- Doğal öncelik. Etken neden dışındaki nedenlerin her birinin sonucu üzerindeki önceliği.
- 3- Zamansal öncelik. Babanın oğlu üzerindeki önceliği gibi önceliğinin sonralığıyla birleştirilmesi mümkün olmayan öncelik.
- 4- Rütbe önceliği. Bu da iki şekilde olur. Birincisi duygusal rütbeyle olan önceliktir. İmamın cemaatine önceliği gibi. İkincisi, ussal rütbeyle olan önceliktir. Cinsin türe, türün bireye önceliği gibi.
- 5- Onursal öncelik. Bilginin bilgisize, öğretmeninin öğrenciye önceliği gibi.

Kelam bilginleri, bu beş önceliğe altıncı olarak özsel önceliği eklemişlerdir. Özsel öncelik, zaman parçalarının birbirlerine önceliği gibidir. Filozoflar bunu zamansal öncelik içinde değerlendirmişlerdir.

kadar olanlar bile O'nun ilmi dışında değildir. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de kuşkusuz apaçık kitaptadır/'⁽¹⁾

Hay, daha sonra, hayvanların türleri üzerinde düşündü. Yaratıcı, her birini kendine özgü bir yaratılışla yaratmış ve sonra onlara yaratılıştan bağışladığı güç ve yetenekleri kullanma yollarını göstermişti. Eğer hayvanlara sahip oldukları organ ve güçlerin nasıl kullanılacağı, onlardan nasıl yararlanılacağı gösterilmemiş olsaydı, onlar, bu organ ve güçlerden faydalanamazlardı. Faydalanmak şöyle dursun, o organ ve güçler, kendilerine ağır, taşınmaz bir yük olurdu.

Hay bundan da anladı ki, o Özne, cömertlerin en cömerdi, merhametlilerin en merhametlisidir. Dünyada gördüğü her güzelliğin, her değer, her erdemin ve diğer bütün üstün niteliklerin, o büyük ve bağımsız Özne'nin bilgisinden, cömertliğinden ve eyleminden geldiğini apaçık görüyordu. Özüne özgü olan üstün niteliklerin, yaratıklarına özgü olanlardan daha yetkin, daha tam ve daha güzel, daha değerli ve sürekli olduğunu, yaratıklara ait olanların diğerleriyle hiçbir şekilde karşılaştırmayacağını kavramıştı.

Hay, ne kadar yetkin nitelik varsa, tümünü araştırdı, inceledi. Bütün bu nitelikler, o bağımsız Özne'nin eseri olarak var oluyordu. Bu niteliklerin Özne'ye ilişkinliği, aynı nitelikleri taşıyan nesnelere ilişkinliğine oranla daha yerinde, daha uygundu.

Bütün eksik nitelikleri de inceledi. Özne, bunların tümünden yüce ve arıydı. Özne'nin eksik niteliklerden arı olmaması düşünülemezdi. Çünkü eksiklikler, salt yokluktan ya da salt yoklukla bağlantılı olan şeylerden kaynaklanıyordu. Özne, eğer eksikliklerden arı ve yüce olmasaydı, salt yokluk, her nesneye varlık veren ve kendinde varlığı zorunlu olan Zat'a ilişmiş, onu kuşatmış olurdu. Oysa tek varlık O'dur. O mutlak

varlıktır. Yetkinlik de, tamlik da, güzellik de yalnızca O'dur. Saltık değer, g  , bilim O'dur. O, ancak O'dur ve "O'ndan başka her Şey yok olacaktır!"⁽¹⁾

1 *Kur'an*, 28/88.

Beşinci Bölüm
Yolun Sonu

İnsanın Gerçekliği ve Mutluluğu

Yaratıcı konusunda, yukarıda özetlenen bilgi düzeyine ulaşan Hay bin Yakzan'ın yaşı otuz beşi doldurmuştu.

Ulaştığı bilgi nedeniyle kalbine yerleşen o Özne'ye ilişkin bir hâl, O'ndan başka herhangi bir şeyi düşünmesine izin vermiyordu. Artık, inceleyegeldiği varlıkları ve onlardan söz etmeyi unuttu.

Zamanla öyle bir aşamaya vardı ki, baktığı her nesneyi, bir sanat yapıtı gibi görüyor ve hemen yapıtı bırakıp yaratıcısına yöneliyor, bu nedenle de Yaratıcı'ya olan özlemi artıyordu. Buna bağlı olarak gönlü de, bütün bütün, aşağılık duyulur dünyadan soğuyarak yüce anlaşılır dünyaya bağlanıyordu.

Varlığı sürekli, bütün evrenin varoluş nedeni olan ve kendi varlığı hiçbir nedene bağımlı olmayan bu yüce Varlık'ın bilgisine ulaşınca, bu bilgiye erişmesine neden olan aracı, gücü öğrenme isteği duydu. İlk duyu organlarını gözden geçirdi. Kulağını, gözünü, burnunu, dilini ve elini tardı. Bu organlar yalnızca cisimleri ve cisimsel nitelikleri duyumsuyor, bunların ötesinde bir şeyi duyumsayamıyordu. Kulak, cisimlerin birbirlerine çarpmasıyla havanın titreşmesinden oluşan sesleri duyuyordu. Göz, yalnızca renkleri görüyor, burun kokuları, dil tatları anlıyor, el nesnelerin sertlik ve yumuşaklığını, saflık ve düzgünlüğünü duyumsuyordu.

İmgelem gücü de, dış duyular gibi, ancak en, boy ve derinliği olanı, yani cisimleri algılayabiliyordu. Algılanan şeylerin tümü, cisimlerin niteliklerindendi. Bu duyuların, duyumsadıkları cisimsel niteliklerden başkasını kavrayacakları yoktu. Çünkü bu duyular, cisimlere yayılmış ve cisimlerin bölünmeleriyle kendileri de bölünen, parçalanan güçlerdi.

Dolayısıyla parçalanabilir cisimlerden başka bir şeyi duyumsamaları, algılayabil-meleri söz konusu olamazdı.

Öyleyse, cisimde bulunan herhangi bir güç, cisim ya da cisme giren şeylerden başkasını algılayamazdı. Oysa zorunlu Varlık'ın her bakımdan cisimsel niteliklerden uzak ve arı olduğu açık biçimde anlaşılmıştı. Bu nedenle, onun algılanması, duyumsanması mümkün değildi. Ne cisim, ne cisimde yayılan bir güç, ne de herhangi bir yönden cisme ilişmiş, cismin içinde, dışında, ona bitişmiş ya da ondan ayrı olan bir şeyle kavranması mümkün değildi.

Hay, bu yüce Varlık'ı kendi zâtı, özü aracılığıyla kavradığını, varlığının bilgisine ulaştığını anladı. Ne cisim, ne de cisimsel olan Zat'ı, zorunlu Varlık'ı kavrayan kendi özünün de, cisim üstü ve cisimsel niteliklerden arı olması zorunluydu. Dışardan görünen cisimselliği, özünün gerçekliği olamazdı. Özünün gerçekliği, varlığı zorunlu olan saltık Varlık'ı bilmesine neden olan şey olmalıydı.

Hay, özünün, duyularıyla algıladığı gövdesinden başka bir şey olduğunu kavrayınca, cisim, önemini bir kez daha yitirdi gözünde. Varlığı zorunlu olan kutsal Varlık'ı kavrayan kendi özünü düşünmeye ve özü (ruhu) aracılığı ile kendini gözlemlemeye başladı.

Acaba özü yok olacak, çözülecek ve bozuluşa uğrayacak bir şey miydi, yoksa kalıcı mıydı? Bozulma ve çözülmenin, cisimlere ilişkin nitelikler olduğunu biliyordu. Çünkü cisimler, suyun buhar, buharın su, bitkinin toprak ve toprağın bitki olması gibi, bir biçimden çıkıp bir başka biçime bürünebiliyorlardı. Bozuluşun anlamı buydu. Ne ki, cisim olmayan, varlığında cisimlere bağımlı olmayan ve bütün cisimsel niteliklerden arı olan şey için bozuluş düşünülemezdi.

Gerçek varlık, bozuluşa uğrayamazdı. Bunu kesin biçimde kavrayınca, bedenden ilgisini kestiği, onu beslemekten vazgeçtiği zaman, durumunun ne olacağını anlamak istedi.

Oysa daha önce, özüne araç olabilme niteliğini taşıdığı sürece, bedeni yok sayamayacağı bilgisine ulaşmıştı.

Bu isteğin ardından, bütün bilgi edinme güçlerini, yetilerini gözden geçirdi. Bu güçlerin her biri, kimi zaman güçsel (bil-kuvve), kimi zaman da edimseldi (bil-fiil). Nitekim göz, yumulduğu ya da gördüğü nesneden başka bir yöne çevrildiği zaman, görme gücü, güçsel algılayıcı durumunu kazanıyordu.

Göze güçsel algılayıcı demenin anlamı, göz şimdi algılamıyorsa da gelecekte ve görülebilecek bir nesneye yöneldiğinde görür, algılar demektir. Edimsel algılayıcı deymi de, gözün şimdi gördüğünü, algılamakta olduğunu dile getirmektedir.

Duyu organlarının algı güçlerinin güçsel ve edimsel olması gibi, güçler de, güçsel (bil-kuvve) ve edimsel (bil-fiil) olabilirler. Bu güçlerden herhangi birisi, eğer edimsel olarak bir şey algılamamışsa, güçselliği sürdükçe, algılama isteği duymaz. Çünkü o güç, henüz hiçbir şey tanımamıştır. Tıpkı, anadan doğma bir kör gibidir.

Fakat eğer bir şeyi algıladıktan sonra, algısı edimsellikten güçselliğe dönüşürse, güçsel durumda kaldığı sürece, edimsel algıya özlem duyar. Çünkü o güç, daha önce algıladığı için ona, algıladığı nesneye bağlanmış, sevmiş ve eğilim kazanmıştır. Bu nedenle, sonradan kör olan bir adamın gözleri, sürekli görme özlemi içindedir. Algılanan nesnelerin yetkinlik, değer ve güzelliğinin derecesi oranında, duyulan özlem artar; yitirilmeleri durumunda ortaya çıkan üzüntü de, o oranda çok olur. O nedenledir ki, sonradan gözlerini yitiren kimselerin acısı, koklama gücünü yitirenlerin acısından daha büyüktür.

Eğer yetkinliği sonsuz, değer, iyilik ve güzelliği sınırsız, her değer ve iyiliğin üstünde, ne kadar iyilik, güzellik, değer ve yetkinlik varsa, tümünün kendisinden çıktığı (türüm, sudur) ve başkalarına ondan taşıdığı, feyezana ettiği bir varlık varsa, onu kavrayan, bilen, tanıyan kimse, hiç kuşkusuz, sınırsız bir tat,

sonsuz bir coşku ve zevk duyar. Kuşkusuz, daha sonra, bu kavrayış ve bilgiden yoksun kalırsa, bu yoksunluk süresince, sonsuz bir acı ve sıkıntı çekecektir.

Daha önce, zorunlu Varlık'ın, bütün yetkin niteliklerle donanmış ve bütün eksik niteliklerden uzak ve arı olduğunu anlamıştı. şimdi de, aracılığıyla bu Varlık'ın bilgisine ulaştığı kendi özünün de, cisimlerin hiçbirine benzemeyen, cisimlerin çürüyüp bozulmasıyla bozulmayan bir şey olduğu kesin biçimde ortaya çıkıyordu.

Buna göre, kavrayışa yetenekli ve hazır olan öz (ruh), ölüm olayıyla bedenden kurtulup soyutlanınca, ölümden önce gövdeye egemen olarak onu kullandığı süre içinde, bu zorunlu Varlık'ı hiç tanımamış, O'nunla hiç ilgisi olmamış ve O'na dair hiçbir şey duymamış ise, zorunlu Varlık'a kavuşamaz. Ayrıca, kavuşamadığı için üzüntü ve acı da duymaz. İnsan biçiminde olan ve olmayan bütün hayvanlar için geçerlidir bu.

Ruh, ölümden önce, bedeni kullandığı sürece ve Varlık'ın bilgisine ermiş, yetkinlik ve ululuğunu, saltanat ve gücünü bilmiş, ancak daha sonra O'ndan yüz çevirerek dünyevi ve ben-merkezci istek ve eğilimlerine uymuş ve bu durumda iken yakasırı ölümün pençesine kaptırmış ise, ölümden sonra O'nu müşahededenden (görme) yoksun kalır. O'nun yüzünü, güzelliğini görme özlemi içinde, uzun bir azap ve sonsuz acılar çeker. Sonra, yeteneğine ve dünya hayatındaki hazırlığına göre ya uzun bir azaptan sonra çektiği acılardan kurtularak özlemini duyduğu Öz'ü müşahedeye erer ya da sonsuz olarak acılar içinde kalır.

Ruhu bedeninden ayrılmadan zorunlu Varlık'ı bilen, düşüncesini O'nun ululuğu, iyilik ve değeri ile sınırlayan, ölünceye değin O'ndan yüz çevirmeyen ve edimsel olarak O'nu müşahade eder ve huzurunda dururken ölüme yakalanan kimsenin ruhu, bedenden ayrıldığı zaman, sonsuz bir tat, bitimsiz bir coşku, bir sevinç ve erinç duyar. Çünkü, hayattaki

müşahede ile ölümden sonraki müşahede arasında bir kopukluk yoktur. Bu müşahedesı, acıdan uzaktır. Çünkü bu durum ve müşahedeye göre acı, kötülük ve engel nedeni sayılan cisimsel güçlerin gerektirdiğı duyumlar ondan ayrılmıştır.

Hay bin Yakzan, özünün yetkinlik ve zevkinin zorunlu Varlık'ı sürekli müşahedeye bağı olduğunu anlayınca, bu müşahedeyi edimsel olarak ve sonsuza değin sürdürmeye karar verdi. Dünyada tattığı zevk, ölüm sonrasında da ve acıyla hiç karışmaksızın sürmeliydi. Bunun için de O'ndan, bir göz kırpışı olsun, yüz çevirmemeli, son soluğına değin, edimsel olarak aralıksız müşahede içinde olmalı ve bu durumda iken ölüme teslim olmalıydı.

Nitekim sufilerin önderi Cüneyd, ölümüne yakın, bu müşahede durumuna işaret amacıyla, "Bu zaman, kendisinden yararlanılacak zamandır" dedikten sonra, "Allahuekber" diyerek namaza başlamak üzere tekbir almıştı.

İnsanın Boyutları

Hay, aldığı karardan sonra, mutlak Varlık'tan yüz çevirmeyi imkânsız kılacak edimsel müşahedeyi sürdürmenin nasıl ve ne yolla mümkün olabileceğini araştırmaya başladı.

Hay'ın, araştırmaları sonunda bulabildiği en iyi yöntem, sürekli düşünme (tefekür) oldu. Bütün zamanını o yüce Varlık'a ayırdı. Her an O'nu düşünüyordu. Fakat zaman zaman, gözüne çarpan bir nesne, kulağına gelen bir ses, zihnini çelen aykırı bir düşünce, doğal gereksinimleri, hastalık, soğuk, sıcak gibi kimi etkenler, düşünmesini engelliyor, kesintiye uğratiyordu. Düşünmesinin kesintiye uğraması ise, bulunduğu durumdan uzaklaşmasına neden oluyordu. Bulunduğu müşahede durumuna yeniden dönebilmek için, şiddetli bir mücahede⁽¹⁾ girmesi gerekiyordu.

Herhangi bir nedenle O'ndan yüz çevirdiği bir anda ya da bir aymazlık ânında, ansızın ölümün pençesine düşmekten çok korkuyordu. Çünkü böyle bir durum, sonsuz bir acı demek olan sevgiliden yoksun kalmasına, acıklı bir azaba uğramasına neden olabilirdi. Bu korkuyla fenalıklar geçiriyor, fakat bir çözüm yolu bulamıyordu.

Sorununa bir çözüm yolu bulmak düşüncesiyle hayvanları, hayvanların davranışlarını araştırmaya başladı, içlerinde mutlak Varlık'ı bilen birisi olabilirdi. Eğer böyle birisini bulabilirse, ondan, içine düştüğü tehlikeli durumdan kurtulmasını sağlayacak bir çözüm yolu öğrenebilirdi.

1 Mücahede. Sözcük anlamıyla savaşmak demek olan mücahede, terim olarak insanın benliğiyle savaşması, dünyevi olandan kurtulması için çaba harcaması anlamını dile getirir. Tanrı, "*Uğrumda mücahede edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz.*" (Ankebut, 69) buyurmuştur.

Araştırmaları sonuçsuz kaldı. Hayvanlar bir ömür boyu, geceli gündüzlü yalnızca yemek, içmek, çiftleşmek, ısınmak, serinlemek ve benzeri doğal istek ve gereksinimlerini gidermek için çalışıyorlardı. Bu durumun dışında kalan, değişik bir amaç uğruna davranışta bulunan, çalışan bir hayvan bulamadı.

Gözlemlediği ve incelediği durumlardan anladı ki, hayvanlar, mutlak Varlık'ın bilincinde değildiler. Aralarında ne O'nu tanıyan, ne de müşahedesine özlem duyan vardı. Bu yoksunlukları nedeniyle, belli ki, tümü yok olacak veya yokluğa benzer bir duruma geleceklerdi.

Hayvanların sonları hakkında ulaştığı yargının bitkiler için de, hem de öncelikle, geçerli olacağı açıktı. Çünkü, bitkilerin anlayışı, hayvanların anlayışının ancak bir parçası olabilirdi. Anlayış bakımından daha gelişmiş olan, zorunlu Varlık'ı bilebilecek bir yetkinliğe ulaşmamışsa, anlayışı daha yetersiz olan bitkilerin o düzeye erişemeyeceği öncelikle anlaşılmış olurdu. Kaldı ki, incelendiğinde, bitkilerin bütün eylemlerinin beslenme ve büyümeyle sınırlı kaldığı görülüyordu.

Hay bin Yakzan, sorununa hayvan ve bitkilerden bir çözüm bulmaktan umut kesince göklere, yıldızlara baktı. Tümü belirli bir düzen içinde muntazam hareket ediyorlardı. Saydam ve aydınlıktilar. Üstelik bozulma ve değişmeye uğradıkları da görülüyordu.

Hay, birdenbire güçlü bir sezgiyle⁽¹⁾ bu gök cisimlerinde zorunlu Varlık'ı anlayacak cisim dışı bir şeyin varlığını anladı. Bu şey, cisim olmadığı gibi cisme girmiş bir şey de değildi.

Buna göre, gök cisimlerinde cisimlikten arı bir varlık vardır. Nitekim benzerleri olan insan, bütün güçsüzlüğüne, dünyevi işlere şiddetle bağımlı ve bozulur cisimlerden olmak gibi eksik nitelikleri taşımasına karşın, zorunlu Varlık'ı anlayacak bir öze, zata sahiptir. Çünkü, söz konusu eksiklikler, insan özünün

1 Sezgi (*hads, mükâşefe*). Deney ve düşünmenin belli bir birikimi s - nunda birdenbire gerçekleşen bilme.

cisim ve cisimsel niteliklerden uzak olmasını engelleyememiş, bozulmaya uğramasına neden olamamıştır.

Bu karşılaştırmadan anlaşıyordu ki, gök cisimleri, zorunlu Varlık'ı bilmeye yetenekli bir zata, bir öze sahip olmak konusunda insandan daha üstün ve hak sahibi idiler. Çünkü, gök cisimleri, zorunlu Varlık'ı biliyor, sürekli ve edimsel müşahede içinde bulunuyorlardı. Gök cisimlerinde, kendisini zaman zaman müşahededenden alıkoyan doğal engel ve ilişkilerin benzerleri yoktu.

Hay, gök cisimleriyle olan benzerliğinin ayrımına varınca, gök cisimlerine benzerliğini sağlayan onurlu varlığın, hayvanlar arasında niçin yalnızca kendisine özgü kılındığı üzerinde düşündü.

Nesnelere ilişkin önceden edindiği bilgileri yokladı. Nesnelerin dönüşümlerinden yola çıkarak vardığı sonuçları yeniden hatırladı.

Nesneler hep bulundukları durum ve biçimde kalmıyorlardı. Sürekli bir oluş ve bozuluş içindeydiler. Çünkü yalın değil, bileşiktiler. Yapılarını birbirine karşıt ögeler oluşturuyordu. İçlerinde katışıksız, saf bir nesne yoktu.

Bozuluşa en az uğrayanlar altın ve yakut gibi yalınlığa en yakın, bileşenleri en az olan cisimlerdi.

Gök cisimleri ise yalın ve katışıksızdı. Bu nedenle bozuluşa uğramıyorlar, biçimleri sürekli değişiklik göstermiyordu.

Oluş ve bozuluş dünyasındaki cisimlerin bir bölümünü oluşturan dört öge, bir cisimlikle cisimliğe eklenmiş tek biçimden (suret), bitki ve hayvan gibi diğer bir bölümü de, cisimlikle çok sayıda biçimin birleşmesinden oluşuyordu.

Az sayıda biçimin birleşmesinden oluşan cisimlerin eylem ve etkileri de azdı. Bunlar, canlılıktan da o ölçüde uzaktılar. Biçim ve yetenekten tümüyle yoksun olan nesnelerin canlılık kazanması ise olanaksızdı. Böylesi nesneler, yokluğa benzer bir durumda kalıyorlardı.

Çok sayıda biçimin birleşmesinden oluşan cisimlerin eylem ve etkileri çok, canlılık yetenekleri güçlüydü. Eğer bu biçimler maddeye hiç ayrılmayacak şekilde girmişse, o maddede canlılık son derece güçlü, sürekli ve açıktı.

Özdek adı da verilen (heyula) madde, bütün biçimlerden soyutlanmıştı. Bu nedenle, maddede hiçbir canlılık belirtisi yoktu. Yokluğa benzer bir durumdaydı.

Cisimlikle tek bir biçimin birleşmesinden oluşan dört öge, yani toprak, su, ateş ve hava, oluş ve bozuluş evrenindeki en aşağı varlık derecesini oluşturuyordu.

Çok sayıda biçimi toplayan nesneler, ögelerin birleşmesinden oluşuyordu. Yalnızca ögelerin birleşmesinden oluşan cisimler, nesneler içinde canlılık dereceleri en zayıf olanlardı. Ancak tek yönlü bir harekete sahiptiler.

Bu tür nesnelerin canlılıklarının zayıf oluşu, bileşimlerinde ki ögelerin farklı nitelikte ve birbirinin biçimini değiştirme eğiliminde olmasından ileri geliyordu. Ögelerin savaşımından baskın çıkan ögenin niteliği, diğer ögelerin etkinliğini kısıyor, güçlerini yok ediyordu. Bileşik, baskın çıkan ögenin niteliğine bürünüyordu. Tek ögenin canlılık yeteneği az olduğu için, doğal olarak, bileşiğin canlılığı da az oluyordu. Bu nedenle, varlıkları, kalıcı ve kararlı değildi. Bitkilerin canlılıkları, bunlardan daha güçlü, hayvanların canlılıkları da bitkilerden daha güçlü ve belirgindi.

Ögeleri ılımlı olan bileşiklerde, hiçbir ögenin niteliği diğerlerine baskın çıkmıyordu. Ögeler arasında tam bir denge, tam bir uyum vardı. Birbirlerini eşit oranda etkiliyorlar, güçlerini de karşılıklı ve eşit oranda gideriyorlardı. Bir ögenin eylem ve etkisi, diğerlerinden daha belirgin değildi. Dolayısıyla niteliği, bileşiğe egemen olamıyordu. Böyle olunca, o bileşiğin özdoğası (mizaç), ögelerin hiçbirinin niteliğine benzemiyordu. Kabul edilen biçim ve yeteneği etkileyecek, bozacak karşıt bir nitelik de bulunmuyordu.

İşte bu doğal ılımlılık nedeniyle bileşik, canlılığa yetenek kazanıyordu. ılımlılık arttıkça, bileşik yetkinleşiyor, öğelerin nitelikleri arasındaki uyum güç kazanıyordu. Nitelikler arasındaki çelişki tümüyle ortadan kalkıyor ve bileşiğin canlılığı daha muntazam oluyordu.

Kalpde bulunan hayvansal ruh, toprak ve sudan daha ince (latif), ateş ve havadan daha yoğundu. Bu nedenle, bütün bileşiklerin en ılımlı olanıydı. Niteliği, öğelerinin niteliklerinin bileşiminden oluşmuştu. Öğeleri arasında belirgin bir karşıtlık, çelişki yoktu. Bu nedenle, canlılık biçimini alma, kabul etme yeteneği kazanmıştı.

Hayvansal ruh, bu ılımlılık arttıkça, daha mükemmelleşiyordu. Niteliği, öğelerinden birinin niteliğine eğilim göstermek ya da onlarla çelişkiye düşmek gibi tehlikelerden uzaklaşıyor, dolayısıyla canlılığı daha da güç kazanıyordu.

Hay bin Yakzan, hayvansal ruhlar içinde en ılımlı olanının, oluş ve bozuluş dünyasındaki canlılığın en mükemmeline ulaştığını ve bu ruhun biçiminin bir karşıtı olmadığını ve biçimlerinin karşıtı olmayan gök cisimlerine benzeyen bu ruhun, kendi hayvansal ruhu (can) olduğunu anladı.

Bu ruh, yükseklere doğru hareket eden öğelerle aşağı doğru hareket eden öğelerin tam ortası bir niteliğe sahiptir. Hatta, eğer bu ruh, yeryüzü ile ateşin yükselebileceği son nokta arasındaki mesafenin tam ortasına konulabilse, bozuluşa uğramadığı sürece orada kalır, ne yukarı çıkmak, ne de aşağı inmek ister. Eğer belirli bir mekân üzerinde hareket ederse, merkez çevresinde; yerinde hareket ederse, kendi ekseni çevresinde döner ve küre biçimini alır. Onun için, bunun dışında bir şey mümkün değildir. Bu nedenle, bu ruhun gök cisimlerine benzerliği son derece güçlüdür.

Hay bin Yakzan, üzerlerinde yaptığı gözlem ve incelemeler sonunda, hayvanların zorunlu Varlık'ın bilincinde olduklarını gösteren bir belirti bulamamıştı. Yalnızca kendisiydi o Varlık'ın

bilincinde olan. Demek ki, gök cisimlerine benzeyen ve ılımlı ruhu barındıran tek canlı kendisiydi. Öyleyse, hayvanlardan farklı bir türün temsilcisi olmalıydı. Kendisi, diğer hayvanların yaratılış amacından farklı bir amaç için yaratılmıştı. Çünkü, hiçbir hayvan türünün yükümlü kılınmadığı yüce görevlerin yükümlülüğünü taşıyordu.

Varlığını tamamlayan iki parçadan -beden ve hayvansal ruh- güzel olanı, bütün nesneler içinde oluş ve bozuluş dünyasının dışında, eksik niteliklerden, değişim ve başkalaşımdan uzak olan gök cisimlerine en çok benzeyeni, yani hayvansal ruhu idi. Varlığını tamamlayan bu iki parçadan da üstün olanı (eşref) ise, kuşkusuz zorunlu Varlık'ın bilincine varan, O'nu tanıyan Tanrısal emr, yani ruhtu.⁽¹⁾ Bu, onurların en büyüğüdü.

Ruh (tanrısal emr) başkalaşımı kabul etmez. Bozuluşa uğramaz. Cisimlerin nitelikleri ile nitelenemez. Hiçbir duyuyla algılanamaz. Hayal de edilemez. Varlığının bilgisine kendisinden başka hiçbir araçla ulaşamaz.

Ona ulaşmak, yine ancak kendisiyle mümkündür. Bilen de o, bilinen de o, bilgi de odur. Bilgin de, bilim de, bilinen de odur. Aralarında bir ayrılık, aykırılık yoktur. Çünkü ayrılık, aykırılık yalnızca cisimlere özgü durumlardır. Oysa ruh evreninde ne cisim, ne cisimsel nitelikler, ne de cisimliğe ilişkin bir şey vardır.

1 Ruh ile hayvansal ruhun ayrı şeyler olduğu unutulmamalıdır.

Eylemin Üç Aşaması

Hay bin Yakzan, hayvanlar arasında, gök cisimlerine yalnızca kendisini benzer kılan nedeni anlayınca, bütün gücüyle gök cisimlerine yönelmenin, onlara benzemeye çalışmanın zorunlu olduğu gerçeğini anladı.

Hay, yine kendisinin zorunlu Varlık'ı bilen onurlu parçası, ruhu nedeniyle zorunlu Varlık'la da az çok benzeştiğini gördü. Çünkü zorunlu Varlık, cisimsel niteliklerden nasıl an ve yüce ise, kendisinin gerçekliğini oluşturan parçası olan ruhu da, cisimsel niteliklerden öylesine an ve yüce idi. Öyleyse, mümkün olabilecek bütün yönlerden zorunlu Varlık'ın niteliklerini kazanmaya çalışmalıydı.

O'nun ahlakıyla ahlaklanmalı, eylemlerine boyun eğmeli, istemine (irade) karşı çıkmamalı, bütün işlerini O'na teslim etmeliydi. Bundan dolayı gövdesi incinecek, zarara uğrayacak, hatta bütünüyle yok olacak olsa bile, hakkındaki her yargısına bütün kalbiyle ve sevinç duyarak razı olmalıydı.

Hayvanlarla da aralarında bir ortaklık, benzerlik vardı. Kendisini oluşturan diğer parça oluş ve bozuluş evrenine, dünyaya aitti. Karanlık ve yoğun gövdesini oluşturan bu aşağılık parça, kendisini yeme, içme ve benzerleri gibi diğer hayvanlarla özdeş kılacak davranışlara zorluyordu.

Kuşkusuz bedenın yaratılışı büsbütün saçma ve anlamsız değildi. Ruhla birleştirilmesi amaçsız ve gereksiz olamazdı. Öyleyse, ilgisini kesmeyerek gövdesini kollamak, durumunu olabildiğince düzeltmeye çalışmak zorundaydı. Onu kollamak da ancak diğer hayvanların davranışlarına benzer davranışlarda bulunmakla mümkün olabilirdi.

Bu üç tür benzerlik, üç amaç yönünde zorunlu eylemlerle yükümlü kılıyordu kendisini:

1. Hayvanlara benzerliğin gerektirdiği eylemler.

2. Gök cisimlerine benzerliğin gerektirdiği eylemler.

3. Zorunlu Varlık'a benzerliğin gerektirdiği eylemler.

Birinci benzerlik ve gerektirdiği eylemler zorunludur. Çünkü, dünyevi bir bedeni vardır. Farklı görevleri olan organları ve çok değişik güçleri barındıran bedenin de türlü türlü gereksinimleri vardır.

İkinci benzerlik ve gerektirdiği eylemler de zorunludur. Kalbinde barındırdığı hayvansal ruhu bunu zorunlu kılmaktadır. Kalp ise bedenin ve bütün bedensel güçlerin kaynağı, ilkesidir.

Üçüncü benzerlik ve gerektirdiği eylemler ise "O, O'dur" gerçeği nedeniyle zorunludur. Çünkü kendi gerçekliği, zorunlu Varlık'ı bilen özden (ruh) oluşmaktadır. Daha önce, sıkıntılardan kurtularak mutluluğa ulaşmasının, zorunlu Varlık'ı, bir göz kırpması kadar bile habersiz olmayacak biçimde, sürekli müşahade etmeye bağlı olduğunu anlaması da bununla mümkün olmuştu.

Hayvanlara benzerliğin gerektirdiği eylemler, müşahade durumuna bir katkıda bulunamaz. Tersine, bu eylemler, insanı müşahadededen alıkoyar, önüne engeller çıkarır. Çünkü, bu benzerlik, duyumsal işlerle uğraşmayı gerekli kılmaktadır. Bedensel ve dünyevi bütün işler, eylemler ise, müşahade yoluna gerilmiş engellerdir.

Bedensel eylemler, gök cisimlerine benzemesine neden olan hayvansal ruhun isterleri açısından kaçınılmazdır. Bu eylemler, müşahadeyi engellemesi bakımından zararlı olmakla birlikte, carın korunması ve sürdürülmesi zorunluluğu açısından, gerekli ve yararlıdır.

Gök cisimlerine benzerlik tam anlamıyla gerçekleştirildiği zaman, müşahade yolunda önemli aşamalar yapılır. Fakat bu müşahade, katıksız bir müşahade değildir. Çünkü müşahadeye bu yolla erenler, kendi özlerine de ilgi ve eğilim içindedirler.

Üçüncü benzerlik ile katıksız bir müşahedeye, katıksız bir kendinden geçmeye (istiğrak)⁽¹⁾ ulaşılır. Bu müşahedede yalnızca zorunlu Varlık görülür. Ondan başkasına ilgi ve yönelim söz konusu olamaz. Bu yolla müşahedeye erenlerin kendi özleri yitmiş, yok olmuştur. Gerçek ve zorunlu olan tek Öz dışında bütün varlıklar, yokluğa gömülmüşlerdir.

Hay, son amacının bu üçüncü benzerlik olması gerektiğini anladı. Ne var ki, bu benzerlik, ancak ikinci benzerlik durumunda uzun bir süre çalıştıktan ve hazırlıktan sonra gerçekleşebilirdi, ikinci benzerlikte geçireceği hazırlık dönemi de, birinci benzerlik nedeniyle mümkün olabilirdi.

1 İstiğrak, kendinden geçmek, kendini yitirmek, esrimek. Uyarılara karşı duyarlılığın yok olduğu, çevrede olup bitenlerin algılanmadığı, yalnızca Tanrısal olanın görüldüğü gaybet durumu.

Gerçekleşmenin Yöntemi

Hay bin Yakzan, yapısının gerektirdiği eylemleri nasıl gerçekleştireceğini araştırıncaya, düşünmeye başladı, ulaştığı kuramsal sonuçlardan sonra.

Hay, hayvanlara benzerliğin yardımının özüne değil, doğasına olduğunu biliyordu. Ne ki, özünün ilerlemesini engellese de bu benzerlik kaçınılmazdı. Bu nedenle, hayvanlara benzerliğin gereklerini en alt düzeyde yerine getirmeye zorlamalıydı kendini. Bu düzeyin ölçüsü, canın varlığını daha azıyla sürdüremeyeceği yeterlik düzeyinde olmalıydı.

Canın varlığını sürdürebilmesi için zorunlu iki şey vardı. İlk zorunluluk, hayvansal ruhun gücünü korumak üzere beden içinde tükenen besinlerin yerine yenisini almak; ikinci zorunluluk da, canı soğuk, sıcak, yağmur, güneş, yırtıcı hayvanlar gibi dış etken ve tehlikelere karşı korumaktı.

Zorunlu gereksinimlerini belirleyeceği bir düzen içinde karşılamalıydı. Yoksa aşırı gidebilir, yeterlik ölçüsünün üzerine çıkabilirdi. Bu da farkında olmadan kendi aleyhine çalışması demek olurdu.

Söz konusu belirlemeyi şu üç şeyde yapmalıydı:

1. Neleri yemeliydi?
2. Ne kadar yemeliydi?
3. İki yemek arasındaki zaman ne kadar olmalıydı?

Yiyebileceği maddeler üzerinde düşündü. Besin maddelerini üç sınıfa ayırmak mümkündü:

1. Henüz kocamamış bitkiler. Bunlar yenilebilecek nitelikte yaş bitkilerdi.
2. Türlerinin devamını tohumlarıyla sağlayan bitkilerin yaş ya da kuru meyveleri.
3. Yenilebilecek nitelikteki kara ve deniz hayvanları.

Bütün çeşitleriyle besinler, hiç kuşkusuz, Hay'ın mutluluğu kendisine yakınlıkta gördüğü, olanca gücüyle benzemeye çalıştığı zorunlu Varlık'ın eyleminin ürünü, eseri idi. Bu nedenle onları yemek yetkinleşmelerini, yaratılış amaçlarına ulaşmalarını engellemek olacaktı. Dolayısıyla onları yemesi, onların Özne'sine, zorunlu Varlık'a karşı koymaktan, isyandan başka bir anlam taşımazdı. Bu da gerçekleştirmek istediği benzeşim ve ulaşmak istediği yakınlık amacıyla çelişkiye düşmek demekti.

Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak Hay, doğru olanın, olabilirse yemekten büsbütün uzak kalmak olduğunu düşündü. Fakat buna güç yetiremezdi. Çünkü yemek yemeyi büsbütün bırakırsa, kendi cismi telef olurdu. Bu ise Özne'ye birinciden daha şiddetli, daha büyük bir isyan demek olurdu. Çünkü kendi cismi, yiyeceği maddelerin cisimlerinden daha üstün, daha onurlu idi ve onları yiyerek daha üstün olanın yaşamasını sağlıyordu. Bu bakımdan kendi cisminin bozuluşu ile diğer nesnelerin bozuluşu sonucunu doğuracak bu iki zorunlu durumdan daha zararsızını seçmek, dolayısıyla, iki karşı koyuştan daha hafif olan nesnelerin telefine katlanmak gerekiyordu.

Hay, önce, besin maddelerinin hangilerinin daha kolay elde edileceğini tespit etmeli, sonra, alacağı ölçüyü belirlemeliydi. Eğer tümü kolaylıkla bulunuyor, elde edilebiliyorsa, o zaman, ihtiyatlı davranarak Yaratıcı'nın eylemine en az karşı çıkış sayılacak olanı seçmesi gerekirdi. Buna göre en doğrusu, türünün devamını sağlayan, çekirdeği olan meyveleri seçmekti. Ama bir koşulla: Çekirdekleri yememeli, bozmamalı, taşlık ve çorak alanlara atarak telef etmemeliydi.

Buna göre amacına en uygun olan yiyecekler elma, armut, erik gibi etli ve besleyici meyvelerdi. Bunları bulamazsa, o zaman, ceviz ve badem gibi içiyle beslenilebilecek yemişlerden ya da diğer meyvelerden iyice olgunlaşmış olanlarını yiyebilirdi.

Bu meyveler içinden de en bol ve çoğalma niteliği en güçlü olanına öncelik vermeliydi. Eğer bitkilerden yemek zorunda kalırsa, bitkileri kökünden koparmamaya, varsa tohumlarını telef etmemeye özen göstermeliydi.

Yeterli meyve ve sebze bulamazsa, o zaman, hayvanlardan ya da yumurtalarından yararlanabilirdi. Bunda da sayısı en çok olanı seçmek, türün tükenmesine neden olmamak koşuluna bağlı kalmalıydı.

Hay, yiyeceklerin seçimi konusundaki ilkelerini böylece belirledikten sonra, yemesi gereken ölçüyü düşündü. Alacağı besin, açlığın bedeninde neden olduğu boşluğu dolduracak ölçüde olmalıydı. Bu ölçüyü kesinlikle aşmamalıydı.

İki yemek arasındaki süreyi de şöyle belirledi: Ayakta durmasını sağlayacak kadar yedikten sonra, gök cisimlerine benzeyebilmek için yerine getirmek zorunda olduğu -ayrıntıları ilerde verilecek- görevlerden herhangi birini yapamayacak denli güçsüzleşinceye kadar, ikinci kez yemek yememeliydi.

Canın varlığını sürdürmek için gerekli olan ikinci iş, yani onu dış etki ve tehlikelerden koruyacak, çeşitli eziyetlerden uzak tutacak önlemleri almak, Hay için çok kolaydı. Zaten hayvan derilerinden yaptığı giysiler giyiyor, kendisini dış etken ve tehlikelerden koruyan bir barınağı bulunuyordu. Bu kadarı yeterli, daha fazlasıyla uğraşması gereksizdi.

Hay, beslenmesi konusunda saptadığı ilke ve ölçülere uyum sağladıktan sonra, gök cisimlerine benzer eylemleri gerçekleştirmenin yollarını araştırmaya, düşünmeye başladı. Gök cisimlerine nasıl benzeyebilir, onların niteliklerini, özelliklerini nasıl kazanabilirdi? Bu konuda bir karara varabilmek için, öncelikle, gök cisimlerini gözlemlemesi gerekiyordu.

Gök cisimlerinde üç tür nitelik gözleniyordu. Birincisi, kendilerinin altında bulunan oluş ve bozuluş dünyasıyla ilişkilerinde kendini gösteren niteliklerdi. Bunlar, oluş ve bozuluş dünyasını etkileyerek ısıtmak, soğutmak, aydınlatmak,

saydamlık ya da yoğunluk vermek gibi, nesneleri, varlığı zorunlu Özne'den taşan ruhsal biçimleri kabule yetenekli duruma getiren niteliklerdi.⁽¹⁾

İkincisi, saydamlık, parlaklık, **kır** ve bularıklıktan uzaklık, kendi ekseni çevresinde ya da bir başkasının çevresinde dairesel biçimde hareket etmek gibi, gök cisimlerinin kendilerine özgü niteliklerdi.

Gök cisimlerinde gözlenen üçüncü tür nitelik ise zorunlu Varlık'la olan bağıntılarından kaynaklanan niteliklerdi. Zorunlu Varlık'ı sürekli müşahade etmek, O'ndan yüz çevirmemek, O'na olağanüstü bir tutkuyla bağlanmak, bütün buyruklarına boyun eğmek ve yalnızca O'nun istemi doğrultusunda hareket etmek gibi.

Hay, bütün bu niteliklerinde gök cisimlerine benzemek için çalışmaya başladı. Gök cisimlerinin oluş ve bozuluş dünyası ile ilişkilerinden ortaya çıkan niteliklerini kazanmak amacıyla, kendisini, kendinden aşağı yaratıkların hizmetine adadı. Bitki ve hayvanların gereksinimlerini karşılamayı, karşılaştıkları

1 “Yıldızların ve tabiatların tesir ve tasarruflar rolleri vardır. Fakat bu tesir ve tasarruflar onlara mahsus değildir. Yıldızlar ve tabiatlar o hakîm ve sanî olan Allahu tealanın aletler gibi hizmetçileridir. Mesela bir padişah büyük bir saray yaptırıp içinde kendi veziri için hususi bir köşk hazırlasın. Köşk etrafında bir avlu ve avlu içinde on iki hücre bina edip her bir hücrede bir naip nasbetsin. Naip ve vezir-i âzamin emirlerini dışarıya tebliğ ile görevli olsunlar. Hücrelerin kapıları üzerinde yedi süvari nakip yani bey olsun. Görevleri hizmette mukim olup Padişah'tan vezire, ondan naiplere, onlardan nakiplere gelen emir ve hükümleri dışarıda icra kılmak olsun. Ayrıca dışarıda dört piyade zabıt bulunup ellerindeki kementlerle padişahın istediği kimseleri bağlayıp huzura getirsinler veya huzurdan çıkarsınlar. Bu misalde Padişah'tan murat âlemlerin Rabb'idir. Büyük saray Arş, köşk, vezir-i âzamin makamı olan Kürsî'dir. Avlu sekizinci felektir. On iki burcunda on iki melek vardır. Süvari nakipler yedi gezegendir. Bunlar gece gündüz o burçların kapılarını dolaşıp hizmet ederler. Piyade zabıtlar anasır-ı erbaadır. Bunlar bulundukları yerden hareket etmezler. Sıcaklık, soğukluk, yağlık ve kuruluk ateş, hava, su ve toprağın elinde dört kemendi gibidir.” (İbrahim Hakkı, *Mari fetnâme*)

sorunları çözümlemeyi, her durumda onlara yardımcı olmayı bir görev saydı kendine.

Sözgelimi, bir engel nedeniyle güneş ışıklarından yoksun kalmış bir bitki mi gördü, hemen koşuyor, engeli kaldırıyor, bitkiyi güneş ışığına kavuşturuyordu. Yabancı bitkiler tarafından kuşatılmış, hayatı tehlikeye girmiş bir bitki bile kaçmıyordu Hay'ın gözünden. Hemen boğulmak üzere olan bitki ile diğerlerinin arasını ayırıyor, çevresini açıyordu. Sudan uzak kalmış, ölürcesine susamış bir çiçek mi gördü, onu suya kavuşturana kadar hiç durmadan çalışıyordu.

Yabanıl bir hayvanın pençeleri arasında son soluklarını almakta olan zavallı bir yavru, Hay'ın müdahalesiyle canını kurtarıyor, yaşamının sevincini yeniden duyuyordu. Herhangi bir yerine bir şey batmış, bir çalıya takılmış, gözüne ya da kulağına bir şey kaçmış, acıyla inleyen, kıvranan hayvanlar, Hay'ı yanı başlarında buluyorlardı. Hay'ın sevecen elleri yaralarını sarıyor, acılarını dindiriyordu.

Bir sevimli derecik, bir ırmak da yardıma gereksinim duyabilirdi, içine yuvarlanan bir kayanın akışını engellediği bir dere, toprağın kayarak önünü kapattığı, yönünü çevirdiği bir ırmak Hay'ın çalışmaları sonucu kendilerine alışmış, bekleyip duran bitki ve hayvanlara doğru olağan akışını sürdürüyordu.

Hay, bitki ve hayvanlara yönelik ilgi ve etkinlikleri, kendisi için doğal bir nitelik durumuna gelinceye kadar, büyük bir titizlikle eylemini sürdürdü.

Arkasından, gök cisimlerinin kendilerine özgü niteliklerini kazanmanın yollarını araştırdı. Bunun için, en çok temizliğe önem vermesi gerekiyordu. Kendisini, giysilerini ve gövdesini temizlemek ve güzelleştirmekle yükümlü kıldı. Sık sık yıkanmaya başladı. Dişlerini, tırnaklarını ve gövdesinin en çok kir toplayan diğer yerlerini temiz tutmaya özen gösterdi. Çiçeklerden ve otlardan güzel kokular elde ederek bunları

kullandı. Giysilerini olabildiğince temiz tutmaya ve güzelleştirmeye çalıştı.

Hay, bir yandan kendini temizler, güzelleştirmeye çalışırken bir yandan da gök cisimlerinininkine benzer dairesel hareketler yapıyordu. Kimi zaman adanın çevresinde dönüyor, kimi zaman yürüyerek ya da koşarak barınağının ya da bir tepenin çevresinde dönüyordu. Öylesine yoğun bir çaba harcıyordu ki, özellikle kendi çevresinde dönerken düşüp bayıldığı bile oluyordu.

Gök cisimlerine üçüncü tür niteliklerinde benzemek için de duyulur dünyadan bütün ilgisini keserek sürekli zorunlu Varlık'ı düşünüyordu. Gözlerini yumuyor, kulaklarını tıkıyor, hayale kapılmaktan kaçmıyordu, düşüncesini daha iyi yoğunlaştırabilmek için. Bütün çabası, yalnızca O'nu düşünebilmek, O'na hiçbir şeyi ortak etmemek içindi.

Hay, giderek düşünme eylemini dairesel hareketleriyle desteklemeye, güçlendirmeye başladı. Hareketi sırasında bedensel güçleri zayıflıyor, etkinliğini iyice yitiriyordu.

Bu çalışmaları sonunda öyle bir noktaya geldi ki, dönme eylemi şiddetlendikçe, duyulur dünya tümüyle kayboluyordu. Bedensel araçlar gereksinen hayal ve diğer güçleri gevşiyor, cisimden anımsı eylemleri güç kazanıyordu. Hatta kimi zaman düşüncesi, dünyevi olanlarla karışmaktan kurtularak öylesine saflaşıyordu ki, onunla zorunlu Varlık'ı müşahade ediyordu.

Fakat bu müşahade durumu uzun sürmüyor, cisimsel güçler bastırarak durumunu bozuyor, onu aşağıların aşağısı olan eski durumuna çeviriyorlardı. Bunun üzerine Hay, bedensel güçlerine dönüyor, eğer bunlar kendini çalışmalarından alıkoyacak denli güçsüzleşmişse, daha önce belirlediği ilkeler doğrultusunda besin alıyordu. Yeterli güce ulaştıktan sonra da açıklanan biçimde, gök cisimlerine benzemek üzere, çalışmalarına yeniden başlıyordu.

Düşüncesini cisim ve cismaniyet kuşkularından arındırma gücünü kazandığı zamanlarda, kendisinde, tannısal niteliklerle donanan kimselere özgü birtakım durumlar belirterek kendisini bu makama çağınıyordu. Hay, böylesi zamanlarda zorunlu Varlık'ın niteliklerini kavramaya çalışıyordu.

Hay, bu edimlerine başlamazdan önce, bilimsel araştırmaları sırasında zorunlu Varlık'ın niteliklerinin ikiye ayrıldığı sonucuna ulaşmıştı. Bunlardan birincisi olumlu niteliklerdi (sıfat-ı sübutiye). Bilgi, güç ve bilgelik gibi. İkincisi ise olumsuzlanan niteliklerdi (sıfat-ı selbiye). Cismaniyet ve cismaniyete özgü olanla ve bunlarla, isterse çok uzaktan olsun, ilgi ve bağlantısı olan her şeyden arınmış olması gibi.⁽¹⁾

Zorunlu Varlık'ı, olumlu niteliklerinde de cisimsel niteliklerden soyutlamak temel koşuldur. Çünkü zorunlu Varlık, olumlu nitelikleri nedeniyle çokluğu kabul etmiş sayılamaz. Çokluğu kabul etme şöyle dursun, olumlu niteliklerin tümü, zorunlu Öz'ün gerçekliği demek olan tek bir anlama döner.

Hay, iki bölüme ayrılan bu niteliklerin her birinde zorunlu Varlık'a nasıl benzeyebileceğini araştırdı.

Olumlu niteliklerin zorunlu Varlık'ın gerçekliği dışında bir gerçekliği yoktu. Çünkü, böyle bir durum, çokluğu gerekli kılardı. Çokluk ise cisimlere özgü bir nitelikti. Buna göre, zorunlu Varlık'ın özünü bilmesi, bir bilen-bilinen ikiliği çıkar-

1 Kalam bilimine göre Tanrı'nın nitelikleri (*sıfat-ı ilahiye*) ikiye ayrılır: 1) Olumsuzlanan nitelikler (*sıfat-ı selbiye*): *Hudûs* (başlangıçlı olmak), *fena* (sonlu olmak), *müşabehe* (başkasına benzemek), *kıyam-ı li-gayrihi* (başkasıyla var olmak), *şirk* (ortaklık). Bu nitelikler Tanrı'dan *hayat* (diri olma), *kudret* (yapabilmeye sonsuzca gücü yetme), *semi'* (her şeyi işitme), *basar* (her şeyi görme), *kalam* (kendine özgü söyleyiş) ve *tekvin* (yaratabilme ve yok edebilme) selbedilerek bulunması gereken karşıt niteliklere ulaşılır. Bunlar da *kıdem* (başlangıçsızlık), *beka* (sonsuzluk), *muhalefe-tün lil-havâdis* (hiçbir şeye benzememe), *kıyam bi-zatihî* (kendisiyle var olma) ve *vahdaniyet* (tek olma). 2) Olumlu nitelikler (*sıfat-ı sübutiye*): *İlim* (her şeyi bilme),

mazdı ortaya. Tersine, özü, özünü bilmesinin aynısı, özünü bilmesi, özünün aynısıydı.

Öyleyse niteliklerin ayrı ayrı kazanılması olanaksızdı. Nitelikler öze ilişkin ve özün aynısı olduğuna göre, onları donanmak, ancak zorunlu Varlık'la özdeşleşmeye bağlı bir durumdu.

Hay'ın zorunlu Varlık'la özdeşleşmesi, ancak bilgi yoluyla mümkündü. Hay, zorunlu Varlık'ı bilebilirse, ulaştığı bilgi, zorunlu Öz'den farklı bir gerçeklik anlamı taşıyamaz, O'nun aynısı olurdu. Bu nedenle, olumlu niteliklerinde zorunlu Varlık'a benzemek, hiçbir cisimsel nitelikle karıştırmaksızın O'nu bilmek demektir.

Anlatılamayan

Hay, bu çıkarımlardan (istidlal) sonra, ayrı yaklaşımla, kendini ele aldı.

Olumsuzlanan niteliklerin tümü, zorunlu Varlık'ı cisimlik-ten soyutlamaya yönelikti. Bu nedenle, bütün cisimsel niteliklerden kendini arındırınaya çalıştı. Zaten gök cisimlerine benzemek için yaptığı çalışmalar, uyguladığı çileci yöntemler sonucu cisimsel niteliklerin çoğundan arınmıştı. Fakat yine de bir kalıntı vardı üzerinde. Sürdürdüğü dairesel hareketler, bitki ve hayvanlara ilişkin şeyleri önemsemesi, onlara acıması, onları yetkinliğe ulaşılmaktan alıkoyan engelleri ortadan kaldırmak için çaba harcaması, bunların en belirgin olanlarıydı. Bütün bunlar da, eninde sonunda cisimlere özgü niteliklerdi. Çünkü bunları cisimsel güçleriyle görüyor, cisimsel güçleriyle çaba harcıyor, uğraşıyordu.

Söz konusu ilgi ve eylemlerin tümünü terk etti Hay. Çünkü bu ilgi ve eylemler, büyük bir istekle koştığı, ulaşmak için çalıştığı üçüncü benzerlik durumuna yakışacak şeyler değildi. Barınağının en kuytu köşesine çekildi. Adeta kendini hapseyledi oraya. Gözlerini sımsıkı kapattı. Cisimsel güçlerden yüz çevirdi. Duyulur dünyayla olan bağlarını kesti. Düşünce ve çabasını zorunlu Varlık'a yöneltti. Hayaline gelen diğer bütün şeyleri ânında kovarak düşüncesini yalnızca O'na özgü kıldı.

Hay artık yalnızca düşünüyordu. Bunu bir yaşama biçimi hâline getirmiş ve bu yaşam içinde kendini, benliğini eğitiyor, arındırıyordu.

Hay, bu yoğun yaşama zamanla öylesine alıştı ki, günlerce hiçbir şey yemediği, yerinden hiç kımıldamadığı oluyordu. Düşünürken kendi özü dışındaki bütün varlıklar siliniyor, kayboluyordu. Fakat kendi özü, henüz zorunlu ve gerçek varlık olan Öz'ün müşahedesine daldığı zamanlarda yok

olmuyordu. Bu, kötü bir durumdu. Çünkü, katıksız müşahedeye diğer bir şeyi karıştırmanın, görüş ve düşüncedeki şirkten ileri geldiğini biliyordu.

Hay, şirkten kurtulana, hem kendisi, hem de yer, gökler ve içerdikleri şeyler, ruhsal biçimler ve zorunlu Varlık'ı bilen bütün özler düşüncesinden tümüyle silinip yitinceye kadar Tanrı'yı katıksız müşahedeye ulaşmak için çalışmasını sürdürdü. Sonunda, diğer varlıklar da, kendi özü de kayboldu, tümüyle yok oldu. Zorunlu ve gerçek Varlık'ın, kendinden başka bir gerçeklik taşımayan sözüyle, "Bugün mülk kimindir? Tek ve her şeye gücü yeten Tanrındır"⁽¹⁾ diye haykırarak yokluğa (fena)⁽²⁾ erdi.

Hay bin Yakzan bu aşamaya ulaştıktan sonra, zorunlu ve tek olan Oz'ün çağrısını duydu, kelimayı anladı. Konuşmaması, konuşmanın ne olduğunu bilmemesi, o tek Varlık'ın kelimayı anlamasını engelleyemedi. Bu durum içinde kendini yitirdi, daldı ve boğuldu. Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kalpten geçmeyen şeyleri gördü ve tattı.

1 *Kur'an*, 40/16.

2 Fena. Kulun hayvansal niteliklerinden arınıp ve dünyevi olandan i - gisini keserek Tanrı varlığında yok olması durumu. Bu durumdaki kul tam anlamıyla Tanrısal istemin denetimi altına girmiştir.

Bir Uyarı

Sakın, hiç kimsenin kalbinden geçmeyen bu durumu tanımlama, betimleme sevdasına kapılma. Düşün ki, insanın kalbine gelen şeylerin bile birçoğunu tanımlamak, betimlemek mümkün olmuyor. Böyleyken, kalpten geçmesi mümkün olmayan, kalbin bulunduğu dünyanın dışında ve bu dünyada bulunanların eşi ve benzeri olmadığı şeyleri tanımlamak, nasıl mümkün olabilir?

Kalp sözcüğüyle ne kalbin cismini, ne de içinde barındırdığı hayvansal ruhu anlatmak istiyorum. Anlatmak istediğim, sahip olduğu güçler aracılığıyla insana taşan Tanımsal ruhun özel biçimidir. Bu özel biçimlerin her birine kalp adı verilir.

Hiç kimse, Hay'ın aşamasında müşahade ettiği şeyleri hatırlayamaz. Bu nedenle, o durumu sözle açıklamaya çalışan kimse, saçmayla uğraşmış olur. Sözelimi renklerin tadını anlamak isteyen, siyahın tatlı mı, yoksa ekşi mi olduğunu anlamak isteyen kimsenin düştüğü gülünç duruma düşer.

Bununla birlikte seni, Hay'ın ulaştığı aşamada müşahade ettiği görülmemiş, olağanüstü şeylerden büsbütün yoksun bırakmayacağız. Ne ki, müşahade makamında görülen şeyleri gereği gibi anlamanın, ancak oraya ulaşmakla mümkün olabileceğini gözden ırak tutmaman gerekir. Sana Hay'ın müşahade ettiklerini, doğrudan gerçeklerin kapısını çalarak değil, dolayındı olarak gösterecek birtakım göstergelerle, örnekleme yöntemiyle anlatmaya çalışacağım. Bu nedenle, şimdi işaret edeceğim şeyleri kalp kulağıyla dinle, akıl gözüyle görmeye çalış. Belki bunlarda seni doğru yola götürecek bir kılavuzluk bulursun.

Ama bir şartım var: Şimdilik, bu sayfalara aktardığım kadarından daha fazla açıklama istemeyeceksin benden. Çünkü

meydan çok dar ve dile getirilemeyecek gerçeklere, sözcüklerle tahakküm etmeye kalkışmak tehlikelidir.

Hay bin Yakzan, müşahade ettiği şeyleri, kendinden ve diğer varlıklardan fena bulduğu; varlıkta diri (hay), kendiliğinden var olan (kayyutn), bir'den (vahid) başka bir şey görmediği zaman müşahade etti. Daha sonra, sarhoşluğa benzer bu müşahade durumundan ayrılarak zorunlu Varlık dışında kalanları gördüğü, düşünebildiği olağan durumuna döndü.

Olağan durumunda iken kalbine şunlar doğdu: Kendine özgü öz, gerçek Varlık'ın özünden ayrı bir gerçeklik taşımamaktadır. Özünün gerçekliği Tanrı'nın özüdür. Daha önceleri, Tanrı'nın özünden ayrı gördüğü ve salt kendine özgü bir öz sandığı şeyin ayrı bir gerçekliği yoktu. Varlıkta yalnızca Tanrı'nın özü vardı ve başka hiçbir şey yoktu.⁽¹⁾

Başka şeylerin varlığı, yoğun cisimlerde yansıyan ve ilk bakışta cisimlerden çıktığı sanılan güneş ışıkları gibidir. Bu ışıklar, yansıdığı cisimlerden çıkıyor gibi görünseler de, gerçekte, güneşin ışıklarından başka bir şey değildirler. Cisim ortadan kalktığı anda, ışığı da yok olur. Oysa güneşin ışıkları, hep aynı durumda kalmaktadır. Ne cisimlerin varlığı nedeniyle azalmakta, ne de cisimlerin yokluğu durumunda çoğalmaktadır.⁽²⁾

Bu düşünce, Hay'ın Tanrı özünün çokluğu kabul etmediği ve özüne ilişkin bilgisinin özünün aynısı olduğu yolundaki önceki çıkarımlarıyla örtüşüyordu. Buradan yola çıkarak şu sonuçlara ulaştı: Kim kendi özüne ilişkin bir bilgiye ulaşırsa, ulaştığı bilgi, özüyle aynı olur. Kendi özüne ilişkin bilgisi, özünün varlığının da gerçeklik kazanmasıdır aynı zamanda. Çünkü

- 1 Tanrı elçisi, "Tanrı vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu" buyu - du. Bu hadisi duyan Ali bin Ebu Talib, "O şimdi de ezelde nasılsa öyledir" dedi. Her ikisine de selâm olsun.
- 2 Bu görünen şeyler renkli camlara benzerler. O Vücut güneşinin ışığı vurmuştur. Kırmızı, sarı ve yeşil olan o camlardan güneş o renklerde imiş gibi görünür. (Câmî)

özün varlığının bilinmesi, ancak yine kendisiyle mümkündür. Bir başka şeyin özünü bilmek de, özsel özdeşliği gerekli kılar. Öyleyse, daha önce çok sandığı soyut ve Tanrı'yı bilen özler, bilgileri nedeniyle gerçekte aynı şeydirler.⁽¹⁾

Tanrı, Hay'ı acımasıyla korumasa, yol göstermesiyle (hidayet) gerçeğe erdirmeseydi bu konudaki kuşku zihninde kökleşecekti. Bu kuşku, cisimlerin karanlığı ile duyulur dünyanın bulanıklığından kaynaklanmaktadır. Az, çok, bir, birlik, toplamak, toplanmak, ayrılmak hep cisimlerin nitelikleridir. Oysa şanı yüce ve gerçek Öz'ü bilen, maddeden yüce ve aşkın özler için ne bir, ne de çok denilebilir. Çünkü, çokluk sözcüğü, özlerin birbirinden ayrı oluşlarını; birlik sözcüğü ise, birbirlerinden ayrı özlerin birleşmelerini dile getirir. Her iki durum da ancak duyulur dünya içinde bir anlam taşır. Madde üstü evrende ise bütün anlamı yitirir.

Gerçekten de sözcükler, bu aşamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü, maddeden anmış olan bu özleri -şimdi olduğu gibi— çokluk takısıyla anlatsak, onlarda gerçekten çokluk bulunduğu sanısı uyanır. Eğer sözcüğü tekil biçimde kullırsak, bu da birleşme yanılgısına düşürür. Oysa bu özler için birleşme olası değildir.

Bana öyle geliyor ki, yarasa gibi güneş ışığını karanlık görenler, cinnet zincirlerinde çırpınanlar, "Araştırmalarında öylesine ileri gittin ki, akıl sahiplerinin yolundan saptın, aklın yasalarını büsbütün yabana attın. Çünkü akım yasaları nesnenin ya bir, ya da çok olmasını gerektirir" diye saldıracaklardır bana. Böyle söyleyenler hadlerini bilsinler, keskin dillerini tutsunlar ve kendilerini suçlasınlar. içinde bulundukları değersiz, aşağılık duyulur dünyadan Hay bin Yakzan gibi ders alarak gerçeğe ulaşsınlar.

1 Bu düşüncenin doğru kavranabilmesi için "Kendini bilen Rabb'ini bilir" hadisiyle birlikte düşünülmesi yerinde olur.

Hay da, önceleri, duyulur dünyayı bir bakış açısıyla sınırsız bir çokluk içinde, başka bir bakış açısından da bir görmüştü. Gerçekte çok muydu, bir miydi? Uzun süre ikircim içinde kalmış, kesin bir yargıya ulaşamamıştı.

Sonra anladı ki, birlik ve çokluğun kaynağı duyulur dünyadır. Birlik ve çokluk, bu dünya için bir anlam taşır. Ayrılmak, birleşmek, yerleşmek, başkalaşmak gibi nitelikler, yalnızca bu dünya için geçerlidir. Tanrısal evrende ne bütün, ne de parça sözcükleri bir şey ifade eder. Tanrısal evrene ilişkin bir iş, bir şey hakkında, bilinen sözcüklerle konuşmak, gerçekdışı sonuçlara götürür insanı.

Tanrısal evreni, ancak gören bilebilir. Oranın gerçekliği, yalnızca oraya ulaşanlar tarafından anlaşılabilir. Beni "akıl sahiplerinin yolundan sapmak, akim yasalarını yabana atmak"la suçlayanlara hak veriyor ve onları, akılları ve akıl sahipleriyle baş başa bırakıyorum. Çünkü, onların akıl dedikleri şey, duyulur dünyayı araştıran, inceleyen ve onlardan genel kurallar çıkaran düşünme gücünden (nefs-i natıka)⁽¹⁾ başka bir şey değildir. Akıl sahipleri dedikleri de, duyulur varlıklardan, kendilerine özgü düşünme yöntemleriyle çıkarımlarda bulunan kimselerdir.

Bizim tartıştığımız konu, söylenilenlerin çok üstündedir. Duyulur dünya ve bu dünyaya ilişkin genellemeler dışında bir şey tanımayan kimseler, bu konularla ilgilenmesinler, kulaklarını sımsıkı kapatsınlar ve yalnızca dünya hayatının dış yüzünü bilen, iç yüzünden, öte dünya bilgisinden habersiz olan sürüye katılsınlar.⁽²⁾

1 Nefs-i natıka yada nefs-i insani. Ruh, düşünen ruh, maddî kişilik, akıl, duygu ve istem gücü.

2 "Onlar, dünya hayatının görülen kısmını bilirler. Onlar, ahretten habersizdirler." (Kur'an, 30/7)

Eğer, Tanrıbilime (ilm-i ilahî)⁽¹⁾ özgü işaretler ve örtük anlatımla yetinir, söyleyeceklerimizi alışılmış anlamları doğrultusunda algılamazsanız, Hay'ın anılmış kimselere özgü makamda gördüğü şeylerden bir bölümünü, eski bilgilerinize katabilirsiniz.

1 Tanrıbilim (*ilm-i ilahî, ilm-i lahutî*), ilahiyat, teoloji. Tanrı ve din k -
nususunu ayrıntılarıyla inceleyen bilim

Aynalar Düzeneg i

Hay, katıksız kendinden geçme (isti rak) ve tam yok oluş (fena) ile gerçekliğe ulaştıktan sonra, ötesinde hiçbir cisim bulunmayan en yüce gök katında,⁽¹⁾ maddeden anılmış bir öz gördü. Bu  z, gerçek ve bir olan öz' n kendisi olmadığı gibi, g  n kendisi de değildi. Fakat başka bir şey de değildi.

Şöyle de anlatabiliriz bunu: G ne , güneşin karşısına konulmuş bir ayna ve güneşin aynada görünen suretini d   n. Aynada görülen suret nedir? G ne  mi? Ayna mı? Tümüyle başka bir şey mi? Hiçbiri değil.

Hay, en yüce gök katının anılmış özünde öyle bir yetkinlik, öyle bir değer, öyle bir güzellik gördü ki, sözcüklerle dile getirilemez.  ylesine aşkın ve ince (latif) idi ki, ona ses ve harf giysisi giydirilmesi mümkün değildi.

En yüce gök katının aşkın özü, yüce ve ulu Gerçek'in (Hakk'm)  z n  müşahede ediyordu. Şiddetli bir istek, sevinç, coşku ve zevk içindeydi.

Hay, sonra, en yüce gök katının altındaki sabit yıldızlar katında da maddeden aşkın bir öz gördü. Bu  z de ne gerçek Bir'in özü, ne en yüce gök katının aşkın özü, ne bu gök katının kendisi, ne de bunlar dışında başka bir şeydi.

Yine aynı örneğe başvurarak şöyle diyebiliriz: Bu  z, güneşin, karşısındaki aynadan bir başka aynaya yansıyan sureti gibidir.

Hay, bu özde de önceki özde gördüğü nitelikleri, değeri, güzelliği, zevk ve co kuyu gördü.

Hay, sabit yıldızlar katının altındaki Zühal (Satürn) katı için de maddeden anılmış ve ne gördüğü önceki özlerin aynısı,

1 Bkz.: s. 13.

ne de onlardan başkası olan bir öz müşahade etti. Güneşin, karşısındaki aynadan bir başka aynaya ve ondan da bir diğer aynaya yansıyan sureti gibi.

Bu öz de, önceki özlerin niteliklerini taşıyordu.

Hay, gök katlarının düzeni üzere, güneşe karşı düzenlenmiş aynalardan, aynadan aynaya yansıyarak görünen güneşin sureti gibi, her gök katı için, maddeden anımsı ve kendisinden önceki özlerin ne aynısı, ne de başkası olan bir öz gördü. Bu özlerin her birinde, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın tatmadığı bir tat, bir sevinç, bir güzellik ve değer müşahade etti.

Hay bin Yakzan, yukarıdan aşağı doğru, bütün gök katlarını müşahade ederek bütün parçalarıyla Ay katı içinde bulunan oluş ve bozuluş dünyasına kadar geldi. Bu dünya için de, maddeden soyutlanmış ve gördüğü önceki özlerin ne aynısı, ne de başkası olan bir öz gördü. Bu özün yetmiş bin yüzü, her yüzde yetmiş bin ağzı, her ağızda yetmiş bin dili vardı. Bu dillerin tümüyle, gerçek olan Öz'ü anıyor, uluyor, kutsuyordu. Hem de en küçük bir usanç, bezginlik göstermeden.⁽¹⁾

Çok olmadığı hâlde, çok olduğu yanılgısına düştüğü bu özde de öncekilerde gördüğü bütün nitelikleri aynen gördü. Oluş ve bozuluş dünyasına özgü olan bu öz, çalkalanan bir suda görülen güneşin sureti gibiydi. Bu suret, yukarıdan aşağı doğru sıralanan aynalar düzeneği içinde, güneşin karşısındaki ilk aynadan başlayan yansımanın sona erdiği son aynadan suya yansması gibiydi.⁽²⁾

-
- 1 "Yedi gök, yer ve bunların içindekiler O'nu teşbih ederler. Onu övgü ile teşbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ama siz onların teşbihlerini anlamazsınız." (Kur'an, 17/44)
 - 2 "Görünen şeyler bütün aynalardır ve onlarda görünen yine Haktır. Yahut Hakkın nuru ayna ve görünen şeyler suretlerdir. Bakışı kuvvetli olan hakikati araştırmanın gözünde de bu aynalardan her biri yine başka bir şeydir." (Câmî)

Bütün bu müşahede ve tecellilerden sonra Hay, kendisi için de bir öz müşahede etti. Eğer oluş ve bozuluş dünyasına özgü yetmiş bin yüzlü özün parçalanması mümkün olsaydı, bu özün, onun parçalarından biri olduğu söylenebilirdi. Eğer kendi özü sonradan var olmasaydı, oluş ve bozuluş dünyasına özgü özün aynısı ve eğer Hay'ın sonradan olma bedenine özgü olmasaydı, yaratılmamış, başlangıçsız olduğu düşünülebilirdi.

Bu aşamada Hay, var olduktan sonra yok olmuş cisimler ile kendisiyle birlikte var olagelen -ister çok, ister tümü bir sayılsın- sonsuz sayıdaki bütün cisimler için, kendi özü gibi birçok öz müşahede etti. Hem kendi özü için, hem de kendi düzeyindeki özler için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin kalbinden geçmeyen, hiçbir niteliğin niteleyemeyeceği ve bu gerçeğe ulaşanlardan başka hiç kimsenin kavrayamayacağı sonsuz bir tat, bir değer, bir güzellik müşahede etti.

Bu özlerin yanı sıra, güneşin suretini yansıtan aynaya arkasını dönmüş, yüzü ondan çevrilmiş, pas ve küf içinde kalmış aynalara benzer, maddeden soyutlanmış birçok öz daha müşahede etti. Bunlarda hiç düşünülemez bir çirkinlik, bir eksiklik vardı. Sonsuz acılar, bitimsiz özlemler içindeydiler. Azap çadırları kuşatmıştı ve ayrılık ateşi yakıp durmaktaydı bunları. Sanki parçalayan, koparan testereler ikiye biçilmişlerdi.

Hay, oluş ve bozuluş dünyasında, acı içinde kıvranan bu özlerden başka, birtakım özler daha gördü. Bunlar beliriyor, sonra yok oluyor, toplanıyor, sonra dağılıyorlardı. Bu özlerin gerçekliğine ulaşmak için yoğun bir çaba harcadı, derin gözlemlerde bulundu Hay. Dehşet, akıl almaz işler, son derece hızlı yaratılışlar, yetkin yargılar, düzeltilen bedenler, üfürülen ruhlar, yapmalar ve bozmalardan başka bir şey göremedi.⁽¹⁾

1 "O her an bir iştedir." (Kuran, 55/29)

Hay, bu makamda uzun süre duramadı. Yitmiş bedensel güçleri yeniden devreye girdi ve baygınlığa benzer durumdan ayrıldı. Bulunduğu makamdan ayağı kaydı. Duyulur dünya yeniden görüldü, tannsal evren kayıplara karıştı. Çünkü, bu iki dünyanın bir arada bulunması mümkün değildir. Bu dünya ile öte dünya, iki kuma gibidir. Hangisinin gönlünü yapsan diğerini gücendirmiş olursun.

Bir Soru ve Yanıtı

Soru: Hay bin Yakzan'ın öykülediğin müşahedelerinden ortaya şu çıkıyor: Aşkın özler, gök katları gibi, varlığı sürekli cisimlere özgü iseler, onların varlıkları da sürekli. İnsan gibi, sonu dağılma ve bozulma olan cisimlere özgü iseler, onların da bozulmaları, yok olmaları kaçınılmazdır. Nitekim verdiğin örnekte, aynalardaki suretler, ancak aynaların varlığına, kalıcılığına bağlıdır. Aynalar bozulur, yok olursa, suretler de yok olurlar.

Yanıt: Verdiğin sözü ne çabuk unuttun ve bağı çözdün, anlaşmamızı bozdun. Sana daha önce, bu alanda dilin, anlatımın yetersiz kaldığını, sözcüklerin gerçekleri tam olarak dile getiremeyeceğini, bu nedenle yarulgıya düşürebileceklerini belirtmiştim oysa.

Seni kuşkuya düşüren, kullandığımız simge ile simgelene-ni bir kabul etmen ve böyle değerlendirmendir. Aslında böyle bir değerlendirme, olağan konuşmalar için bile yersiz ve yanlış. Böyle iken, Tanrısal evrene ilişkin bir bilgi aktarımında nasıl düşünülebilir?

Güneşin kendisi, ışığı, sureti, aynalar ve aynalarda beliren suretler, cisimlerden ayrılmayan, cisimlere bağlı olan ve ancak cisimlerde bulunabilen şeylerdir. Bu nedenle, varlıkları cisimlere bağımlıdır. Cisimlerin çözülmeleriyle onlar da çözülür, yok olurlar.

Tanrısal özler, Rabbanî ruhlar ise cisimlerden, cisimsel olandan ve cisimlere ilişkin şeylerden tam anlamıyla arı ve aşkındırlar. Aralarında hiçbir bağlantı yoktur. Onlara göre cisimlerin asılsızlığı ile gerçekliği, yokluğu ile varlığı arasında bir fark yoktur.

Tanrısal ruhlar, yalnızca varlığı zorunlu ve gerçek olan tek Özle bağlantılı, ilişkilidirler. Tanrı, bunların tümünden

önce, tümünün ilkesi, nedeni ve yaratıcısıdır. Bunlara süreklilik, sonsuzluk bağışlayan yalnızca Tanrı'dır. Varlıklarına kalıcılığı O verir.

Bu özler hiçbir cisme gereksinim duymazlar. Tersine, bütün cisimler bunlara gereksinim duyarlar. Varlığı yüce ve zorunlu Öz'ün bir an için yok olduğunu varsaysak nasıl bütün özler, bütün cisimler ve baştan başa bütün duyulur dünya yok olur, hiçbir varlık kalmazsa; bu özler de bir an için yok olsalar, bütün cisimler yıkıma uğrar, yok olurlar. Çünkü bunların varlıkları birbirine bağlıdır.

Her ne kadar duyulur dünya, Tanrısal evrene bağımlı ve onun gölgesi, Tanrısal evren, duyulur dünyadan bağımsız ve aşkın ise de, yokluğunu varsaymak mümkün değildir. Çünkü duyulur dünya, Tanrısal evrene bağımlıdır. Bu nedenle, onun bozuluşu, biçim değiştirmekten başka bir şey değildir. Yoksa tümüyle yok olması demek değildir. Yüce Kitap da bunu bildirir. Nitekim, "İnsanların ateş çevresinde çarpınıp dökülen kelebeklere dönmesi", "Dağların atılmış renkli yünlere benzemesi",⁽¹⁾ "Güneşin dürülüp ışıksız kalması", "Denizin kaynayıp dalgalanması",⁽²⁾ "Göklerin Tanrı'nın sağ elinde dürülmesi", "Yerin başka bir yere dönüşmesi"⁽³⁾ bozuluşun bu anlama geldiğini göstermektedir.

Buraya değin, Hay'ın ulaştığı o büyük makamda müşahade ettiklerinden işaret yoluyla dile getirmeye güç yetirebildiğim kadarını anlattım. Söz yoluyla daha çoğunu anlatmamı istemebenden. Çünkü bu mümkün değildir.

Hay bin Yakzan, ulaştığı müşahedelerden sonra dünyevi hayatın yükümlülüklerinden iyice usandı. Buna karşılık, sonsuz hayata ilgi ve özlemi arttıkça arttı. Bu nedenle, ulaştığı makama yeniden dönmeyi istedi. Önceki çalışmalarından

1 Kur'an, 101/4-5.

2 Kur'an, 81/1-2.

3 Kur'an, 84/1-3.

daha az bir çalışmayla müşahede makamına ulaştı. Bu kez, ilk eriştiğinde kaldığından daha uzun bir süre kaldıktan sonra döndü duyulur dünyaya.

Hay, duyulur dünyaya her dönüşünden sonra, müşahedeye yeniden ermek için çaba ve çalışmasını sürdürdü. Her defasında biraz daha kolay ulaşıyordu. Giderek öyle bir düzeye geldi ki, müşahede makamına istediği zaman ulaşıyor, istemedikçe de oradan ayrılmıyordu.

Çalışmalarını, müşahede makamında durmayı ve oradan ayrılmayı istemine bağlı bir duruma getirinceye kadar sürdürdü. En alt düzeye indirdiği zorunlu bedensel gereksinimlerini gidermenin dışında hiçbir şey için makamından ayrılmaz oldu. Yine de bu küçük ayrılıklar, üzüntü ve acıya boğuyordu Hay'ı. Bu nedenle, ayrılığa neden olan bedeninden bütünüyle kurtularak sonsuz huzura ve kurtuluşa ermeyi diliyordu Tanrı'dan.

Altıncı Bölüm

Gerçeğin İki Yüzü

Absal

Hay'ın bu birkaç sayfaya sıkıştırılan serüveni, onun hayatının tam kırk dokuz yılını doldurmuştu. Bir insanın ulaşabileceği son aşama olan müşahede makamına erdiği ve dünya ile bütün ilgilerini kopardığı sıralar, yaşı elliye varını ve müşahedenin doyumsuz sarhoşluğunu, zevkini yaşıyordu.

Ancak tam bu sıralarda, hayatında büyük bir değişiklik yapacak önemli bir olay oldu. Bir gün adasında, o güne değin hiç görmediği bir yaratıkla, bir insanla karşılaştı. İşte bundan sonra, nefsini arındırmak için adaya gelen Absal ile Hay arasında geçen öyküyü anlatacağız.

Öykümüzün başında, Hay bin Yakzan'ın dünyaya gelişiyle ilgili iki değişik varsayımdan söz etmiştik. Kendiliğinden türemeyi mümkün görmeyenlerin varsayımlarına göre, Hay bir başka adada dünyaya gelmişti.

İşte bu adada, önceleri, eski inançların bozulmuş şekillerine bağlı insanlar yaşıyorlardı. Fakat zamanla, son Tanrı Elçisi'nin tebliğ ettiği gerçek, sahih inanç bu adaya da ulaştı ve ışıklarını saçmaya başladı. Ada halkı arasında hızla yayılan yeni inanç ve öğreti, kısa zamanda halkın çoğunluğunun inancı durumuna gelerek büyük bir güç ve etkinlik kazandı. En sonunda, adanın sultanı da çoğunluğun inancına boyun eğerek bütün ada halkının sahih öğretiyi benimsemesini sağladı.

Ada halkı içinde, birbirini çok seven candan iki arkadaş vardı. Birisinin adı Absal, diğeri Salaman'dı. Adanın en seçkin ve soylu gençlerinden olan bu iki arkadaş da, sahih inancı içtenlikle benimsemişlerdi. Yasaklarından kaçmıyor, buyruklarını titizlikle yerine getiriyorlardı. Bir yandan da dini öğrenmeye, bilgilerini derinleştirmeye çalışıyorlardı daha iyi anlamak, daha güzel yaşamak için. Tanrı'nın Kitabı

düşmüyordu ellerinden. Sürekli okuyor, sürekli düşünüyorlardı üzerinde.

Kitap, bütün insanlara seslenmeyi amaçladığı için açık, anlaşılır bir dili vardı. Bununla birlikte farklı düzeydeki insanların, açık ve yalın anlamların ötesinde daha farklı ve derin anlamlara ulaşmalarına olanak tanıyan imler, simgeler barındıran olağanüstü bir anlatım gücü taşımaktaydı.⁽¹⁾

İki arkadaştan Absal, yaradılışı gereği ruhsal gerçekleri daha çok önemsiyor, bunlara yoğun bir ilgi duyuyordu. Bu nedenle Kitap'ın daha çok iç anlamlarını araştırıyor, sözlerin dış anlamlarını yorumlama eğilimi taşıyordu.

Absal'ın arkadaşı Salaman ise Kitap'ın açık ve anlaşılır dış anlamlarını korumak gerektiğine inanıyordu. Kitap'ın sözlerinin iç anlamlarını araştırmaktan, sözlerin dış anlamlarını yorumlamaktan şiddetle kaçmıyordu. Salaman'a göre sözlerin dış anlamları bütün insanları ilgilendiriyordu ve bu anlamların yorumlanması kargaşaya yol açardı. Sorumluluk alanı, Kitap'ın dış anlamlarıyla belirlendiğine göre, iç anlamları araştırmanın anlamı yoktu.

Aralarındaki ilgi ve yaklaşım farkına karşın, her iki arkadaş da, açık buyrukları titizlikle yerine getiriyorlardı. Benliklerini denetim altına alarak arınma, dünyevi istek ve eğilimleriyle savaşım konusunda olağanüstü bir çaba harcıyorlardı.

Ne ki, bu amaçlarını nasıl gerçekleştirecekleri konusunda anlaşmazlığa düştüler.

Kitap'ın içerdiği kimi söz ve öğeler insanları yalnızlığa çağırıyor, üstünlük ve kurtuluşun yalnızlıkta, toplumdan soyutlanmada olduğuna işaret ediyordu.⁽²⁾ Kimi söz ve öğeler

1 "Kur'an'ın bir zahiri, bir batını, bir haddi ve bir matlaı vardır/", "Her ayetin bir zahiri, bir batını vardır. Her harfin bir haddi ve her haddin bir matlaı vardır", "Kur'an yedi harf üzerine indirildi. Ondaki her harfin bir zahiri bir batını vardır. Ali bin Ebu Talib'de zahir ve batırın bilgisi mevcuttur." (Hadis).

2 İki örnek verelim: "Dünya hayatı yalnızca bir oyun ve oyalanmadır. Ah -

de toplumla iç içeliği, toplumsal hayatın gereklilik ve zorunluluğunu dile getiriyordu.

Absal yalnızlığı, toplumdan soyutlanmayı seçti. Düşünmek, araştırmak, ders alınacak şeyler üzerinde durmak, anlamların derinliklerine dalmak onun doğal eğilimleriydi çünkü. Bu eğilimlerini de ancak yalnızlıkta gerçekleştirebiliyordu.

Salaman ise toplumsal hayatı seçti. Salaman'ın doğasına da bu uygun düşüyordu. Düşünmekten kaçmıyor, dış anlamların yorumlanmasından kaygı duyuyordu. Toplum onun için bir sığınaktı. Kuşkularını, kuruntularını giderecek, şeytanın aldatmacalarından onu koruyacak bir sığınak.

Yaklaşımlarındaki, seçimlerindeki bu ayrım, iki arkadaşın yollarının ayrılmasına neden oldu.

Absal, Hay bin Yakzan'ın bulunduğu adanın varlığından haberdardı. Yalnızlık için oradan daha iyisi olamazdı. Söylendiğine göre ılıman bir iklimi vardı. Av hayvanları, meyve ağaçları ile doluydu. Her şey daha kolay olurdu orada. Amacına ulaşmak için daha uygun bir ortam bulamazdı. Hiç düşünmeden kararını verdi. O ıssız adaya gidecek, ömrünün kalan kısmını orada, bütün insanlardan uzakta, yalnız başına geçirecekti.

Absal, aldığı karar üzerine neyi var, neyi yok her şeyini satarak paraya çevirdi. Eline geçen paranın bir bölümüyle kendisini adaya götürecek bir kayık kiraladı. Kalan kısmını da son kuruşuna kadar yoksullara dağıttı. Artık yapacak bir şey kalmamıştı. Arkadaşı Salaman'la vedalaşarak kiraladığı kayıkla denize açıldı.

ret yurdu sakınanlar için daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?" (Kur'an, 6/32) "Bilin ki dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çocuk sahibi olmaktan ibarettir. Bu, yağmurun bitirdiği, ekicilerin de hoşuna giden bir bitkiye benzer, sonra kurur, sapsarı olduğu görülür, sonra çerçöp olur. Ahirette çetin azap da vardır. Allah'ın hoşnutluğu ve bağışlaması da vardır. Dünya hayatı ise yalnızca aldatıcı bir geçinmedir." (Kur'an, 57/20).

Kayık uzun bir yolculuktan sonra adaya vardı. Kayıkçılar, uygun bir yerden karaya yanaştırdılar kayığı ve Absal'ı adaya çıkardılar. Absal teşekkür etti, iyi dileklerde bulundu kayıkçılara. Onlar da karşılık verdiler gerekli biçimde, el sallayarak geri döndüler. Absal, kararlı adımlarla yürüdü adanın içlerine doğru ve böylece yeni hayatı başlamış oldu.

Absal, adayı şöyle bir tanıdıktan ve kendisi için uygun bir yer seçtikten sonra çalışmalarına başladı. Bütün gün tapmıyor, Tanrı'yı anıyor, kutsuyor, ululuyor, O'nun nitelikleri ve adları üzerinde düşünüyordu.

Ada tam da düşündüğü gibiydi. Gönül huzuru içinde tapınabiliyor, düşünüyordu. İlgisi dağılmıyor, düşüncesi karışmıyordu.

Açıktığı zaman, birbirinden güzel ve tatlı meyvelerden, av hayvanlarından yeteri kadar alıyor, karnını doyuruyordu. Hem meyve, hem de av hayvanları alabildiğine bol olduğu hâlde Absal, tıka basa yememeye, sadece açlığını bastırarak ölçüde yemeye özen gösteriyordu.

Günler ve günler geçti böyle. Olağanüstü bir sevinç, Tanrı'ya yakınlık ve yakarış içinde geçmişti günleri. İsteklerinin yerine gelmesini, açlığa katlanmasını kolaylaştıran, bilgilerini derinleştiren, kalbini aydınlatan Tanrısal bağışlar, armağanlar yağmış, o zamana kadar anlayamadığı birçok şeyi kavramıştı.

Absal'ın kendi benliğiyle savaşımla geçirdiği bu süre içinde Hay bin Yakzan, eriştiği yüce makamda kendinden geçmiş bir durumda bulunuyordu. Gereksindiği besini temin için, haftada yalnızca bir defa çıkıyordu barınağından. Bu nedenle Absal, Hay'ın varlığından habersizdi bu sıralar.

Adanın çevresinde dolaştığı, köşe bucağını gezdiği hâlde hiç kimseye rastlamamıştı. Rastlamak bir yana, bir insanın varlığını gösterecek bir iz bile görememişti. Bu da adaya duyduğu sevgiyi artırmış, içini rahatlatmıştı. Çünkü tam bir yalnızlık içinde yaşamak kararında idi Absal.

Absal ile Hay Karşılaşıyorlar

Absal bir gün gezintiye çıkmıştı. Ağır ağır yürüyor, bir yandan da düşünüyordu.

Hay da yiyecek toplamak için ayrılmıştı o gün barınağından. Yolları çakıştı, ansızın birbirlerini görüverdiler. Adeta donup kaldı ikisi de.

Absal, ilkin, doğal olarak, Hay'ın da kendisi gibi insanlardan uzaklaşmak amacıyla adaya gelmiş biri olduğunu düşündü. Bu yüzden de ilişki kurmanın gereksiz, yararsız olduğuna karar verdi. Konuşur, tanışılırsa, aralarında oluşacak ilişki, durumunu bozabilir, amacına ulaşmasını engelleyebilirdi

Hay bin Yakzan ise ilkin Absal'ın ne olduğunu anlayamadı. Absal o âna değin tanıdığı, görmüş olduğu hayvanların hiçbirine benzemiyordu çünkü. Üzerindeki yün ve kıldan yapılmış giysiyi de doğal örtüsü sanmıştı. Tam bir kararsızlık ve şaşkınlık içindeydi.

Absal, bir anlık duraksamadan sonra, Hay'ın kendisini eylem ve savaşımından alıkoyacağı kaygısıyla hemen arkasını dönerek uzaklaşmaya başladı. Oysa Hay, onu bırakmak niyetinde değildi. Arkasından gitmeye, izlemeye başladı. Nesnelerin gerçekliğini araştırmak, doğasının en temel niteliği idi çünkü Hay'ın.

İzlendiğini anlayan Absal, uzaklaşmak, gizlenmek amacıyla hızla koşmaya başladı. Bunun üzerine Hay durakladı. Diğer hayvanları avladığı gibi, onu da avlamak için kendisini gizledi. Absal onun kendisini izlemekten vazgeçtiğini, geri döndüğünü sandı. Uygun bir yer seçerek namaz kılmaya, Tanrı'yı anmaya ve O'na yakarmaya başladı. Tapınma onu tam bir dinginliğe kavuşturuyor, her şeyden uzaklaştırıyordu.

Hay, gizlice ve yavaş yavaş yaklaştı. Absal her şeyden habersiz, kendi dünyasına dalıp gitmişti. Hay öylesine yaklaştı ki

onun okuyuşunu, ağlayışını duyuyor, kendini alçaltısını görüyordu. O ana kadar hiçbir hayvandan duymadığı güzellikte bir sesti duyduğu ve konuşması da en yetkin konuşma.

İlgi ve merakla incelemeye başladı Absal'ı. Yüzüne, gövdesinin yapısına, organlarına, davranışlarına baktı uzun uzun. Hayretle kendisine benzediğini gördü. Üzerindeki giysi de doğal değil, kendisinininki gibi yapmaydı. Alçakgönüllülüğü, saygısı, ağlayış ve yakarışı kuşkuya yer bırakmayacak biçimde Absal'ın Tanrı'yı bilen özlerden olduğunu gösteriyordu. Onu yakından tanımak, anlamak için büyük bir istek duydu.

Hay içyüzünü, ağlayış ve yakarışının nedenini anlamak düşüncesiyle o denli yaklaştı ki, Absal hemen farkına vardı. Hay'ı görür görmez de hızla kaçmaya başladı. Hay kararlıydı. Peşini bırakmadı ve hemen yakaladı onu. Tanrı, Hay'a düşünme gücü yanında üstün bir bedensel güç de bağışlamıştı. Onu, yeniden kaçma fırsat vermeyecek biçimde, sımsıkı tuttu.

Absal, Hay'ın üzerindeki hayvan postundan giysiyi, gövdesinin açıkta kalan kısımlarını kaplayan tüylerini, koşuşunda-ki hızı ve gücünün şiddetini görünce, büyük bir korkuya kapıldı. Acıma duygularını uyandırmaya, Hay'ın hiç anlamadığı, yalnızca kendine özgü bir konuşmanın parçaları olduğunu ayırt ettiği sözlerle kendisine ısıdırmaya çalıştı.

Hay da hayvanlardan öğrendiği kimi seslerle ve garip birtakım davranışlarla Absal'ın korkusunu gidermeye, dost olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Çabası sonuçsuz da kalmadı. Absal'ın korkusu yavaş yavaş geçti. Kalbi sükûnet buldu. Hay'ın kendisine bir kötülük yapmak, zarar vermek istemediğini anlamıştı.

Absal, öteden beri yüzeysel bilgilerle yetinmediği, yorum bilimine ve her şeyin gerçekliğini öğrenmeye yoğun bir ilgi duyduğu için çok sayıda dil öğrenmiş ve bu dillerde büyük ustalık kazanmıştı. Hay'la anlaşabilmek umuduyla bildiği bütün dilleri denedi. Fakat hiçbir olumlu sonuç alamadı.

Hay, doğal olarak bu konuşmalardan hiçbir şey anlamıyor; şaşkınlığı, Absal'dan duyduğu değişik dillerdeki her sözcükte biraz daha artıyordu. Buna karşın duyduğu sevinç, dostluk isteğini davranışlarıyla göstermeye, anlatmaya çalışıyordu. Her birinin durumu, karşısındakini hayrete düşürüyor, ilgi ve merakını kamçılıyordu.

Absal, Hay'ın elinden tutarak barındığı yere götürdü. Gelirken her ihtimale karşı yanında getirdiği fakat el sürmediği yiyeceklerden bir kısmını bir dostluk gösterisi olarak Hay'ın önüne koydu. Hay, daha önce görmediği bu nesnelerin ne olduğunu, ne işe yaradığını anlayamadı. Absal, Hay'a onların yiyecek olduğunu göstermek için önce kendisi yedi, sonra da eliyle yemesini işaret etti.

Hay, yiyecekler konusunda belirlediği ilkeleri düşündü. Kendisine sunulan şeylerin neden yapıldığını bilmiyordu. Bu yüzden bir karara varamadı. Yemesinin doğru olup olmadığını kestiremediği için de yemekten kaçındı.

Absal, yemesi için Hay'ı sürekli isteklendirmeye, gönlünü çelmeye çalışıyordu. Hay, ikram edilen şeyleri yemekten kaçınırsa Absal'ın kendisinden soğuyacağını düşünerek kaygılanıyordu. Sonunda Absal'ı tanımak isteği ağır bastı. Kararını değiştirerek yemeye başladı.

Yemek son derece lezzetli. Bu durum, yiyecekler konusundaki ilkeleriyle çelişiyordu. Bu nedenle kötü bir şey yaptığını anladı. Büyük bir pişmanlık duygusuna kapıldı. Hemen kalktı ve kaçarcasına uzaklaştı Absal'ın yanından.

Hay Konuşmayı Öğreniyor

Hay, barınağına vardıktan sonra, duyulur dünyadan soyutlanarak makamına, müşahede durumuna dönmek istedi. Fakat alıştığı üzere kolayca müşahedeye eremedi. Kalbinde Absal'a karşı kurtulamadığı bir ilgi ve eğilim vardı. Bunun üzerine, ne yapması gerektiğini düşünmeye başladı. Sonunda Absal'ın durumunu tam olarak anlayıncaya, kalbindeki istek ve eğilim yok oluncaya kadar Absal'a birlikte kalmaya, arkadaşlık etmeye karar verdi. Daha sonra çalışmalarına yeniden başlar, makamına bir demlik dönebilirdi.

Hay'ın birdenbire kaçıp gitmesi, Absal'ı da düşünmeye sevk etmişti. O, sandığı gibi kendisi için bir engel olamazdı. Kaygıları yersizdi. Konuşmasını bile bilmeyen zavallı bir vahşi idi. Ona acıması, yardım etmesi gerekti. Ona belirli bir zaman ayırarak konuşmayı, Tanrı'yı, dini öğretebilir, bu yolla sevap ve Tanrı'ya yakınlık kazanabilirdi.

Absal ile Hay, ortak düşünce ve kararları sonucu birbirlerini aradılar ve yeniden bir araya geldiler.

Absal hemen konuşmayı öğretmeye başladı Hay'a. Eliyle nesneleri gösteriyor, adlarını söylüyor ve Hay'ın da söylemesini istiyordu. Nesnenin adı iyice öğrenilinceye kadar sözcük yineleniyordu. Bu yolla, sözcükleri öğretinceye kadar çalışmasını sürdürdü Absal. Arkasından aşamalı bir yöntemle kısa sürede konuşmayı öğretti Hay'a.

Hay konuşmayı öğrenince, Absal ondan durumunu, adaya nasıl ve nereden geldiğini anlatmasını istedi. Hay, ne geldiği yeri bildiğini ne de kendisini emziren ceylandan başka bir anne-baba tanıdığını söyledi. Hatırladığı kadarıyla hayatını, müşahede makamına ulaşıncaya kadar yaşadığı düşünsel ve ruhsal serüveni anlattı. Varlıkların gerçekliklerini, cisimsel niteliklerden anmış Tanrı'yı bilen özleri, bunların

niteliklerini, Tanrı'ya kavuşan özlerin duydukları -Absalın da Tanrı isimlerini anarak ulaştığı makamda az çok tattığı- zevki, Tanrı'yı müşahade etmekten perdelenmiş olanların çektikleri acıları anlattı.

Bütün bunları büyük bir şaşkınlık içinde dinleyen Absal, iman ettiği öğretinin Tanrı, melekler, kitaplar, elçiler, öte dünya, cennet ve cehenneme ilişkin bildirdiklerinin tümünün Hay'ın müşahade ettiklerinin birer simgesi olduğunu gördü. Bütün bilgileri gerçek anlamına kavuştu. Kalp gözü açıldı, düşünce ateşi parladı. Öğretinin dışsal (zahirî) hükümlerinin gerçeklik içindeki yeri ve konumu aydınlık kazandı. Bütün güçlükler ortadan kalktı, sorunları çözümlendi. Derin kuşkuları açıklığa kavuştu. Sahih akla sahip kimseler arasına katıldı. Hay bin Yakzan gözünde büyüdü, saygınlık kazandı. Onun, kendileri için hiçbir korku, kaygı ve acı bulunmayan Tanrı dostlarından birisi olduğunu anladı.

Absal hiç duraksamadan, zaman yitirmeden Hay bin Yakzan'ın hizmetine girdi, ona bağlandı. Halkı içinde iken öğrendiği dinsel edimlerdeki (amel) çelişkileri gidermek için Hay'ın ortaya koyduğu gerçeklere yapıştı.

Hay da Absal'ın serüvenini öğrenmek istedi. Absal yaşadığı adayı, adadaki insanları, inançlarını, öğretinin bildirdiği öte dünyayı, cenneti, cehennemini, yeniden dirilmeyi, kıyameti, hesabı, tartıyı, sırat köprüsünü anlattı.

Hay, bütün anlatılanları doğruladı. Çünkü bunlar, müşahade ettiği şeylerle uyuyor, örtüşüyordu. Bunları getiren ve açıklayan kimsenin Tanrı tarafından gönderilmiş bir elçi olduğuna, bütün sözlerinin doğru ve gerçek olduğuna iman etti. Elçiliğini kalbiyle onayladı ve tanıklık etti.

Hay, Absal'dan Tanrı elçisinin getirdiği emirleri, yasakları ve yükümlülükleri sordu. Absal namazı, orucu, haccı ve diğer emirleri, yasakları, yükümlülükleri anlattı. Hay bu anlatılanların da tümünü onayladı, gerçekledi. Doğruluğu

apaçık olan elçinin buyruğuna uyarak kendini bu görevlerle yükümlü kıldı.

Fakat Hay'ın anlayamadığı, nasıl bir nedene dayandığını kestiremediği iki konuda kuşku kalmıştı içinde.

Tanrı elçisi, öte dünyaya ilişkin açıklamalarında niçin simgesel bir dil kullanmış, gerçekliğini açıkça göstermekten kaçınmıştı. Çünkü bu durum, insanların somutlaştırma gibi, Tanrı'nın en uzak olduğu şeylere inanmak gibi bir tehlikeye düşmelerine neden olabilir, ödül ve ceza hakkında da gerçekdışı birtakım inançlar doğmasına yol açabilirdi.

Tanrı elçisi açıklamalarını niçin buyruklar ve kulluk görevleriyle sınırlandırmış, dünya hayatına ilişkin birtakım konuları, sözgelimi mal biriktirmeyi, bol bol yeme ve içmeyi mubah kılmıştı. Çünkü insanlar, bunlar nedeniyle, batıl şeyler aracılığıyla batıl şeyler edinmeye çalışarak Tanrı'dan yüz çevirebilirlerdi.

Hay, insanın ayakta durmasını sağlayacak kadarından fazla yenilmesini doğru bulmuyordu. Malın ise hiçbir anlamı, değeri yoktu gözünde. Bu nedenle öğretinin zekât ve kısımları, alışveriş, faiz ve bunlarla ilgili cezaları ve benzeri durumlara ilişkin ilke ve yargıları anlaşılmaz, gereksiz ayrıntılardı ona göre. Eğer insanlar bunların gerçekliklerini bilseler, anlasalardı bu tür batıl şeylerden yüz çevirir, Tanrı'ya yönelirlerdi. Dolayısıyla hiç kimse zekâtından hesaba çekileceği, çaldığı için elleri kesileceği, uğrunda canların telef edileceği dünyalıkla, mallarla ilgilenmezdi.

Hay'ı böyle düşündüren neden, bütün insanları üstün yaradılışlı, ince kavrayışlı ve kalp gözü açık kimseler saymasıydı. İnsanların yeteneksizliğini, akılsızlığını, düşüncesizliğini, kararsızlığını ve kimi zaman hayvanlardan bile azgın ve aşağı duruma düştüklerini bilmiyordu.

İnsanlar Arasında

Hay, insanlara duyduğu sevgi ve acıma yüzünden olmayacak bir sevdaya kaptırdı kendisini. İnsanlara önderlik, kılavuzluk yaparak gerçekleri görmelerini ve bir oyundan başka bir şey olmayan dünya hayatının pisliklerinden kurtulmalarını sağlayabilirdi. Bunun için de onların yanına gitmeli, gerçekleri onlara açıklamalıydı.

Hay, bu konudaki düşüncesini Absal'a açarak düşüncesini ve adaya gitmek için bir yol bulunup bulunamayacağını sordu.

Absal, insanların birtakım eksiklikler taşıdıklarını, yeteneklerinin aynı olmadığını, dünyevi istek ve eğilimlerinin ağır bastığını, bu nedenle de Tanrı'dan yüz çevirdiklerini, onlara gerçeği kabul ettirmenin çok zor olduğunu anlatmaya çalıştıysa da Hay'ı kararından çeviremedi. Bunun üzerine, bütün halkın değilse bile içlerinden kurtuluşa yakın olan bir kısmının Tanrı'nın izni ve Hay'ın aydınlatınlarıyla doğru yola gelebileceği umuduyla Hay'a katılınak zorunda kaldı.

İnsanların yaşadığı adaya gidebilmek için yapacakları tek şey ada yakınlarından geçecek bir gemi beklemektir. Kıyıya indiler, gözleri ufuklarda beklemeye başladılar. Tanrı'nın kendilerine hayır vasıtalarını ortaya çıkarmasını, amaçlarına ulaşmaları için yardımcı olmasını yakarıp durdular.

Günler boyu bıkip usanmadan ve Tanrı'dan umut kesmeden beklediler. Nihayet bir gün bekledikleri olay gerçekleşti. Tanrısal istem gereği yolunu yitiren bir gemi, rüzgârın da etkisiyle ada yakınlarına sürüklendi. Nerede bulunduklarını öğrenmek niyetiyle iyice kıyıya yaklaşan gemiciler, kendilerine seslenen, el kol işaretleri yapan Absal ile Hay'ı gördüler. Biraz daha yaklaştılar. Absal onlarla konuşup kendilerine yardım

etmelerini rica etti. Gemiciler isteklerini kabul ederek iki arkadaşları bir sandalla gemiye aldılar.

Tanrı uygun bir rüzgâr estirdi ve gemi kısa sürede adaya ulaştı. Absal ile Hay'ı karaya çıkardıktan sonra gemi yoluna devam etti. İki arkadaş yürüyerek adanın merkezi olan kente geldiler.

Absal'ın dönüş haberi hızla yayıldı kente. Bütün tanıdıkları, dostları çevrelerine toplandı. Absal onlara Hay bin Yakzan'ın serüvenini anlattı. Hay'ın hayatını mucize kabilinden bir olay sayan halk büyük ilgi gösterdi ona. Seçkin bir topluluk saygıyla halkalandı çevresinde.

Absal, bu topluluğun adadaki halkın en zeki ve kavrayışlı olanları olduğunu, bunları uyarmada, aydınlatmada ve doğru yola getirmede başarı gösteremediği takdirde halkı eğitmek, aydınlatmak konusunda hiçbir başarı kazanamayacağını anlattı Hay'a. Absal'ın eski arkadaşı Salaman geçen zaman içinde adanın hükümdarı olmuştu. Hay'ın çevresinde toplananlar da Salaman ve adanın diğer ileri gelenleri idi.

Hay, çevresindeki topluluğa ders vermeye, yavaş yavaş aydınlatmaya başladı. İlk hikmetten, hikmetin gizlerinden söz etti. Daha sonra öğretinin ilke ve yargılarından gerçekliğe doğru yöneldi. Zihinlere başka biçimlerde yerleşmiş kimi inanç ve düşünceleri gerçeklik açısından yeniden tanımlamaya, yorumlamaya geçti.

Hay'ın açıklamaları, yorumları yavaş yavaş topluluğu tedirgin etmeye, canlarını sıkmaya başladı. Gerçi Hay'ın yabancılığını, arkadaşları Absal'ın hatırını gözeterek güler yüz gösteriyorlar, açığa vurmuyorlardı, ama içten içe kızıyorlardı.

Hay ise büyük bir coşkuyla, gece demeden, gündüz demeden onları uyarmaya çalışıyor, gizli ve açık bütün gerçekleri yalın biçimde gözler önüne seriyordu. Ne ki bu çaba ve açıklamalar, onları gerçeğe çekecek yerde kızgınlıklarını artırıyor, doğru yola duydukları nefreti derinleştiriyordu.

Bununla birlikte bu insanların büsbütün kötü oldukları söylenemezdi. Bunlar iyiliği seven, gerçeğe yönelen insanlardı yine de. Fakat yaradılışlarından gelen eksiklikten ve bilgisizliklerinden dolayı gerçeği, gerçeğe özgü yoldan aramıyorlar, araştırma yönüne gitmiyorlardı. Bu bir yana, gerçeği, gerçeğe ulaşan insanların yolundan öğrenmeyi de istemiyorlardı.

İşte bu nedenlerden dolayı Hay, onların durumunu düzeltmekten umut kesmek zorunda kaldı. Kavrayışları o denli sınırlıydı ki, kabul ettikleri şeylerin onları kurtuluşa yöneltmesi mümkün değildi.

Hay, aydınlatmaya çalıştığı insanlardan umut kestikten sonra bütün toplumu gözden geçirdi. Her sınıftan insanın kendi bilgisiyle yetindiğini, dünyevi istek ve eğilimlerini, bencil isteklerini tanı edindiklerini gördü.

İnsanlar, kendileri için bir felaket demek olan dünya mallarını toplamakta bitimsiz bir yarış içine girmişlerdi. Ölünceye kadar süren bu mal biriktirme yarış ve hırsı, onları ölümsüz mutluluğa eriştirecek eylem ve çabalardan habersiz bırakmıştı. Öğüt vermenin hiçbir yararı yoktu onlara. Hiçbir güzel söz onları etkileyemezdi. Onlara karşı çıkmak, onlarla savaşmak da işe yaramazdı. Çünkü bu, onların inatlarını artırır, durumlarında daha da direnmelerine neden olurdu.

Bu insanlar bilgiye, düşünceye gidecek bütün yolları kapatmışlardı kendi elleriyle. Bilgisizlik çepeçevre kuşatmıştı toplumu. Yaptıkları kötülükler kalplerini karartmıştı. Tanrı da onların kalplerini, kulaklarını mühürlemişti. Artık gerçekleri kavrayamazlar, duyamazlardı. Gözlerine perde çekilmişti. Doğru yolu görmeleri mümkün değildi.

Açık, anlaşılır bir azap, büyük bir azap hazırlanmıştı bu toplum için. Çünkü azabın nedenleri kuşatmıştı onları. Kap-kara perdeler örtmüştü dört bir yanı. Çok azı dışında bütün toplum dünyadan başka bir şey düşünmüyordu. Kolaylıklarına rağmen bütün güzel fiiller, eylemler arkaya atılıyor ya da az

bir dünyalık karşılığı satılıyordu. Bildikleri en iyi şey alışverişti ve bu, onları Tanrı'yı anmaktan sürekli alıkoyuyordu. Bütün kalplerin ve gözlerin başka türlü olacağı günün korkusu görülmüyordu hiçbir yürekte.

Bütün bunlar açıkça gösteriyordu ki, bu topluma müşahede yoluyla ulaşılan gerçekliklerin anlatılması mümkün değildi. Onlardan oruç, namaz, hac, zekât ve benzeri yükümlülüklerden daha fazlasını beklemek anlamsızdı. Büyük çoğunluğun öğretiden kazancı, yalnızca dünyevidir. Dünyevi hayatlarının düzenlenmesidir. Güvenlik içinde yaşamaları, doğru bir geçim yolu tutabilmeleri ve haklarının tecavüzden korunması gibi yararlar görebilirler ancak.

Öte dünya mutluluğunu ise ancak iman ederek öte dünyaya yaraşır biçimde çalışanlar tadabilir. Azgınlık vadisine saparak bu dünya hayatını öte dünyaya yeğleyenlerin dönecekleri yer ise cehennem ateşidir.

Bütün amacı mal toplamak, yemek içmek, cinsel isteklerini doyurmak, içindeki kin ve nefreti başkalarını ezerek yatıştırmak, mevki ve makam isteğinde bulunmak, öğretinin buyurduğu yükümlülükleri insanları aldatmak için yerine getirmek gibi aşağılık ve değersiz şeylerden öte gitmeyen insandan daha çok ziyanda olan kimse düşünülebilir mi?

Oysa bütün bu şeyler koskoca bir denizde birbiri üstüne yığılmış karanlıklar gibidir. Bu karanlıklar içinde boğulmak, böylesi insanlar için Tanrı'nın takdiri gereği kaçınılmaz olmuştur.

Hay bin Yakzan halkın durumunu, büyük çoğunluğunun hayvanlar gibi kavrayıştan yoksun olduklarını görünce Elçi'nin söylediklerinin, öğretinin getirdiklerinin hikmetini anladı. Halk için bunlardan daha hikmetli ve kurtarıcı bir yol mümkün olamazdı. Onlardan daha fazlasını beklemenin, istemenin hiçbir gereği ve anlamı yoktu. İşler için ayrı ayrı insanlar yaratılmış, her insan yaratıldığı iş için gereken yetenek ve güçle donatılmıştı. Bu, Tanrı'nın süregelen yolu ve yasasıydı. Tanrı'nın yol ve yasaları ise değişmeden uzaktı.

Hay, bu gözlem ve düşüncelerinden sonra Salaman ve arkadaşlarının yanına giderek bütün söyledikleri, anlattıkları için özür diledi. Bütün söylediklerinin yanlışlığını anladığını, kendilerine katıldığını bildirdi.

Onlara, öğretinin belirlediği çerçeve dışına çıkmamalarını, yükümlülüklerini yerine getirmelerini, önemsiz ve amaç dışı şeylerle uğraşmamalarını, Kitap'taki benzetmeli (müteşabih) sözleri olduğu gibi kabul ve iman etmelerini, dine sonradan katılan şeylerden (bid'at), dünyevi istek ve eğilimlerine uymaktan kaçınmalarını, ilk müminlere uyarak öğretilerde bulunmadığı hâlde sonradan uydurulan şeyleri terk etmelerini, daha çok halkın bilgisiz kesiminde görüldüğü gibi öğretiyi savsaklayarak dünyaya yönelmemelerini öğütledi.

Hay ve Absal, öğretiye teslim olan fakat eksiklik ve yanlışlardan anırmayan halk için başka bir yol olmadığını anlamışlardı. Bu yoldan alınıp müşahede doruklarına çıkarılmak istenirse, sonsuz mutluluğa ulaşmak şöyle dursun, içinde bulundukları durumları bile bozulabilirdi. Tepetaklak yuvarlanıverirler, sonları çok daha kötü olabilirdi. Eğer ölerек kesin bilgiye (yakın) ulaşana değin bulundukları durumda kalırlarsa, kötü sonuçtan korunabilir, kitabı sağ elinden verilenlerden (ashab-ı yemin) olabilirlerdi.

Yüksek makamlara erişen ve Tanrı dostlarına en yakın olan kimseler ise, bütün iç ve dış güçleriyle benliklerine karşı savaşarak halkı geride bırakan öncüler (sabikûn) olacaktır.

Hay ve Absal, Salaman ve arkadaşlarına veda ederek ayrıldılar. Adalarına dönmenin bir yolunu aramaya başladılar. Tanrı'nın yardımıyla adalarına kavuştular.

Hay, önceki yöntemiyle çalışarak eski makamına ulaştı. Absal da onu izleyerek onun makamına yakın derecelere yükseldi. Hatta hemen hemen Hay'a yetişti. Ölünceye kadar adada Tanrı'ya kulluk ettiler.

Sonsöz

Allah bizi ve sizi, kendisinden taştan şereflî ruhuylla doğrulasın.

Bu kitapta Hay bin Yakzan, Absal ve Salaman'ın öyküleri çevresinde hiçbir kitapta bulunmayan, olağan konuşmalarda duyulamayacak ve ehli dışındakilerden gizli tutulan bilgileri içeren önemli konulara ilişkin açıklamalar yaptım. Bu bilgileri ancak Allah'ın bilgisine ehil kimseler anlayabilir. Şeytanın ayarttığı, Allah'a karşı mağrur kimseler ise bu bilgilerden yoksun kalırlar.

Bizden önceki bilginler, bu bilgileri açıklamakta nekes davranmışlar, ehli olmayan kimselerden saklamışlardır. Biz onlara muhalefet ederek her şeyi ortaya koyduk. Üstündeki örtüyü kaldırdık. Bunu, zorunluluk duyduğumuz için yaptık. Günümüzde felsefecilerin savundukları birçok batıl görüş ortalığa yayılmış, halkı da kaçırılmaz biçimde etkilemiştir. Büyük nebileri -tümüne selâm olsun- izleme yükümlülüğünü üzerlerinden atarak sefihlerin peşinden gitmek isteyenlerin, yeteksiz kimselerden saklanması gereken sırlardan olduğunu sanarak bu yanlış görüşlere inanmalarından, bu görüşlere ilgi ve sevginin artmasından korktuk. Böylesi kimseleri araştırmaya, düşünmeye yönelterek yanlış yolda yürümelerini önlemenin en iyi yol olduğunu düşündük.

Şunu da belirtelim ki, ortaya koyduğumuz sırları büsbütün örtüsüz bırakmadık. Ehli olanların kolaylıkla yırtabileceği, bu bilgilere ulaşması doğru olmayanlar için ise oldukça kalın sayılabilecek ince bir perde çektik.

Allah'tan suçlarımızı bağışlamasını ve gereksiz sözlerden uzak olan bilgisine ulaştırmasını dileriz.

Hay Bin Yakzan

İbn Tufeyl

66

Endülüs'ün büyük düşünürü İbn Tufeyl ilk "felsefi roman" ve ilk "robinsonad" sayılan bu eserinde, her türlü dış etkidenden uzak bir adadaki yalnız bir çocuğun hakikati arayış yolculuğunu anlatıyor.

"Müslüman âleminin tek romanı olan bu zihni dramda psikolojiden ziyade yahut onunla beraber, çok ustaca idare edilmiş bir muakale (kurgu) vardır."

Ahmet Hamdi Tanpınar

"Edebiyattaki en güzel ve orijinal kitaplardan biri."

Times Literary Supplement

"Büyüleyici ve şaşırtıcı bir hikâye... Kitap, her daim insanoğlunun ilgisini çekmiş olan insan hayatı hakkındaki soruları çözmek adına mevcut bütün tarihî ve kültürel bağlamların fersah fersah ötesinde."

Middle East Journal

99

PALTO

10 TL

paltokitap.com twitter.com/PaltoYaynevi facebook.com/PaltoYaynevi

ISBN: 978-605-9971-01-0

